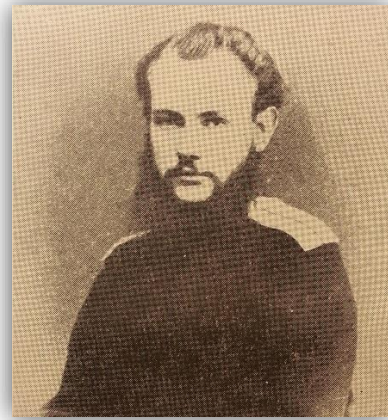

”Olemme kuin kaksi päätä saman lakin alla”

Aleksandr ja Pjotr Kropotkinin kirjeenvaihto ja kehitys ruhtinaista poliittisiksi toisinajattelijoiksi 1860-luvun Venäjällä

Hilla Mikkonen

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2019

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

MIKKONEN, HILLA: ”Olemme kuin kaksi päätä saman lakin alla”. Aleksandr ja Pjotr Kropotkinin kirjeenvaihto ja kehitys ruhtinaista poliittisiksi toisinajattelijoiksi 1860-luvun Venäjällä.

Pro gradu -tutkielma, 83 s.

Kulttuurihistoria

Toukokuu 2019

Tutkielmani käsittelee venäläisten aatelisveljesten Aleksandr ja Pjotr Kropotkinin kirjeenvaihtoa vuosilta 1857–1867 ja heidän aatteellista kehitystään. Tutkielmani on mikrohistoriallinen. Kahden yksilön keskustelujen kautta olen pystynyt peilaamaan myös laajempia kehityskulkuja. Metodina kirjeiden analysoinnissa olen käyttänyt ensisijaisesti lähilukua. Työssäni vaikuttaa vahvana myös aatehistoria, jonka metodien kautta olen vastannut siihen, miten Kropotkinien ajatukset kehittyivät vastavuoroisen ajatusten vaihdon kautta.

Olen käsitellyt Kropotkinien perhesuhteiden vaikutusta heidän keskinäisen tiiviin veljessuhteensa syntymiselle. Tunne eristyneisyydestä sekä perheen että koulutovereiden joukossa sai heidät turvautumaan toisiinsa. Ajankohtaiset yhteiskunnalliset uudistukset ja poliittinen keskustelu herättivät Kropotkinin pohtimaan oman yhteiskuntaluokkansa etuoikeutettua asemaa ja valtion hallinnon oikeudenmukaista järjestämistä. Kropotkinin vaihtoivat ajatuksia näistä aiheista ensisijaisesti kirjeiden välityksellä. Olen tutkielmassani eritellyt kirjeiden merkitystä Kropotkinien ajattelun kehittymiselle yhteisten keskustelujen kautta ja pohtinut, millainen merkitys kirjeenvaihtosuhteella oli heidän omien identiteettiensä muodostumiselle.

Olen tarkastellut Kropotkinien valmiutta osallistua aktiiviseen, auktoriteetteja kyseenalaistavaan toimintaan. Molemmat veljekset osallistuivat jo kouluaikaanaan mielenosoituksiin koulujensa johtoa vastaan. Innoitusta ja esimerkkiä anarkistiseen toimintaan he saivat ennen kaikkea lehdistöstä. Myöhemmin Pjotr Kropotkinin Siperiassa viettämä aika ja alueen elinolojen havainnointi vakuuttivat hänet lopullisesti vallankumouksen oikeutuksesta. Aleksandr Kropotkin sen sijaan menetti uskonsa muutoksen mahdollisuuteen ja vetäytyi konkreettisen toiminnan sijasta yksinäisen ajatus- ja kirjoitustyön pariin. Molemmista veljeksistä tuli ylhäisestä syntyperästään huolimatta poliittisia toisinajattelijoita.

Olen tullut tutkielmassani päätelmään, että Kropotkinin olivat monessa suhteessa tyypillisiä 1860-luvun nuoria aatelismiehiä. He kuuluivat niin sanottuun älymystöön, joka kyseenalaisti valtion hallinnon ja etsi vastauksia filosofiasta ja luonnontieteistä. Monet tärkeimmät radikaalin älymystön edustajat olivat Kropotkinien tapaan lähtöisin yläluokasta ja omasivat samat kiinnostuksen kohteet. Kropotkinien aatteelliseen kehitykseen vaikuttivat lukuisat ulkopuoliset seikat, mutta ennen kaikkea heidän tapansa reflektoida omaa ajatteluaan kirjeenvaihdossa.

Asiasanat: historia, kulttuurihistoria, mikrohistoria, Venäjä, 1800-luku, aatehistoria, aatteet, kirjeet, kirjeenvaihto, anarkismi, sosialismi, aatelisto, älymystö

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1 Tutkimusaihe ja tutkimuskysymykset	1
1.2 Alkuperäislähteet	5
1.3 Tutkimusmenetelmät	10
1.4 Tutkimuskenttä	15
2. Etuoikeuksista kohti yhteistä hyvää	18
2.1 Perhesuhteiden merkitys tiiviin veljessuhteen synnylle	18
2.2 Yhteiskunnan epäkohdat keskustelun herättäjinä	28
2.3 Kirjeet keskustelun ja ajattelun kehittymisen kanavana	39
3. ”Ei ole ketään, jolla olisi samoja taipumuksia kuin minulla”	49
3.1 Systemiä vastaan – lehdistö ja yhteisö identiteetin muovaajina	49
3.2 Sanoista tekoihin – osallistuminen konkreettiseen toimintaan	58
4. Yhteenveto	72
Lähdeluettelo	79

Kannen kuvat:

Vasemmalla Aleksandr Kropotkin 1865 ja oikealla Pjotr Kropotkin 1864. Teoksesta:
Perepiska Pjotra i Aleksandra Kropotkinyh. Perepiska tom vtoroi, 1862–1871.

1. Johdanto

1.1 Tutkimusaihe ja tutkimuskysymykset

Huomenna, kahdeksas syyskuuta, odotetaan manifestia, odotetaan reformeja. Minä en odota. Jos jotakin tulee – se on turhaa: hirviöiltä ei tule hyvää.¹

Näin kirjoitti Aleksandr Kropotkin 1862 veljelleen Pjotrille Venäjän tsaarin Aleksanteri II:n lupailemista yhteiskunnallisista uudistuksista, jotka parantaisivat alempien yhteiskuntaluokkien asemaa. 1800-luvun Venäjä oli suurten sosiaalisten erojen maa, jota hallittiin rautaisella itsevaltiudella. Yhteiskunta perustui maataloudelle, jonka pohjana oli maaorjajärjestelmä. Suurin osa väestöstä kuului talonpoikaistoon, mutta maat omisti valtio tai suhteessa harvalukuinen aatelisto, joka piti hallussaan myös tärkeimpiä valtion virkoja. Vuosisataa värjittivät sodat, jotka kuormittivat ennestäänkin köyhää talonpoikaistoa, mikä oli omiaan aiheuttamaan levottomuutta ja voimistuvaa kritiikkiä valtiovaltaa kohtaan. Kenties kuuluisin välikohtaus oli 1825 puhjennut, upseeriston alulle panema dekabristikapina. Se tukahdutettiin nopeasti ja osallisille langetettiin kovat tuomiot. Kapina aloitti Nikolai I:n hallituskauden, jota leimasivat tiukka sensuuri, kansalaisten laajamittainen valvonta ja yleisesti taantumuksellisena pidetty politiikka.²

Tutkielmani sijoittuu ajallisesti Aleksanteri II hallituskauteen (1855–1881), joka puolestaan tunnetaan demokraattisista uudistuksista ja alkavasta teollisesta kehityksestä. Uusi tsaari pyrki muun muassa poistamaan korruption oikeuslaitoksista ja luomaan toimivan aluehallintojärjestelmän. Merkittävin uudistuksista oli maaorjuuden lakkauttaminen 1861, joka muutti yhteiskuntajärjestystä perinpohjaisesti.³ Mitkään uudistuksista eivät sujuneet ongelmitta ja ne saivat osakseen laajaa kritiikkiä. Uuteen tsaariin ja hänen hallintoonsa oli ladattu paljon odotuksia ja kun ne eivät täysin täyttyneet, olivat sekä konservatiiviset aristokraatit että liberaalit älymystön jäsenet pettyneitä ja katkeria. Radikalismi alkoi voimistua ja tältä pohjalta syntyi myös anarkismi. Venäjän kulttuurielämää laajalti tutkineen Pekka Pesosen mukaan 1800-luvun Venäjää voidaankin pitää suoranaisena

---

¹ Aleksandr Kropotkin, 7.9.1862. ”Вот завтра, 8-го сентября, ждут манифеста, ждут реформ. Я не жду. Если и будет что - так пустое: от извергов не идет добро.”

² Mosse 1992, 16–19.

³ Mosse 1992, 26, 37, 39–45.

radikalismien kehtona.⁴ Erityisesti nuori älymystö oli hyvin kriittinen tsaarin hallintoa kohtaan ja heidän joukostaan nousivat myös myöhempien vuosikymmenten terroria harjoittaneet ryhmittymät.

Tutkielmani pohjana on yläluokan piirissä virinnyt keskustelu yhteiskunnan epäkohdista sekä valtiovallan arvostelu. Lähestyn aihetta kahden nuoren aatelismiehen, Aleksandr ja Pjotr Kropotkinin kirjeenvaihdon kautta. He syntyivät varakkaaseen perheeseen Moskovassa vuosina 1841 ja 1842. He saivat ajalle tyypillisen kasvatuksen ja opiskelivat aateliston sotilaskouluissa, mutta asettuivat lopulta aatteiltaan omaa sosiaalista luokkaansa vastaan. Kropotkinien ajattelussa oli paljon sosialismin piirteitä ja Pjotrin kohdalla myös anarkismia. Aleksandr oli toimissaan pidättyväisempi. Hän oli enemmän yksinäinen ajattelija, kuin innokas aktivisti. Pääkysymykseni tässä tutkielmassa ovat: millaisia syitä ja edellytyksiä Kropotkinien ajattelun kehittymiselle oli? Millainen oli heidän suhteensa ympäröivään maailmaan, ensisijaisesti oman yhteiskuntaluokkansa edustajiin ja muihin toisinajattelijoihin? Näiden kysymysten pohjalta tarkastelun keskiöön nousevat sosialistisen ajattelun mahdollistaneet ulkoiset tekijät, ajattelun kehittyminen vastavuoroisesti kirjeenvaihdon kautta, Kropotkinien tyypillisuus ja epätyypillisuus omana aikanaan ja osallistuminen radikaalien piirien toimintaan. Mikrohistoriallinen lähestymistapa mahdollistaa perehtymisen yhteiskunnassa laajemmin tapahtuneeseen kehitykseen samalla, kun tarkastelen kahden yksilön ajattelun kehitystä. Laajennan siis käsittelyn kirjeiden kautta yksityisestä yleiseen.

Jo opiskellessaan teini-ikäisinä Moskovassa ja Pietarissa Aleksandr ja Pjotr lukivat laajasti filosofisia tekstejä ja keskustelivat yhteiskunnallisista kysymyksistä. Nämä kirjalliset harrastukset erottivat heidät useimmista muista oppilaista ja oppilaitosten yleisestä hengestä. Pjotr kertoi muistelmateoksessaan *Vallankumouksen ruhtinas* perustaneensa koulussa oman, hallintoa kriittisesti tarkastelevan lehden ja löytäneensä lopulta sitä kautta muutaman samanmielisen ystävän, joiden kanssa piti salaisia tapaamisia.⁵ Vaikka Pjotr turhautui opintojensa yksipuolisuuteen ja sotilaalliseen luonteeseen, kävi hän kuitenkin

---

⁴ Pesonen 2007, 54, 62–64.

⁵ Kropotkin 1917, 145–146. Nimen vakiintunut kirjoitusmuoto on Kropotkin, mutta *Vallankumouksen ruhtinas* on julkaistu virheellisesti nimellä Krapotkin. Varsinkin Pjotrin etunimen osalta esiintyy vaihtelua kirjoitusmuodossa riippuen teosten julkaisukielestä, esimerkiksi englanninkielisissä teksteissä esiintyy muotoa Peter ja ranskankielisissä Pierre.

koulunsa kunnialla loppuun ja palveli osan ajasta Aleksanteri II:n hovipoikana. Aleksandr oli opinnoissaan enemmän vaikeuksissa, sillä haaveili yliopisto-opinnoista armeijauran sijaan. Hän kävi kuitenkin veljensä tapaan koulutuksensa lopulta loppuun saakka ja sai tutkinnon. Valmistumisensa jälkeen vuonna 1862 Pjotr päätti lähteä mahdollisimman kauas pääkaupungin seurapiireistä ja päätyi kasakkarykmenttiin Amurille, Siperiaan. Hän oli kiinnostunut jo kouluaikaanaan maantieteestä ja tekikin tutkimusmatkoja Siperiassa maantieteellisen seuran pyynnöstä. Myöhemmin hän siirtyi maantieteen opintoihin Pietarin yliopistoon ja tänä aikana matkusti Suomessa ja Ruotsissa tutkimassa jääkauden aiheuttamia muodostelmia. Näillä matkoillaan hänellä oli hyviä mahdollisuuksia tutustua syvemmin myös tavallisen kansan elämään. Juuri Siperiassa vietetty aika muokkasi lopullisesti hänen käsityksiään toimivasta hallinnosta ja yhteiskuntajärjestyksestä sosiaalisuuteen suuntaan.⁶

Pjotr matkusti myös Keski-Euroopassa, jolloin tutustui sikkäläisiin aktivistipiireihin. Pietarissa hän puolestaan tapasi muita muutoshaluisia, nuoren älymystön jäseniä ja alkoi tutustua työväenluokkaisten ihmisten elämään. Hän liittyi vasta perustettuun Tšaikovskin ryhmään, joka oli sekä itsesivistykseen tarkoitettu kirjallisuuspöiri että vallankumouksellinen ryhmittymä.⁷ Tässä valtionjohdon kannalta vaarallisessa, radikalisoituvassa joukossa Pjotr ehti toimia parin vuoden ajan, kunnes hänet pidätettiin ja toimitettiin Pietari-Paavalin linnoituksen vankilaan 1874. Ystäväjoukkonsa avustuksella hän kuitenkin pakeni vankilasta kaksi vuotta myöhemmin, minkä jälkeen lähti maanpakoon ensin Englantiin ja myöhemmin Ranskaan.⁸ Euroopassa viettämässään aikana hän kirjoitti suuren määrän tekstejä, joissa käsitteli sosialismin teorioita, omaa filosofiaansa ja vallankumouksen mahdollisuutta ja oikeutusta. Pjotr kirjoitti myös omista karuista vankeusajan kokemuksistaan ja yhteiskunnan suuresta epäoikeudenmukaisuudesta. Kirjoittamisen lisäksi hän osallistui aktiivisesti vallankumoukselliseen toimintaan. Pjotr palasi Venäjälle vasta vallankumouksen jälkeen ja siellä hän myös kuoli 1921.⁹

Aleksandr Kropotkinin elämä on huomattavasti vähemmän tunnettu kuin Pjotrin, vaikka niissä on paljon yhtäläisiä piirteitä ja veljeksillä oli läheinen suhde. Suurin syy tähän on

---

⁶ Krapotkin 1917, 234–235.

⁷ Krapotkin 1917, 290–291, 323.

⁸ Miller 1979, 113–115, 125–126, 134.

⁹ Miller 1979, 138, 147, 172–174, 247.

Pjotrin julkaiseman sosialistisen kirjallisuuden saama laaja huomio ja kansainvälisesti tunnettu asema. Hänen elämänsä varhaisemmat vaiheet ovat jääneet tutkimuksessa vähäisemmälle käsittelylle. Mikrohistoriallisessa tutkimuksessa on vahvana ajatus toisen ihmisen kirjoittamisesta esiin ja hänen äänensä tuomisesta kuuluviin. Tuon ajatuksen ohjaamana olen tässä tutkielmassa halunnut nostaa samanarvoisena esiin myös Aleksandrin, koska tällä on ollut kirjeenvaihdon perusteella selkeä vaikutus nuoremman veljensä kehitykseen. Lisäksi hän on mielestäni kiinnostava yksilönä ja ansaitsee myös sen vuoksi tulla käsitellyksi omana itsenään, ei ainoastaan kuuluisan anarkistin veljenä. Aleksandr oli esimerkiksi kirjeenvaihdossa Eurooppaan paenneen tunnetun vallankumouksellisen Pjotr Lavrovin kanssa, keskusteli veljensä kanssa poliittisista aiheista ja oli taipuvainen sosialistiseen ajatteluun, mutta kirjoitti vain yhden varsinaisen teoksen aiheeseen liittyen. Pjotr Kropotkinia ja venäläistä anarkismia tutkineen Martin A. Millerin mukaan tätä teosta kaiken lisäksi luultiin virheellisesti 1970-luvulle asti Pjotrin kirjoittamaksi. Miller on halunnut oikaista tuon käsityksen omassa teoksessaan ja palauttaa Aleksandrille kunnian kirjoituksestaan.

Aleksandr oli paljon veljeään vetäytyvämpi luonteeltaan, eikä osallistunut aktiivisesti varsinaiseen vallankumoukselliseen toimintaan, vaikka olikin mukana joissakin yliopistolevottomuuksissa. Sen sijaan hän keskittyi ajatus- ja kirjoitustyöhön. Ne kuitenkin riittivät hänen pidätykseensä ja lopulta Siperiaan karkottamiseen 1875. Aleksandr vietti Siperiassa yli 10 vuotta, joiden ajan kärsi masennuksesta ja turhautui, kun ei pystynyt toteuttamaan tieteellisiä pyrkimyksiään. Hän päätyi lopulta itsemurhaan 1886.¹⁰ Kropotkinien erilaiset elämäntarinat ja aatteellinen kehitys sekä yhtenäiseen että eriävään suuntaan ovat kiinnostavia ja uudenlaista tietoa tuovia näkökulmia. Pjotr Kropotkinia käsittelevä tutkimus on keskittynyt useimmiten analysoimaan vain hänen sosialistisia teorioitaan. Tässä tutkielmassa olen halunnut nostaa tarkastelun keskiöön päinvastaisen puolen hänen elämästään ja kohdistaa huomion Aleksandrin ja Pjotrin yksilölliseen kehitykseen ja keskinäiseen suhteeseen.

Luvussa 2 keskityn Aleksandr ja Pjotr Kropotkinin aatteelliseen kehitykseen. Käsitelen heidän jo lapsuudessa läheiseksi muodostunutta veljessuhdettaan ja miten muut perhesuhteet vaikuttivat siihen. Perehdyn myös siihen, kuinka yhteiskunnassa vallinneet

---

¹⁰ Miller 1979, 262–267.

epäkohdat ja niitä käsitellyt julkinen keskustelu, sekä ajankohtaiset poliittiset muutokset herättivät myös Kropotkinin seuraamaan tilannetta ja muodostamaan siitä omat mielipiteensä. Käsittelen lisäksi veljesten välistä kommunikointia ja siinä tapahtuvaa vuorovaikutusta, jonka avulla he kehittivät omaa ajatteluaan suhteessa toisiinsa. Ajatusmalleista löytyy sekä paljon yhteistä että myös eroavaisuuksia. Veljesten omat kokemukset liittyen ankaraan isäänsä ja etäiseen äitipuoleensa nousevat myös keskustelun keskiöön ja tuovat esiin jaettujen kokemusten merkityksen.

Luvussa 3 kohdistan tarkastelun Kropotkinien suhteutumiseen muihin toisinajattelijoihin. Tähän liittyy heidän aatteellinen irtaantumisensa opiskelutovereistaan ja yksinäisyyden kokeminen tovereidensa joukossa, mutta toisaalta myös mahdollisuus löytää ikätovereita muita samoin ajattelevia. Pohdin Aleksandrin ja Pjotrin ajattelun tyypillisyyttä suhteessa muihin nuoriin älymystön jäseniin, jolloin esiin nousevat muun muassa heidän kiinnostuksensa luonnontieteitä ja uskonnollisia pohdintoja kohtaan. Käsittelen myös aiempien radikaalisukupolvien antamaa esimerkkiä ja sitä, kuinka paljon Kropotkinin näistä hakivat mallia. Esiin nousee lisäksi ajan radikaalipiirien rikas kirjallinen kulttuuri, jonka välityksellä aatteet levisivät. Lopuksi siirryn käsittelemään Kropotkinien osallistumista varsinaiseen radikaaliin toimintaan ja kuinka valmius auktoriteettien kyseenalaistamiseen näkyy heidän puheissaan jo nuorina. Luku tuo ilmi myös veljesten päätymisen erilaisiin lopputuloksiin heidän yhteisesti käymästään aatteellisesta matkasta huolimatta; Pjotrista tuli aktiivinen toimija vallankumouksellisissa piireissä, kun taas Aleksandr kyynistyi kokemustensa vuoksi ja antautui enemmän filosofisiin pohdintoihin.

1.2 Alkuperäislähteet

Alkuperäislähteenäni käytän Aleksandrin ja Pjotrin välistä kirjeenvaihtoa. Se sijoittuu vuosiin 1857–1871 eli lähinnä veljesten varhaisaikuisuuteen, kirjeenvaihdon alkaessa Pjotr on 15- ja Aleksander 16-vuotias. Olen rajannut käsittelyni vuosiin 1857–1867, koska kirjeenvaihdon viimeiset vuodet eivät enää sisällä tutkielmani näkökulman kannalta relevanttia tietoa. Lisäksi vuosi 1869 puuttuu kirjeenvaihdosta kokonaan, koska Kropotkinin asuivat tuolloin molemmat Pietarissa ja olivat tiiviisti tekemisissä toistensa kanssa. Kirjeet on julkaistu kahdessa osassa Neuvostoliitossa vuosina 1932–1933,

ensimmäisessä osassa kirjeitä on 82 ja toisessa 115. Tässä tutkielmassa käyttämäni aineisto käsittää yhteensä 176 kirjettä. Kirjejulkaisu löytyy alkukielisenä Kansalliskirjastosta. Kirjeiden määrä vuosittain vaihtelee paljon, joiltakin vuosilta niitä on vain muutamia ja toisilta yli 30. Joinakin vuosina veljekset esimerkiksi viettivät pitkät kesälomansa yhdessä perheen parissa, jolloin kirjeille ei luonnollisestikaan ole ollut tarvetta. Myös kirjeiden pituus vaihtelee paljon, osa on vain puolen sivun mittaisia tiedonantoja esimerkiksi matkan edistymisestä, kun taas jotkin kirjeistä ovat yli kymmenen sivun pituisia syvällisiä, filosofisia pohdintoja. Kirjeitä on säilynyt koko heidän elinajaltaan, mutta vain tämä osa on julkaistu. Loput ovat hankalasti tavoitettavissa Moskovan arkistoissa¹¹.

Kirjejulkaisun toimittajan N. K. Lebedjevin mukaan käyttämäni julkaisu ei myöskään sisällä kaikkia vuosien 1857–1871 väliltä säilyneitä Aleksandrin ja Pjotrin keskinäisiä kirjeitä. Mukaan on otettu lähinnä sellaiset kirjeet, joilla on ”*historiallista, sosiaalista tai biografista arvoa*”. Lisäksi osa kirjeistä on julkaistu lyhennettyinä, sillä monet niistä sisältävät toistoa tai veljekset ovat lähettäneet toisilleen osia lukemistaan kirjoista. Varsinkin Aleksandr kirjoitti Lebedjevin mukaan myös hyvin pitkiä esityksiä omista näkemyksistään. Näitä ei 1930-luvun toimituksessa olisi Lebedjevin mukaan mitenkään voitu kaikkia liittää kokonaisina mukaan julkaisuun, joten niistä on joko esitetty katkelmia tai ne on jätetty julkaisusta kokonaan pois.¹² Sitä, minkä 1930-luvun toimittaja on kokenut merkityksettömäksi ja niin ollen poistanut kirjejulkaisusta, on mahdoton sanoa.¹³ Puutteistaan ja kirjeiden toimittamisesta huolimatta alkuperäisaineisto on mielestäni riittävä vastaamaan esittämiini kysymyksiin ja pro gradu -tason opinnäytteeseen riittävän kattava.

Lebedjevin selvityksen perusteella alkuperäiset kirjeet ovat säilyneet Aleksandr Kropotkinin ansiosta. Vuonna 1872 hän lajitteli kaikki veljeltään saamansa kirjeet

---

¹¹ Martin A. Millerin kirjoittaessa Pjotr Kropotkinin elämäkertaa 1970-luvulla suurinta osaa arkistomateriaalista säilytettiin kahdessa Moskovan arkistossa: *Tsentralnyi gosudarstvennyi arhiv oktjabrskoi revoliutsii* (”Lokakuun vallankumouksen valtiollinen keskusarkisto”) ja *Gosudarstvennaja biblioteka imeni Lenina* (”Leninin kansallinen kirjasto”). Arkistokokoelmat sisältävät koko Aleksandrin ja Pjotrin välisen kirjeenvaihdon lisäksi muun muassa viranomaisraportteja liittyen Pjotrin vallankumoukselliseen toimintaan, päiväkirjoja, julkaisemattomia käsikirjoituksia, muistiinpanoja sekä lukuisten sukulaisten ja ystävien kanssa käytyä kirjeenvaihtoa. Arkistomateriaalia on pienempinä määrinä myös monissa muissa arkistoissa Venäjällä, Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Tarkemmin tietoa aiheesta Miller 1976, 314–319.

¹² Perepiska tom pervyi, 22–23.

¹³ Miller esimerkiksi toteaa, että suurin osa Aleksandrin ja Pjotrin kirjeenvaihdosta on sisällytetty kirjejulkaisuun, mutta arkistossa on ”joitakin tärkeitä kirjeitä, joita ei ole koskaan julkaistu”. Hän ei kuitenkaan erittele, miksi kirjeet ovat tärkeitä sisällöltään tai mikä voi olla syynä niiden julkaisematta jättämiselle. Miller 1976, 315.

kronologisesti, antoi niille sivunumerot ja kuljetti mukanaan ulkomaille. Palatessaan pari vuotta myöhemmin Venäjälle veljensä vankilatuomion vuoksi, hän antoi ne Pjotr Lavrovin haltuun Zürichiin. Lavrov säilytti kirjeitä vuoteen 1899, jonka jälkeen ne päätyivät Aleksandr Kropotkinin leskelle Vera Kropotkinille. Tämä puolestaan lähetti kirjeet Pjotrille Englantiin 1905.¹⁴

Toisaalta muistelmiinsa Pjotr kirjoitti, että nämä hänen tarkasti säilyttämänsä kirjeet olivat harmillisesti joutuneet hukkaan, kun santarmit tekivät kotitarkastusta Aleksandrin luona.¹⁵ Muistelmien ensimmäinen versio on kuitenkin julkaistu ennen Lebedjevin mainitsemaa vuotta 1905, jolloin Pjotr olisi saanut kirjekokoelman omaan haltuunsa. Niinpä on vaikea sanoa, millaiset säilyneiden kirjeiden vaiheet ovat loppujen lopuksi olleet. Yhtä mahdotonta on sanoa, onko Pjotr itse hävittänyt tässä vaiheessa joitakin kirjeitä tai kuinka paljon niistä on mahdollisesti kadonnut jo aiemmin. Julkaistujen kirjeiden kieli on muuten 1800-luvun mukaista, mutta toimittamisen yhteydessä sanojen kirjoitusasu on selvästi nykyaikaistettu. Esimerkiksi tietyt kirjaimet ovat poistuneet käytöstä kyrillisistä aakkosista kirjeiden kirjoittamisen ja julkaisuksi editoimisen välillä. Ne on saatettu korvata uuden mallin mukaisilla kirjainmerkeillä tai joissain tapauksissa sanan kirjoitusasu on muuttunut niin, että esimerkiksi pehmentävä välimerkki jätetään uudemmassa kirjoitusasussa pois. Kirjejulkaisuiden viralliset nimet ovat hyvin pitkät, joten käytännöllisyyden vuoksi viittaa työssäni julkaisun kahteen osaan lyhennetyillä nimillä *Perepiska tom pervyi* (ensimmäinen osa) ja *Perepiska tom vtoroi* (toinen osa).

Koska kirjeet on muunnettu painetuksi tekstiksi, ei minun ole mahdollista tehdä juurikaan havaintoja esimerkiksi käsialasta tai siitä, millaiselle paperille kirjeet on alun alkaen kirjoitettu tai miten teksti on sommiteltu. Kirjejulkaisun toisessa osassa on mukana ainoastaan kaksi kuvaa alkuperäisistä kirjeistä. Toisen on kirjoittanut Aleksandr ja tuon kuvan perusteella sanoisin, että hänen käsialansa oli hyvin pientä ja säntillisen oloista ja hänen kirjoituksensa pysyi tarkasti suorien rivien mukaisena¹⁶. Toinen kuva on Pjotrin kirjeestä. Hänen käsialansa on Aleksandria lennokkaampaa ja kirjaimet on kirjoitettu selkeästi

---

¹⁴ *Perepiska tom pervyi*, 23.

¹⁵ Kropotkin 1917, 110.

¹⁶ Saman havainnon teki aikoinaan myös Pjotr, joka mainitsi muistelmateoksessaan, kuinka juuri Aleksandr oli mestari kirjoittamaan paljon tekstiä pieneen tilaan, kuitenkin kauniilla käsialalla. He opettelivat kirjoittamaan mahdollisimman tiiviisti, koska heillä oli vaikeuksia saada rahaa postimerkkeihin, joten oli helpompaa mahdollistaa paljon asiaa samaan kirjeeseen. Kropotkin 1917, 110.

viistoon. Hänenkin tekstinsä on kuitenkin siistiä ja rivit pysyvät varsin tarkasti suorina. Kuvissa näkyy, että kirjeiden yläkulmassa on kirjoituspäivämäärä samalla tavoin kuin ne on painettuun julkaisuun merkitty. Julkaisussa on myös useimmiten mukana tieto siitä, mistä kirje on lähetetty. Julkaisun mukana on lisäksi pari kuvaa piirroksista, joita Pjotr on tehnyt havainnoistaan Siperiassa. Minulla ei ole tietoa siitä, kuinka paljon tuollaisia piirroksia on alun perin ollut kirjeiden joukossa.

Painettujen kirjeiden perusteella voin kuitenkin tehdä havaintoja esimerkiksi siitä, millä tavoin veljekset puhuttelevat toisiaan ja allekirjoittavat kirjeensä. Kropotkin näyttävät käyttäneen kirjeissään vain harvoin varsinaisia tervehdysfraaseja, vaan ovat sen sijaan aloittaneet suoraan kertomaan kulloistakin asiaansa. Satunnaisesti kirjeet saattavat kuitenkin alkaa sellaisilla sanoilla kuin ”*rakas Petja*” tai ”*kirjoitan sinulle Sasha*”, mutta se on, kuten sanottua, ennemmin poikkeus kuin sääntö veljesten kirjeenvaihdossa. Kirjeensä he päättivät myöskin varsin samankaltaisesti, useimmiten allekirjoituksena on vain ”*P. Kropotkin*” tai ”*A. Kropotkin*”, toisinaan erilaisia versioita tästä, esimerkiksi pelkkä nimen alkukirjain A. Harvinaisempia ovat ilmaukset, kuten ”*veljesi Aleksandr*” tai pelkkä ”*veljesi*”. Kirjeiden varsinaisessa tekstissä he kuitenkin puhuttelivat toisiaan tuttavallisesti lempinimillä Sasha ja Petja tai käyttämällä sanaa ”*veli*”.

Kirjeiden kirjoitustyyliä on paljon huumoria ja kielikuvia ja niissä veljekset saattavat osoittaa myös tiettyä ironiaa itseään ja ajatteluaan kohtaan. Molemmilla on taipumus kirjoittaa erittäin pitkiä virkkeitä, jotka saattavat jatkua rivikaupalla lähes tajunnanvirran oloisesti. Usein nämä pitkät lauseketjut täyttyvät myös sivuhuomautuksista ja muiste-loista, jotka eivät täysin liity puheena olevaan aiheeseen. He ovat kuitenkin kokeneet nuo oheistarinat tärkeiksi, kenties siksi, että niihin on liittynyt heidän yhteisiä, hyviä muisto-jaan. Tutkijan näkökulmasta ne ovat välillä aiheuttaneet haasteita yrittäessäni löytää kirjeen punaisen langan rönsyilevän kerronnan joukosta. Lainauksia valitessani olen myös valitettavasti joutunut lyhentämään noita sivupolkuja huomattavan määrän, jotta tutkielmani pysyisi luettavana. Toisaalta monipolviset kirjeet kertovat mielestäni kiinnostavalla tavalla siitä, miten ihmismieli toimii nostaessaan äkisti esiin kaukaisiakin muistoja. Rönsyily myös osoittaa, etteivät Aleksandr ja Pjotr välttämättä suunnitelleet kirjeidensä sisältöä viimeisen päälle valmiiksi ennen kirjoittamista, taikka kirjoittaneet uudelleen paremmiksi hieman sekavia kirjeitään. Päinvastoin, kirjeiden sisällön ja tyylin moninaisuus

kertoo heidän inhimillisyydestään ja muistuttaa lukijaa siitä, että kyseessä todella on kaksi aikanaan elänyttä ihmistä, jotka eivät olleet kirjoituksissaan ja toiminnassaan millään tavoin ylivoimaisia tai täydellisiä.

Kirjekokoelmaa ei ole julkaistu millään muulla kielellä kuin venäjäksi, joten olen itse kääntänyt kaikki tutkielmassa esiintyvät lainaukset. Olen parhaani mukaan pyrkinyt säilyttämään käännöksissä alkuperäisen kirjoitustyylin, vaikka se saattaakin suomenkielisestä lukijasta tuntua hieman erikoiselta, mutta samalla tuottamaan suomen kielellä ymmärrettävää tekstiä. Tämä on väkisininkin edellyttänyt pieniä muutoksia alkuperäisiin lauserakenteisiin, mutta niin pitkälti kuin on ollut mahdollista, olen pitänyt ne alkuperäisen kaltaisina, jotta Kropotkinien oma ääni pääsisi mahdollisimman hyvin esiin. Myös käännösten asiasisällön olen pyrkinyt pitämään mahdollisimman uskollisena alkuperäiselle tekstille. Olen esimerkiksi valinnut suomenkielisistä synonyymeistä hieman vanhanaikaisempia vaihtoehtoja, mikäli sellainen on ollut mahdollista, jotta myös käännetyissä tekstiosuuksissa säilyisi jotakin siitä 1800-luvun tunnelmasta, joka kirjeissä on.

Venäjänkielisten nimien ja käsitteiden translitteroimiseen käytän työssäni kansallista SFS 4900 -standardia kansainvälisen ISO 9:n sijasta. Suomen kielen lautakunta suosittelee käyttämään kansallista standardia suomenkielisissä asiateksteissä, koska siinä käytettävä kirjaimisto vastaa paremmin suomalaista ja myös sanojen ääntämykselliset erot tulevat suomenkieliselle lukijalle paremmin esiin kuin kansainvälistä standardia käytettäessä. Kansainvälisissä julkaisuissa puolestaan suositellaan käytettäväksi kansainvälistä standardia. Niinpä käytän työssäni muotoa *Pjotr* enkä esimerkiksi *Petr* tai *Pyotr*, joita muun muassa englanninkielisissä teksteissä usein käytetään. Lisäksi käytän muotoa *Aleksandr* nimen alkuperäisen kirjoitusmuodon mukaan, enkä muotoa *Alexander*. Kansallisessa standardissa myös suhuäänteet kehoitetaan kirjoittamaan Suomessa vakiintuneella tavalla, esimerkiksi *Tšehov* ja *Tšaikovski*, eikä vaikkapa *Tshehov* tai *Chaikovski*, joita molempia muotoja näkee kansainvälisissä julkaisuissa.¹⁷

Käytän työssäni yhtenä lähteenä myös jo aiemmin mainitsemaani Pjotr Kropotkinin omaa muistelmateosta *Vallankumouksen ruhtinas. P. Krapotkinin muistelmia*. Käytössäni

---

¹⁷ Harviainen & Kahla, *Kielikello* 2/2003; Suomen kielen lautakunta, *Kielikello* 3/2005.

oleva suomennos ei ole varhaisin julkaistu, vaan vuoden 1917 versio.¹⁸ Se on kirjan toimittajan mukaan suomennettu ”*ainoasta tekijän Venäjää varten hyväksymästä, tarkastamasta ja täydentämästä painoksesta*”. Martin A. Miller kertoo Pjotr Kropotkinia käsittelevässä elämäkerrallisessa teoksessaan, että Kropotkin kirjoitti muistelmistaan useampia versioita ja osaa venäjänkielisestä käsikirjoituksesta ei ole koskaan julkaistu. Joitakin näistä lisäyksistä on julkaistu myöhemmissä venäjänkielisissä painoksissa, mutta ilmeisesti ei koskaan kaikkia. Niinpä käytössäni oleva suomennoskin on tässä suhteessa jossain määrin puutteellinen. Lisäksi Miller kirjoittaa, kuinka muistelmateoksesta selvästi puuttuu tarkoituksellisesti joitakin tietoja (esimerkiksi aikalaisten nimiä) ja että jotkin päivämäärät ovat virheellisiä, oletettavasti siksi, että teksti perustuu Kropotkinin omaan muistiin. Miller on tarkistanut nämä epätarkkuudet muiden aikalaislähteiden perusteella ja korjannut ne omaan teokseensa.¹⁹

1.3 Tutkimusmenetelmät

Muistelmien käyttöön liittyy aina pohdintaa muistitiedon luotettavuudesta, sillä se, mitä ihminen kertoo omasta elämästään voi hyvinkin olla tahallisesti tai tahattomasti vääristynyttä. Lähdekritiikkiin vahvasti nojaavassa historiantutkimuksessa tätä on pidetty ongelmana, vaikka toisaalta muistelmat voivat antaa tutkimukselle toisenlaista arvoa. Muistitieto heijastaa menneisyyden tapahtumien merkityksiä muisteluhetkellä ja vaikka kertomus olisi tietojemme valossa väärä, antaa se kuitenkin tärkeää tietoa siitä, miten muistelijä on kokenut elämänsä eri tapahtumat ja millaisia merkityksiä hän on niille antanut. Tämä pätee myös muihin, kuin muistiin perustuviin lähdeaineistoihin, jotka voivat olla samaan tapaan valheellisia tai todenmukaisia kuin muistikin. Lähteen luojalla on joka tapauksessa aina ollut oma näkökulmansa.²⁰ Käytän Kropotkinin muistelmateosta työssäni lähinnä taustoittavana ja omille pohdinnoilleni tukea antavana lähteenä. Luen sitä myös osittain rinnakkain Millerin teoksen kanssa, joten mikäli huomaan näiden välillä eroja esimerkiksi juuri yksittäisissä päivämäärissä, olen taipuvainen luottamaan Millerin muiden lähteiden perusteella korjaamiin vaihtoehtoihin.

---

¹⁸ Ensimmäinen suomennos julkaistiin 1910 nimellä *Vallankumousmiehen muistelmia*.

¹⁹ Miller 1979, vii.

²⁰ Kalela 2006, 75–76; Rossi 2011, 52, 54, 57; Teräs 2011, 184, 186.

Tutkielmani on mikrohistoriallinen, sillä tutkin ensi sijassa kahden henkilön välistä yksityistä kirjeenvaihtoa. Tarkastelen samalla sekä pientä kohdetta, että suurempaa kokonaisuutta, josta kirjeet voivat epäsuorasti kertoa. Aineisto on aina jollain tapaa sidoksissa makrotasoon, eikä niitä kulttuurihistorioitsija Hanna Elomaan mukaan pitäisikään yrittää pitää erillään. Yksittäisten henkilöiden tutkiminen voi avata laajempia merkityksiä aikakauden elämästä. Mikrohistorialle tyypillisesti tutkimusaineistoni laatu asettaa ensisijaiseksi metodikseni sen tarkan lähiluvun. Käytännössä kirjeiden sisällön tulkinta edellyttää niihin perehtymistä useaan kertaan, jotta pystyn tutkimuksessani hahmottamaan sisällön yleiset ja yksityiskohtaiset piirteet. Sisällön analyysi ja tulkinnan muodostaminen toimivat tutkimuksessani yhteistyössä. Elomaan mukaan mikrohistoriallisessa tutkimuksessa oleellista on lähteiden oman ominaisuutensa hyväksyminen, joten tutkimuskohdetta ja yksittäistä aineistoa pitäisi tarkastella sen omilla ehdoilla, eikä valmiita teorioita ja hypoteeseja lähtökohtana käyttäen.²¹ Kirjeiden omaelämäkerrallisen luonteen vuoksi niitä ei voi käyttää historiantutkimuksessa ainoastaan dokumentoivina, taustoittavina ja faktaa tarjoavina lähteinä, vaan tutkijan täytyy myös ottaa huomioon niiden tekstuaalinen maailma. Kirjeiden kirjoittamiseen on eri aikoina liittynyt erilaisia kulttuurisia ja sosiaalisia konventioita, jotka ovat säädelleet niiden kirjoittamista ja muotoseikkoja. Niinpä kirjeisiin kirjoitettua sisältöä ei voi ottaa kirjaimellisesti, vaan tutkimuksessa täytyy myös huomioida niiden kirjoitusaikaan, -paikkaan ja -tilanteeseen linkittyvä syntyprosessi. Kirjeillä on myös monia rinnakkaisia tai vaihtoehtoisia tulkintatapoja ja tavoitteita.²²

Kirjeiden suhteuttaminen ympäröivään maailmaan ja yksilöiden suhde laajempaan yhteiskunnalliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin on oleellista aineiston ymmärtämiseksi. Historioitsija Juhana Saarelainen kirjoittaa, kuinka lähdeaineisto ei voi yksin vastata tutkijan kysymyksiin, vaan se tulee ymmärrettäväksi ainoastaan jossakin asiayhteydessä. Kontekstualisointi auttaa ymmärtämään niitä puolia lähteessä, jotka eivät tule suoraan ilmi. Tutkin työssäni yksilöitä osana suurempaa kokonaisuutta ja sitä, miten ympäristö on vaikuttanut yksilöihin ja heidän itseymmärrykseensä. Myös tämä liittyy kiinteästi kontekstin etsimiseen ja ajatukseen siitä, että kontekstualisoinnin kautta lähteen on mahdollista kertoa itseään laajemmasta maailmasta. Saarelainen muistuttaa kuitenkin myös, että konteksti on aina tutkijan luoma kokonaisuus. Sitä ei ole menneisyyden maailmassa ollut olemassa tutkijan rakentamassa muodossa, vaan konteksti on nykyhetkestä

---

²¹ Elomaa 2001, 61–62, 72–73; Leskelä-Kärki 2006, 22; Pöysä 2015, 30–31, 33.

²² Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, 12–13.

käsin luotua tulkintaa.²³ Tästä huolimatta kontekstualisointi on välttämätöntä, jotta voin tehdä tulkintoja lähteistä.

Suomen historian tutkija Kirsi Keravuori kirjoittaa teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus* eettisistä kysymyksistä, joita liittyy yksityisen kirjeenvaihdon käyttöön tutkimuksessa. Lähtökohtaisesti tällaiset kirjeet on tarkoitettu ainoastaan yksittäisen vastaanottajan luettaviksi, jolloin niitä käsittelevä tutkija on, ranskalaisen tutkijan Mireille Bossisin sanoin, yksityisen keskustelusuhteen väliin tunkeva tahditon kolmas lukija. Tässä suhteessa käyttämäni kirjemateriaali eroaa selkeästi Pjotr Kropotkinin elämäkerran käytöstä, sillä se on jo alun perin tarkoitettu suurelle yleisölle julkaistavaksi. Kirjeenvaihdon tutkimuksessa on yleensä tarkoituksena luoda mahdollisimman tarkka ja monimuotoinen kuva tutkimuksen kohteena olevista henkilöistä. Tämä onnistuu Keravuoren mukaan vain tapahtumien ja ajatusmaailman huolellisen kontekstoinnin kautta. Tämä johtaa siihen, ettei tutkimuksessa ole järkevää anonymisoida kuin satunnaisia sivuhenkilöitä.²⁴

En koe omassa tutkielmassani anonymisointia muutenkaan mielekkääksi, sillä käyttämänsäni kirjejulkaisussa toimittajat ovat jo julkaisuvaiheessa selventäneet epäselvätkin henkilöiden nimet alaviitteisiin, joten lähes kaikkien kirjeissä esiintyvien henkilöllisyys on joka tapauksessa halukkaiden löydettävissä. Pjotr Kropotkin myös kertoo muistelmissaan varsin laajalti omasta, veljensä ja muiden läheistensä toiminnasta, joten kirjeenvaihdossa esiin tulevista teemoista suurin osa on ollut jo pitkään tässä muodossa julkista tietoa. Vaikka tutkimusaineistoni ei siis ole tältä kantilta erityisen haasteellinen käsiteltävä, pyrin tietenkin parhaani mukaan antamaan tarkan ja suoraan lähteisiin pohjautuvan kuvan tutkimuskohteistani ja käsittelemään aineistoa oikeudenmukaisesti.

Työni toinen merkittävä teoreettinen suuntaus on aatehistoria, koska tarkastelen nimenomaan yksittäisten henkilöiden ajattelun kehittymistä sekä sitä, miten he kokivat ja käsittivät olosuhteet, joissa elivät ja miten se vaikutti heidän toimintaansa. Historioitsija Markku Hyrkkänen, joka on kirjoittanut paljon nimenomaan historianfilosofiasta, esittää, että ihmisen toiminnan ymmärtämiseksi tarvitsemme nimenomaan tietoa siitä, miten hän

---

²³ Saarelainen 2013, 253.

²⁴ Keravuori 2011, 187.

on käsittänyt ympäristönsä. Myöskään pelkät aatteet tai uskonnot eivät Hyrkkäsen mukaan voi yksinään selittää ihmisen toimintaa, vaan jokaisen yksilön henkilökohtainen ajatuksellinen taso on avainasemassa hänen toiminnassaan.²⁵ Niinpä myös oman alkuperäisaineistoni avulla minun on mahdollista perehtyä lähinnä siihen, miten Kropotkinin ilmaisivat ajatteluaan kirjallisesti. Nuo kuvaukset ovat vain heijastus siitä, miten yhteiskunnallinen tilanne näyttäytyi Kropotkinien mielikuvissa. Tutkimus on tässä mielessä vain tulkinta kokonaisuudesta. Tietoa 1800-luvun aatteellisen kehityksen yleisemmästä tasosta haenkin ensisijaisesti muusta tutkimuskirjallisuudesta, en niinkään suoraan alkuperäisaineistosta, vaikka siinäkin on nähtävissä viitteitä noista kehityslinjoista.

Aatehistoriallisten metodien näkökulmasta tutkimuksessa nousee erityisesti esiin niin sanottu vaikutemalli. Sen avulla on tarkoituksena selittää, miksi henkilö on käsittänyt asiat tietyllä tavalla, mitä vaikutteita hän on omaksunut ja keneltä tai mistä hän on käsityksensä saanut. Näin ollen metodiikka vastaa lähestulkoon täydellisesti sitä pyrkimystä, mikä minulla on tässä tutkielmassa. Tässä metodologisessa mallissa vaikutte on joltakulta tai jostakin omaksuttu käsitys. Hyrkkänen valaisee mallin käyttöä niin, että käytännössä sen avulla on tarkoitus selvittää, esittikö esimerkiksi henkilö A tietyn ajatuksen ennen henkilö B:tä, esittikö henkilö B ajatuksen vasta tutustuttuaan A:n esittämään versioon samasta ajatuksesta, olivatko A:n ja B:n ajatukset tietyistä aiheista alun alkaenkin samanlaisia tai muuttuiko henkilön B ajattelu aiheesta vasta kun oli tutustunut A:n ajatuksiin. Tiedyt vaihtoehdot ovat mallin avulla helpompia esittää, mutta esimerkiksi kahden henkilön ajattelun samanlaisuus (samaan aikaan) ja toisaalta ajattelussa tapahtuneen muutoksen osoittaminen voi olla hyvin haastavaa. Tähän on syynä erityisesti jokaisen tutkimuskohteena olevan henkilön itseymmärrys, eli se, että henkilö B voi esimerkiksi kiistää saaneensa vaikutteita henkilöltä A tai olla sitä mieltä, ettei A:n ajatteluun tutustuminen muuttanut hänen omaa suhtautumistaan asiaan. Vaikka tällainen olisikin mahdollista osoittaa vääristyneeksi historiallisten todisteiden valossa, on hyvin vaikea sanoa, onko B tietoisesti muunnellut totuutta asiasta vai onko hänen käsityksensä ollut hänelle subjektiivisesti totta tai onko hän ylipäätään itse ymmärtänyt saaneensa vaikutteita ajatteluunsa joltakulta toiselta. Niinpä vaikutteanalyysillä, kuten kaikilla muillakin tieteellisillä metodeilla, on omat puutteensa, eikä vaikutteiden osoittamisen kaikkia ehtoja ole tutkimuksessa aina

---

²⁵ Hyrkkänen 2002, 9–10.

mahdollista täyttää. Useimmiten vaikuteanalyysin tulokset ovat lopultakin vain oletuksia vaikutteiden lähteistä.²⁶

Näin on omankin tutkimukseni kohdalla, sillä vaikka pystyn kirjeiden perusteella osoittamaan tiettyjä vaikutteiden siirtymisen merkkejä Kropotkinien välillä, en kuitenkaan kykene täysin varmasti sanomaan onko jommallakummalla heistä ollut jo entuudestaan tietyn suuntaisia käsityksiä ennen kuin keskustelukumppani on tuonut niitä esiin. Ulkopuolisena tutkijana minun on mahdotonta päästä kirjeiden kirjoittajien ajatusten sisältöön aukottomasti kiinni, vaan tutkimukseni tulokset ovat omia tulkintojani ja aineiston perusteella tehtyjä oletuksia. Tutkimustuloksia on siksi myös kohdeltava subjektiivisina näkemyksinä, joille on olemassa lukuisia vaihtoehtoja. Lisäksi tutkimusaineisto on rajallinen otos tutkittavan henkilön elämästä ja itseymmärryksestä, jo lloin jotkin elämän osa-alueet jäävät tarkastelun ulkopuolelle ja tutkimuskysymysten ulottumattomiin. En ole voinut tutkielmassani käsitellä esimerkiksi Kropotkinien rakkaussuhteita, sillä ne eivät nouse aineistosta juurikaan esiin. Tämä puute voi liittyä jo aiemmin esittämiini toimituksellisiin valintoihin tai Kropotkinien itsensä tekemiin valintoihin heidän kirjoittaessaan kirjeitä. Pohdin kirjeiden sisältämiä teemoja tarkemmin käsittelyluvuissa.

Hyrkkänen esittää vaikutemallia kohtaan myös kritiikkiä. Vaikuteanalyysissä on väkisin-kin oletuksena, että ajattelun muutos vaatisi aina jonkin ulkoisen sysäyksen, vaikka näin ei välttämättä ole. Monissa tapauksissa on myös vaikea erottaa aatteita ulkopuolisiksi tapahtumista, sillä ne liittyvät kiinteästi toisiinsa. Tällöin pitäisi pystyä kuvittelemaan tapahtuma täysin ilman aatteita, jotta voitaisiin nähdä niiden vaikutus tapahtumiin. Tämä taas on lähestulkoon mahdotonta, eikä myöskään erityisen mielekäästä. Lisäksi vaikutemallin avulla aatteiden alkuperää voisi periaatteessa jäljittää loputtomiin, sillä aina löytyy jokin edeltävä taho, joka ajatuksen on esittänyt ja vaikuttanut sen kautta seuraaviin ajattelijoihin. Tämän ketjun tutkimuksellinen katkaiseminen on aina keinotekoisia, mutta välttämätöntä, minkä johdosta voi pohtia koko vaikuteanalyysin tekemisen järkevyyttä. Hyrkkäsen mukaan vaikutemallia käytettäessä täytyy olla erityisen varovainen, ettei synny naiiveja oletuksia siitä, että ajattelun kaikki piirteet johtuisivat ulkoisista tekijöistä. Yhtä tärkeää olisi selvittää, missä suhteessa tutkimuksen kohteena oleva henkilö ei saanut vaikutteita muilta, eli mitkä ajattelun piirteet olivat hänen itsenäisesti omaksumiaan.

---

²⁶ Hyrkkänen 2002, 137–148.

Tähän kysymykseen vastaaminen on kuitenkin huomattavasti vaikeampaa, minkä vuoksi se saattaa usein jäädä tutkimuksessa täysin unohduksiin. Vaikutteet eivät myöskään ole passiivisesti siirtyviä, vaan niiden omaksuminen edellyttää aina vastaanottajalta aktiivista ajattelutyötä, mikä tekee tärkeäksi tarkastella vaikutteiden omaksumisen edellytyksiä.²⁷

Koska työni ei ole puhtaasti aatehistoriallinen tutkimus, käytän vaikutemallia vain yhtenä apukeinona Kropotkinien keskinäisen keskustelun hahmottamiselle. Ensisijainen tarkoitukseni ei ole selvittää täydellisesti vaikutteiden siirtymistä heidän välillään, vaan ajattelun kehittymisen tapaa ja kanavia. Tässä tarkoituksessa vaikuteanalyysi toimii yhteistyössä muiden metodien kanssa. Olen paikannut vaikuteanalyysin puutteita näiden muiden metodien, esimerkiksi kontekstualisoinnin avulla. Käsittelen Kropotkinien ajattelun kehittymistä ja vaikutteiden siirtymistä heidän välillään tarkemmin luvussa 2.3.

1.4 Tutkimuskenttä

Pjotr Kropotkin on sosialististen vallankumouksellisten joukossa varsin tunnettu henkilö ja hänestä on kirjoitettu runsaasti tutkimusta monilla kielillä. Kiinnostus Kropotkinin ajatuksiin on säilynyt hänen elinajoistaan nykyaikaan asti ja tutkimuskirjallisuutta on tuotettu melko tasaisesti koko 1900-luvun ajan. Ensimmäiset Kropotkinin ajattelua esittelevät ja analysoivat teokset ilmestyivät jo ennen hänen kuolemaansa. Tutkimusta on saatavilla runsaasti muun muassa saksaksi, englanniksi ja ranskaksi. Hieman vanhemmassa tutkimuskirjallisuudessa tärkeitä teoksia ovat muun muassa Emile Capouyan ja Keitha Tompkinsin toimittama *The Essential Kropotkin* vuodelta 1975, Caroline Cahmin vuoden 1989 *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism, 1872-1886*, sekä Martin A. Millerin elämäkerrallinen teos *Kropotkin*. Tuoreinta tutkimusta edustavat puolestaan esimerkiksi Ruth Kinnan kirjoittama Pjotr Kropotkinin elämää ja poliittista ajattelua esittelevä teos vuodelta 2016 sekä samana vuonna ilmestynyt Jim Mac Laughlinin *Kropotkin and the Anarchist Intellectual Tradition*. Näistä erityisesti Millerin teos on omalle tutkielmalleni tärkeänä tukena yleiskuvan luomisessa. Kinnan teosta käytän työn loppupuolella esitellessäni lyhyesti Pjotrin myöhempää ajattelua. Valtaosa Pjotr Kropotkinia

---

²⁷ Hyrkkänen 2002, 150–152.

käsittelevästä kirjallisuudesta keskittyy hänen anarkistiseen filosofiaansa ja sosialismin teorioihinsa, jotka ovat syntyneet pääosin oman tutkimusajanjaksoni jälkeen.

Kiinnostus nimenomaan Kropotkinin teorioihin näkyy myös siinä, että tutkimuskirjallisuuden lisäksi hänen omia teoksiaan on julkaistu uudelleen lukuisia kertoja monilla eri kielillä, myös suomeksi jo aivan 1900-luvun alussa. Lisäksi Kropotkin esiintyy monissa yleisesti anarkismia, utopianismia, sosialismia ja muita häneen liitettävissä olevia suuntauksia esittelevissä teoksissa. Venäläisessä tutkimuskirjallisuudessa näkyy sama pitkäkestoinen kiinnostus aiheeseen eli kirjallisuutta on olemassa runsaasti ja sitä on tuotettu pitkään. Käyttämäni kirjejulkaisun toimittaja N. K. Lebedjev on muun muassa julkaissut Pjotr Kropotkinin elämäkerran jo vuonna 1925 eli vain neljä vuotta tämän kuoleman jälkeen. Olen kuitenkin päättänyt jättämään venäjänkielisen tutkimuskentän oman työni ulkopuolelle. Vaikka kielitaitoni on riittävä sisällöltään ja kieleltään yksinkertaisempien kirjeiden kääntämiseen ja tulkitsemiseen, ei monimutkaisen akateemisen tutkimuskirjallisuuden läpikäyminen olisi onnistunut ilman kohtuutonta vaivannäköä ja työn laajuuteen nähden järkevän pituisessa ajassa. Tältä osin työhöni jää siis vielä kehittämisen varaa. Englanninkielistä tutkimusta Venäjän historiasta on kuitenkin tuotettu niin laajasti, että sen perusteella minun on mahdollista saada hyvä tietopohja omalle tutkimukselleni. Englanninkielisessä tutkimuksessa on myös käytetty usein pohjana venäläistä tutkimusta ja myös venäläistaustaiset tutkijat ovat itse tuottaneet materiaalia englanniksi.

Suomenkielisessä tutkimuskentässä Pjotr Kropotkin on näkynyt hieman vähemmän kuin muualla. Vuodelta 1958 löytyy Jaakko Okkerin Helsingin yliopistossa kirjoittama pro gradu -tutkielma *Pjotr Kropotkinin yhteiskunta- ja valtiofilosofia ja sen aatehistoriallinen tausta*. Toinen pro gradu on Joonas Köntän Jyväskylän Yliopistosta vuonna 2015 valmistunut *Pjotr Kropotkin – Vallankumouksellinen filosofi*, joka keskittyy tarkastelemaan auktoriteettia Kropotkinin filosofiassa. Muutoin löytämäni suomenkieliset tekstit ovat pääasiassa lyhyempiä artikkeleita, jotka niin ikään keskittyvät ensisijaisesti Kropotkinin teoreettiseen ajatteluun tai hänen Suomessa tekemiinsä maantieteellisiin tutkimuksiin. Martin A. Miller on käyttänyt tarkasteluni kohteena olevaa kirjeenvaihtoa yhtenä lähteenä omassa teoksessaan ja muissakin tutkimuksissa siitä on mainintoja, mutta varsinaista laajempaa tutkimusta juuri tästä aineistosta ei tietääkseni ole tehty. Lisäksi Aleksandr

Kropotkin esiintyy lähinnä sivuhenkilönä Pjotria käsittelevissä tutkimuksissa, joten myös tässä suhteessa työni tuo aiheeseen tuoretta näkökulmaa.

Kysymystäni veljesten suhteesta ajan muuhun nuoreen yläluokkaan lähestyn tutkimuskirjallisuuden kautta. Tässä tärkeänä lähteenä on muun muassa Victoria Freden *Doubt, Atheism, and the Nineteenth-Century Russian Intelligentsia* (2011). Myös Frederik Coplestonin teos *Philosophy in Russia. From Herzen to Lenin and Berdyaev* vuodelta 1986, sekä Timo Vihavaisen artikkeli Anarkismi Venäjällä teoksessa *Anarkismi, avantgarde, terrorismi* (2007) ovat hyviä lähteitä Venäjän aatteelliseen kehitykseen. Venäjän yleisen 1800-luvun historian ja Aleksanteri II:n poliittisten reformien taustalla velloneiden yhteiskunnallisten ongelmien osalta käyttämiäni tärkeimpiä lähdeteoksia ovat Geoffrey Hoskingin *Russia: People and Empire 1552–1917* (1998), Elise Kimerling Wirschafterin *Russia's Age of Serfdom 1649–1861* (2008), sekä Pekka Pesosen *Venäjän kulttuurihistoria* (2007). Käyttämieni metodien kannalta oleelliset teokset ovat Kari Immosen ja Maarit Leskelä-Kärjen toimittama *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen* (2001), Maarit Leskelä-Kärjen, Anu Lahtisen, Kirsi Vainio-Korhosen ja Kaisa Vehkalahden toimittama *Kirjeet ja historiantutkimus* (2011) sekä Markku Hyrkkäsen *Aatehistorian mieli* (2002).

2. Etuoikeuksista kohti yhteistä hyvää

2.1 Perhesuhteiden merkitys tiiviin veljessuhteen synnylle

Tässä luvussa keskityn käsittelemään Aleksandrin ja Pjotrin moninaisia konflikteja vanhempiensa kanssa. Erityisesti haastava isäsuhde nousee kirjeenvaihdossa esiin tekijänä, jonka vuoksi Aleksandrin ja Pjotrin keskinäinen suhde kehittyi vuosien saatossa niin tiiviiksi. Läheiseen veljessuhteeseen vaikuttivat myös etäinen suhde äitipuoli Jelizavetaan sekä suuri ikäero perheen muihin sisaruksiin.

Veljesten biologinen äiti Jekaterina oli kuollut vain 35-vuotiaana tuberkuloosiin 1846, jolloin Aleksandr oli vasta viisivuotias ja Pjotr vuotta nuorempi. Pjotr Kropotkinin elämäkerran kirjoittanut Martin A. Miller kuvailee Jekaterina Suliman olleen huomionarvoinen nainen, joka oli muotokuviansa perusteella myös erittäin kaunis. Hänellä oli ilmeisesti paljon älyllistä ja taiteellista kyvykkyyttä, mutta nuo piirteet eivät koskaan päässeet kunnolla kehittymään, sillä yläluokkaisen naisen odotettiin omistavan elämänsä miehensä uran edistämiseksi, lasten kasvattamiselle ja säädynmukaisesta elämästä huolehtimiselle. Näiden tehtäviensä hoidossa Jekaterina Sulima olikin ilmeisen taitava ja hän myös piti roolistaan sosiaalisen kanssakäymisen keskuksessa, mutta rakasti toisaalta myös lukemista, kirjoittamista ja maalaamista. Millerin mukaan veljesten kuva heidän nuorena kuolleesta äidistään muodostui suorastaan pyhimykselliseksi.²⁸

Tähän vaikuttivat sekä heidän omien muistikuviansa vähyys että palvelijoilta, jotka olivat Jekaterinasta erityisen paljon pitäneet, kuullut hyvät asiat äidin käytöksestä ja luonteenpiirteistä. 30.6.1858 Pjotr kirjoitti: ”*Pengoin hiljattain isän kaappia ja löysin lehtisiä äidin muistikirjasta (ei tämän, vaan meidän)*”.²⁹ Noiden päiväkirjojen ja muiden papereiden joukossa oli myös Nikolai I:n aikana kiellettyjä tekstejä, kuten dekabristikapinan johtajiin kuuluneen Kondrati Rylejevin runoja, joita Jekaterina oli itse kopioinut. Hän oli siis uhmannut sääntöjä samalla tavoin kuin poikansa myöhemmin heidän lukiessaan valtionhallintoa vastustavaa ja vaihtoehtoisia näkemyksiä esittelevää kirjallisuutta. Pjotr kertoo

---

²⁸ Miller 1979, 7–8.

²⁹ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 30.6.1858 ”Недавно, роясь в шкапу отца, я нашел листочек из записной книжки мамы (не этой, а нашей)”. Kirjejulkaisussa sana on muodossa шкапу, mutta tulkitsemisen kirjeen muun sisällön perusteella, että kyseessä on kirjoitusvirhe ja tässä tarkoitetaan sanaa шкаф.

omissa muistelmissaan myös, että hänen äitiään arvostettiin heidän kotitilansa talonpoikien joukossa suuresti. Pjotrin mukaan Jekaterina sääli maaorjia ja kohteli heitä sen vuoksi lempeämmin kuin heidän isänsä. Hän kirjoittaa maaorjien säälineen äidittömiksi jääneitä poikia syvästi ja avoimesti toivoneen näiden kohtelevan heitä yhtä armollisesti kuin heidän äitinsä oli tehnyt.³⁰

Oman äidin antama esimerkki suhtautumisesta alempiin yhteiskuntaluokkiin on voinut toimia innoittajana myös Pjotrille itselleen. On tietenkin vaikea sanoa, kuinka todenmukaisia nämä Pjotrin varsin varhaisesta lapsuusajastaan kirjoittamat muistot ovat ja onko palvelusväellä todella ollut sellainen lähes palvova suhtautuminen Jekaterinaan kuin Pjotr antaa ymmärtää. Ainakin hän on itse kokenut niin. Itselleni lukijana Pjotrin kuvaukset äidistään tuntuvat hieman värittyneiltä ja ihannoivilta. Kenties Pjotrinkin vähäiset muistot ovat ajan kultaamia ja siksi kuva äidistä lähentelee täydellisyyttä. Toisaalta on aivan yhtä mahdollista, että Jekaterina on todellisuudessa ollut juuri sellainen, millaiseksi hänet muistelmissa kuvataan. Vaikka ulkopuolisen silmin on helppo kyseenalaistaa toisen ihmisen muistojen todenperäisyyttä, on kuitenkin oletettavaa, että Pjotrille nuo muistot ja mielikuvat olivat varmasti jollain tasolla totta. Ainakin hän on kokenut äidin hahmon ja tämän luonteenpiirteiden olleen oman elämänsä kannalta merkityksellisiä, koska on kuvannut niitä hyvin tarkkaan muistelmissaan.

Toisaalta kirjoittajalla on aina kirjoittaessaan jonkinlainen mielikuva itsestään osana yhteisöä, johon kuuluu ja tähän suhteeseen liittyvästä historiasta. Kirjoitus heijastaa siten tiettyä sosiaalista roolia, joka kirjoittajalla on ja voi myös vahvistaa sitä, tarkoituksella tai tarkoittamatta.³¹ Omaelämäkertaa kirjoittava saattaa myös ennakoida sitä, mitä lukija haluaa kuulla. Tämä voi vaikuttaa siihen, mitä hän kertoo elämästään ja millä tavalla. Toisaalta menneiden tapahtumien muisteleminen ja uudelleen sanoiksi pukeminen jäsentelee muistelijan kokemuksia ja muistoja aina uudelleen ja voi antaa niille uudenlaisia merkityksiä. Omaelämäkerrat ja muistelmateokset ovat lähellä muita muistitietoaineistoja, sillä useimmiten kirjoittamishetken ja kuvattujen tapahtumien välillä on kulunut pitkä aika ja teksti pohjaa pitkälti kirjoittajan omaan muistiin. Tätä ei kuitenkaan nykyään historiantutkimuksessa pidetä enää suurena ongelmana, sillä oleellista tutkimuksen kannalta ei

---

³⁰ Krapotkin 1917, 23–24; Peregiska tom pervyi, P. Kropotkin 30.6.1858.

³¹ Raami 2010, 163.

välttämättä ole se, mitä kohdehenkilö muistaa, vaan se, miten hän sen muistaa. Muistoihin perustuvat kertomukset ovatkin oivallisia lähteitä kertomaan oman aikansa käsityksistä ja arvoista ja myös siitä, millaisia merkityksiä kirjoittaja on antanut menneille tapahtumille.³² Koen että Pjotr Kropotkinin muistelmateos antaa tutkimukselleni juuri tämänkaltaista arvoa, sillä sen kautta on mahdollista havaita se, mitkä osat menneestä elämästään hän itse koki merkityksellisinä ja muistelemisen arvoisina.

Aleksei Kropotkin meni uudelleen naimisiin vain kaksi vuotta ensimmäisen vaimonsa kuoleman jälkeen. Aleksandr ja Pjotr eivät alun pitäenkään erityisemmin pitäneet uudesta äitipuolestaan Jelizaveta Korandinasta, joka itse pahensi tilannetta yrittämällä häivyttää muistot lasten omasta äidistä.³³ Tietty vihamielisyys ja etäisyys suhteessa äitipuoleen tulee monesti esiin myös tutkimassani kirjeenvaihdossa. Aleksandr ja Pjotr eivät suoranaisesti haukkuneet Jelizavetaa, mutta kertoivat usein toisilleen, millaisia keskusteluja olivat äitipuolensa kanssa käyneet tai miten tämä oli jossakin tilanteessa toiminut, useimmiten heidän mielestään väärin tai epämiellyttävästi. He eivät myöskään olleet millään tavalla mielellään tekemisissä äitipuolensa kanssa kuin sen verran, mikä oli välttämätöntä. Pjotr kirjoitti veljelleen oltuaan sairaana:

Minulla on juuri voimaa kirjoittaa sinulle, joten kirjoitan. Et tietenkään sano mitään tämän kirjeen saamisesta äitipuolelle, sillä tohtori ei salli minun kirjoittaa, ja hänelle kirjeen kirjoittaminen ei ole niin miellyttävää, että kiirehtisin, minä päinvastoin viivytän hänelle kirjoittamista.³⁴

Erimielisyydet äitipuolen kanssa nousevat keskustelunaiheeksi heti kirjeenvaihdon alussa. 28.8.1857 Pjotr kirjoitti, kuinka Jelizaveta ei halunnut hänen vierailevan sisarensa ja tämän miehen kodissa, koska siellä käytiin liian vapaamielisiä keskusteluja. Aleksandrin Pjotrille kirjoittamat kirjeet tämä puolestaan oli haukkunut ”täydeksi hölynpölyksi”. Syyskuussa äitipuoli takavarikoi Pjotrin veljeltään saamat kirjeet kokonaan, koska ei pitänyt niiden uskonnollisväritteisestä sisällöstä.³⁵ Vuosien kirjeenvaihdon aikana molemmat vanhemmat esiintyvät tasaisin väliajoin veljesten kiukun kohteina heidän ja tulevaisuuden toiveidensa välissä tiukasti seisovina, vastustavina hahmoina.

---

³² Kalela 2006, 75; Rossi 2011, 58, 61, 63; Kurvinen 2014, 133, 147.

³³ Miller 1979, 8.

³⁴ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 31.1.1858 ”Только что имею силы тебе написать, пишу. Конечно, ты ничего не скажешь о получении этого письма мачехе, потому что доктор не позволяет мне писать, а писать ей письма не так приятно, чтобы я поспешил, я напротив помедлю ей писать.”

³⁵ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 28.8.1857; A. Kropotkin 31.8.1857; P. Kropotkin 10.9.1857.

Selkeitä ilmauksia erimielisyyksistä äitipuolen kanssa tai vihamielisyydestä tätä kohtaan ovat myös sanamuodot, joilla veljekset häntä nimittivät. Yleisin tapa on nimetä hänet pelkillä nimikirjaimilla tai kutsua vain äitipuoleksi. Välillä he kuitenkin käyttivät selkeästi sarkastista nimitystä ”*rakkain äitipuoli*” muistaen lisätä aina mukaan lainausmerkit. Myös ranskankielinen termi *maman*, joka oli 1800-luvulla yleisesti yläluokan käyttämä, esiintyy välillä kirjeissä. Se oli yläluokan piirissä sovelias ilmaus, joka kuitenkin tuntuu myös varsin viralliselta puhuttelutavalta. Omasta äidistään Jekaterinasta Aleksandr ja Pjotr taas puhuivat aina äitinä. Tulkitsen käytettyjen termien olleen veljesten tapa etäännyttää itseään äitipuolesta, jota eivät koskaan kokeneet erityisen läheiseksi. Sen sijaan oma biologinen äiti, jota he eivät juuri ehtineet tuntea, haluttiin pitää myös kielen tasolla lähellä.³⁶ Pjotrin kertoessa löytämistään äitinsä muistiinpanoista, hän on erityisesti halunnut painottaa, ettei kyseessä ole ”*tämä äiti*”, vaan heidän omansa.³⁷

Isä Aleksei oli ilmeisen tiukka kasvattaja ja perheenpää, jolla oli vahvat sotilaalliset arvot elämässään ja niiden mukaan hän kasvatti myös lapsiaan. Hänen toiveenaan oli saada kaikki poikansa aatellisille sopivalle armeijauralle ja sen vuoksi myös Pjotr ja Aleksandr aikanaan lähetettiin sotilaskouluihin. Isän toiveet ristesivät pahasti hänen poikiensa akateemisten toiveiden kanssa ja nämä kävivätkin koulujaan sen vuoksi varsin vastahakoisesti. Tästä aiheutui kitkaa isän ja poikien välille vielä Aleksandrin ja Pjotrin aikuistumisen jälkeenkin.³⁸ Perheen vanhempien lasten Nikolain (s.1834) ja Jelenan (s.1835) ikäero Aleksandriin ja Pjotriin oli varsin suuri ja niin ollen he eivät veljesten lapsuusaikana asuneet enää vakituisesti kotona, vaan omissa oppilaitoksissaan, Jelena aatelistyttöjen sisäoppilaitoksessa ja Nikolai sotilaskoulussa. Aleksandr ja Pjotr puolestaan olivat lähes saman ikäisiä ja niin ollen tiiviimmin läsnä toistensa elämässä ja heidän välilleen kehittyi vahva ja tiivis suhde.³⁹

---

³⁶ Ks. esim. Peregiska tom pervyi, A. Kropotkin 31.8.1857; Peregiska tom vtoroi, P. Kropotkin 27.7.1862; A. Kropotkin 28.7.1862.

³⁷ Peregiska tom pervyi, P. Kropotkin 30.6.1858. ”Не этой, а нашей”.

³⁸ Ks. esim. Peregiska tom pervyi, A. Kropotkin 3.5.1858; P. Kropotkin 5.1.1860; P. Kropotkin 5.2.1860; P. Kropotkin 11.1.1861; A. Kropotkin 23.9.1861.

³⁹ Miller 1979, 5–6, 8.

Kirjeenvaihdon perusteella syntyy kuva Aleksandrista ja Pjotrista vahvana parivaljakkona, jota vastassa olivat ankara isä ja kylmä äitipuoli. He rohkaisevat ja neuvovat toisiinsa konfliktitilanteissa vanhempiensa kanssa. Pjotr esimerkiksi kirjoitti: ”*Äitipuolesta puheenollen. Minä ajattelen: älä ole ilkeä hänelle, vaan ole kohtelias, älä varsinkaan puhu hänestä mitään isälle, vaan ole kohtelias [---] ja toimi äitipuolen kanssa niin kuin Kolja, jos muistat.*”⁴⁰ Heidän lapsuudessaan kokemansa äidin menettämisen trauman ja äidillisen rakkauden puuttumisen, läheisen ikänsä ja poikiensa luonteita ymmärtämättömän isän huomioon ottaen ei mielestäni ole mitenkään ihmeellistä, että he turvasivat nimenomaan toisiinsa koko elämänsä ajan. Veljekset kasvoivat samanlaisessa aatteellisessa ja sosiaalisessa ympäristössä. Vaikka he muotoilivat suhdettaan ympäröivään maailmaan samanlaisista lähtökohdista käsin, kehittyivät he identiteeteiltään omanlaisikseen. Maarit Leskelä-Kärki on tutkimuksessaan Krohnin sisarten kirjailijaidentiteettien kehittymisestä käsitellyt laajasti juuri sosiaalisten suhteiden vaikutusta yksilön identiteetin muotoutumiselle. Leskelä-Kärki on nostanut nimenomaan sisarussuhteen merkityksen keskeiseksi tekijäksi. Juuri sisarussuhde on hänen mukaansa tärkeä refleктоitaessa omaa elämäntapaa ja maailmaan suuntautumista.⁴¹

Toisistaan Kropotkinit löysivät tukea taistelussa omien unelmiensa puolesta, jotka kotona kohtasivat ainoastaan paheksuntaa ja vastustusta. Toisaalta Aleksandr ja Pjotr ovat kirjeenvaihdon alkuvaiheessa vasta teini-ikäisiä, mikä on voinut omalta osaltaan vaikuttaa heidän vanhempiaan kohtaan tuntemaansa inhoon. Vanhempien ajatukset ja arvomaailma ovat voineet nuorista pojista tuntua vanhanaikaisilta ja siltä, etteivät he kerta kaikkiaan voi ymmärtää maailmasta mitään. Kiinnostus filosofiaan ja niin ollen täysin kotona tarjotusta poikkeavaan ajatusmaailmaan voi myös olla yksi merkki nuorten poikien tarpeesta irtaantua vanhemmistaan.

Vaikeasta isäsuhteesta tuli Kropotkinin veljeksille jaettu yhteinen kokemus, jota heidän oli mahdollista käsitellä yhteisissä keskusteluissaan ja se onkin jatkuva teema kirjeenvaihdossa. Kokemukset voivat jäädä yksilön muistitajuntaan vain työstämättömäksi raaka-aineeksi, mikäli niitä ei kielellisesti käsitellä ja jaeta. Nuo kokemukset ovat yhtä

---

⁴⁰ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 18.9.1857 ”Кстати о мачехе. Я думаю: не будь с нею резок, а вежлив, особенно не говори еще ничего о ней отцу, а с ним будь любезен [---] и обращайся с мачехой, как Коля, если помнишь.”

⁴¹ Leskelä-Kärki 2006, 39–42.

vahvoja ja elinvoimaisia kuin kielellisesti muokkautuneet kokemuksetkin. Kokemuksen jakaminen voi kuitenkin auttaa prosessoimaan sen merkityksiä itselle ja yhteisten kokemusten kohdalla myös muille.⁴² Ranskalaisen filosofin Paul Ricoeurin mukaan juuri narratiivisuus on ihmiselle ominainen tapa jäsentää kokemuksistaan ajallista jatkumoa. Narratiivisuus ja kokemus ovat yhteen kietoutuneita, sillä tulkitsemme ja juonellistamme omaa ja muiden toimintaa kulttuuristen merkitysjärjestelmien välityksellä. Näiden narratiivien uudelleen tulkitseminen liittyy Ricoeurin ajattelussa myös identiteetin muotoutumiseen. Kerromme tarinoita itsestämme ja muista ja luomme sitä kautta samuutta ja erilaisuutta itsemme ja muiden välille.⁴³ Kokemus ei kuitenkaan tule täydellisesti esiin kielellisen ilmaisun kautta, vaan jotakin jää aina myös sen ulkopuolelle. Niinpä kokemuksen täydellistä merkitystä on mahdoton lukea teksteistä, joissa sitä on käsitelty, sillä osa kokemuksen merkityksistä jää aina yksityisiksi henkilölle itselleen.⁴⁴ Kropotkinien keskustelut isäsuhteestaan avaavat siis jonkin verran heidän kokemuksiaan aiheesta ja siitä, millaisia merkityksiä niillä oli heille sekä henkilökohtaisesti että yhdessä. Täyttä kuvaa tästä en kuitenkaan voi esittää kirjeenvaihdon pohjalta. Pystyn ainoastaan esittämään sen, mitä mielestäni on pääteltävissä heidän kielellisen reflektointinsa pohjalta.

Aleksei Kropotkin saa kirjeissä kritiikkiä muun muassa siitä, ettei ole osoittanut todellista rakkautta lapsiaan kohtaan, vaan on ollut kiinnostunut vain heidän saamisestaan sotilasuralle. Erityisesti Aleksandr oli ongelmissa isänsä kanssa, sillä hän ei suostunut sopeutumaan isän hänelle asettamiin toiveisiin, vaan olisi halunnut toteuttaa itseään akateemisissa piireissä. Aleksandr ja perheen läheiset tuttavat onnistuivat melkein vakuuttamaan Aleksei Kropotkinin siitä, että pojalle kannattaisi kustantaa yliopisto-opinnot. Viime hetkellä tämä kuitenkin muutti kantaansa ja sen myötä ajautui lopulliseen välirikoon poikansa kanssa. Aleksandr kertoi tapahtumien kulusta toukokuussa 1858:

Hän, joka on nimeltään ”minun isäni”, ei ole vielä ehtinyt räjäyttää korviasi minusta. [---] kaksi päivää loman jälkeen kirjoitin isälle kirjeen, jossa itse jo puhuin hänelle yliopistosta, laskeskelin kaikki kulut ja osoitin selvästi, kuin jumalainen päivä, kuinka minun opiskelijaksi tulemiseni on välttämätöntä; sanoin myös, että Lermontov (tämä on totta) pyytää häntä luokseen vakavasti puhumaan tästä. – Ja hän saapui, ensimmäinen sana, joka hänestä lähti, oli, että minä kirjoitan hänelle todella paljon hullutuksia. [---] Illallisen jälkeen menin isän kanssa työhuoneeseen Lermontovin luokse. Lermontov tapasi meidät hyvin leppoisasti ja meni heti asiaan: lausui joitakin sanoja ja vaiken, isä ei myöntynyt; hän alkoi säättiä minua sanoen,

---

⁴² Kivimäki 2018, 95.

⁴³ Meretoja 2003, 70–73.

⁴⁴ Kivimäki 2018, 96.

että minä pilaan sinut, että olen ilkimys ja että kotona en tee mitään muuta, kuin luen ”M. Vedomostia”. Tulistuin kovasti, aloin todistella, että kaikki tuo oli pöty-puhetta ynnä muuta.⁴⁵

Aleksandr käsittelee pettymystään kirjeessä hyvin pitkästi⁴⁶ ja pohtii isänsä toimien lisäksi jo omia mahdollisuuksiaan elää ilman vanhempiensa taloudellista tukea. Tuki oletettavasti evättäisiin häneltä, jos hän keskeyttäisi opintonsa sotilaskoulussa. Niskoittelun vuoksi isä vähensi ankarasti Aleksandrille antamansa rahallisen tuen määrää, vaikkei tätä lopulta erotettukaan koulusta.

1800-luvun ihanteellisessa, patriarkaalisisessa perhemallissa isä oli perheenpää, joka vastasi virallisesti sekä perheensä taloudellisesta toimeentulosta että kaikesta kotitaloudestaan tapahtuvasta. Ihanteelliseen kotitalouteen kuuluivat hänen lisäkseen vaimo, lapset ja palvelusväki. Perheessä vallitsi samalla tavalla hierarkkinen arvojärjestys kuin koko yhteiskunnassa. Mies oli perheensä johdossa, mutta todellisuudessa myös naisilla oli paljon piilossa olevaa valtaa. Heidän tehtäväkseen lankesi kodista ja sen sisällä vietetystä säädynmukaisesta elämästä huolehtiminen. Kotonaan naisella oli kenties kaikkein eniten valtaa ja oikeuksia, vaikka hän olikin edelleen miehelleen alisteisessa asemassa. Lasten koulutuksessa ei välttämättä tehty merkittävää eroa sukupuolten välillä, vaan tyttöjen koulutukseen voitiin panostaa samalla tavoin kuin poikienkin. Venäjällä aatelistyttöjen laajasti kouluttaminen oli jopa enemmän sääntö kuin poikkeus, mutta sielläkin pojat saivat hyvin eri tyyppisen koulutuksen kuin tytöt ja suuntautuivat yleensä armeijaan, politiikkaan tai diplomatiaan. Tytöille tärkeää oli saada sellainen oppi, mikä katsottiin eduksi tulevilla avioliittomarkkinoilla. Naisilla ei ollut juuri työmahdollisuuksia, joten heidän arvonsa tuli esiin ensisijaisesti avioliiton myötä. Aatelisnaiset pääsivät toteuttamaan kunnianhimoisempia pyrkimyksiään lähinnä joko miestensä urien edistämisen kautta tai hyväntekeväisyys- ja vapaaehtoistyöllä. Historioitsija Dominic Lievenin mukaan tämä oli tyypillistä nimenomaan Venäjällä, jossa maaseudun terveydenhoito ja koululaitos olivat vielä hyvin

---

⁴⁵ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 3.5.1858. ”Так называемый «отец мой» не успел еще протрубить тебе уши обо мне. [...] через два дня после отпуска я написал батьке письмо, в котором сам уже говорил ему об университете, вычисляя все расходы, и доказывал ясно, как божий день, необходимость моего поступления в студенты; говорил также, что Лермонтов (это правда) приглашает его к себе серьезнее поговорить об этом. – И он приехал, первое слово его вышло, что я пишу ему очень много глупостей. [...] После обеда я вошел с батькой в кабинет к Лермонтову. Лермонтов встретил нас очень ласково и тотчас же перешел к делу: сказал несколько слов и замолчал, батька не соглашался; стал меня ругать, говоря, что я тебя порчу, что я пакостник и что дома я ничего не делаю иного, кроме того что читаю «М. ведомости». Я очень погорячился, стал доказывать, что все это вздор и прочее.”

⁴⁶ Kirje on yhteensä yli 8 sivun mittainen ja pisimpiä koko kirjekokonaisuudessa.

puutteellisesti järjestettyjä. Suurin osa naisista tyytyi mukisematta rooliin, joka heille oli syntyessään osunut.⁴⁷

Varakkailla aatelisperheillä oli mahdollisuus pitää taloa sekä kaupungissa että maalla. Venäjällä talvikausi oli sosiaalisten tapahtumien sesonki kaupungeissa, jonka yläluokka vietti jatkuvien illallisten, vastaanottojen ja tanssiaisten keskellä. Pietarissa tämä korostui keisarillisen hovin myötä, mutta myös Moskovassa vietettiin talvella juhlakautta. Säädynmukaiseen aatelisperheen elämään kuuluivat sosiaaliset velvollisuudet ja niiden kautta oli mahdollista myös kilvoitella siitä, kuka oli kaikkein ansiokkain isäntä tai emäntä ja kenen kutsuilla tarjottiin hienostuneimpia ruokalajeja ja viihdykettä. Seurapiirielämän oikeaoppinen suorittaminen kävi lähes kokopäiväisestä työstä. Koti oli tietyllä tavalla julkinen tila ja isäntäväellä siinä edustuksellinen tehtävä. Kesäkaudella asuttiin maaseudulla, mikä toi monille kaivatun tauon kaupungin kiireisestä, etikettien ja velvollisuuksien täyttämästä elämästä. Maaseudun kesäasunnoilla saatiin kokonaan uusia kokemuksia ja tuttavuuksia. Pienemmässä yhteisössä aikaa jäi enemmän käytettäväksi esimerkiksi lukemiseen ja muihin harrasteisiin.⁴⁸

Isän valta perheessä ulottui lähes kaikille elämän osa-alueille. Hän pystyi kontrolloimaan perheenjäsenten elämää myös kotitalouden ulkopuolella esimerkiksi poistamalla taloudellisen tuen lapsiltaan silloin, kun he toimivat hänen omien halujensa vastaisesti. Tällainen vallankäyttö sekä rajoittaa toisten yksilöiden toimintaa että toisaalta tukee siihen kohdistettua vastarintaa. Vallankäytöllään isä pakotti lapsensa etsimään luovia ratkaisuja tilanteisiin, jolloin tuli antaneeksi omalla toiminnallaan heille mahdollisuuden asettua entistä voimallisemmin isän auktoriteettia vastaan.⁴⁹ Valta ei rajoittunut ainoastaan perheenjäseniin, vaan myös Aleksei Kropotkinin omistuksessa olleet maaorjat ja muu palvelusväki olivat sen alaisia. Maaorjilla ei ollut käytännössä mitään oikeuksia tai mahdollisuuksia päättää omasta elämästään, vaan he olivat maanomistajan omaisuutta samalla tavalla kuin tavarat ja eläimet. Isännällä oli mahdollisuus kohdella maaorjiaan täysin oman halunsa mukaan ja määrätä kaikesta näiden elämään liittyvästä. Hän saattoi hajottaa perheitä, pakottaa maaorjat avioliittoon sopivaksi katsomansa puolison kanssa tai määrätä

---

⁴⁷ Lieven 1992, 135–136; Elomaa 1997, 193–195; Tuohela 1997, 228–229, 238–241; Utrio 1997, 37–38; Kaartinen 2006, 45–52, 78, 81.

⁴⁸ Lieven 1992, 139; Salmi 2002, 88–90; 92–93.

⁴⁹ Hynninen, Lindfors & Opas 2015, 174.

heidät muuttamaan kokonaan toiselle alueelle. Varsinkin kotitalouksissa työskennelleiden naisten on tulkittu olleen erityisen alttiita isäntiensä vallankäytölle, joka saattoi saada myös seksuaalisia piirteitä. Naiset saattoivat joutua jalkavaimon asemaan ja synnyttää isännälleen aviottomia lapsia.⁵⁰

Isäntä saattoi käyttää myös fyysistä väkivaltaa maaorjiin ja määrätä heille haluamansa määrän ruoskaniskuja mitä pienimmistä rikkeistä, olivat ne sitten todellisia tai kuviteltuja. Esimerkiksi liikaa tai liian vähän maustettu ruoka saattoi olla aivan pätevä syy fyysisiin rangaistuksiin, joita käytännössä suorittivat poliisit. Maaorjilla ei ollut minkäänlaista mahdollisuutta taistella isäntänsä mielivaltaa vastaan.⁵¹ Pjotr Kropotkin kirjoittaa muistelmissaan, kuinka hänenkin isänsä saattoi kohdella palvelusväkeään julmasti ja epäoikeudenmukaisesti. Erään kerran hän muistaa taloudenhoitajan ilmoittaneen Aleksei Kropotkinille ruokatarpeiden olevan vähissä. Tästä isä oli raivostunut ja alkanut pitää meteliä siitä, kuinka koko palvelusväki oli salaliitossa ja varasti hänen omaisuuttaan. Raivopäissään hän ryhtyi tarkistamaan muidenkin hyödykkeiden riittävyyttä. Kirjanpidostaan hän huomasi, että myös heinää oli kulunut ylettömän paljon, mikä johti entistä suurempaan raivoamiseen kaikille läsnäoleville. Uuden tarkistuksen jälkeen hän kuitenkin huomasi erehtyneensä, heinää oli sittenkin jäljellä jopa enemmän kuin piti. Tämäkään ei miellyttänyt Kropotkinia, vaan seuraavaksi hän raivostui kuskilleen siitä, että tämä ei selvästikään antanut hevosille tarpeeksi ruokaa. Pjotrin muistin mukaan silmittömän raivoamisen laukaisi alun perin maaorja Makar, joka oli huolimattomuuttaan edellispäivänä rikkonut joitakin lautasia. Aleksei Kropotkin päätteli Makarin olleen päissään tapahtumahetkellä ja lähetti tämän rangaistukseksi poliisiasemalle viestilapun kera, jossa hänelle määrättiin annettavaksi 100 ruoskaniskua. Vaikka Aleksei Kropotkinin toiminta kuulostaa brutaalilta, ei häntä Pjotrin mukaan voinut pitää mitenkään julmana isäntänä. Samanlaista tapahtui koko ajan kaikissa muissa talouksissa, jopa paljon julmempana kuin heillä. Palvelusväen keskuudessa isä Kropotkinia pidettiin Pjotrin mukaan hyvänä herrana.⁵² Perheen lapset saivat myös osansa rangaistuksista, mikäli erehtyivät niskoittelemaan.

---

⁵⁰ Blum 1961, 437; Roosevelt 1995, 106–107.

⁵¹ Blum 1961, 437.

⁵² Kropotkin 1917, 62–65.

Kirjeenvaihdossa tulee vuosien aikana tasaisin väliajoin esille, kuinka sekä Pjotr, heidän sisarensa, perhetuttavansa että ystävänsä ovat yrittäneet puhua isää ympäri, jotta tämä lähettäisi Aleksandrille vähän rahaa elämiseen.⁵³ Sama lähipiiri yritti saada myös Aleksandrin itsensä toimimaan järkevämmin ja yrittämään sovinnon hieromista isän kanssa. Välillä heillä oli välirauhan kaltaisia seesteisempiä jaksoja, mutta pääasiassa välit olivat kireät. Aleksandr ei arastellut purkaa tuntojaan isästä:

Kaikki yhteydet isän kanssa katkeavat, enkä halua tuntea häntä, samaan tapaan, kuin hän ei halua tuntea minua, siitä kertovat jo monet esimerkit: 1) kun minut uhattiin ajaa ulos [koulusta], hän kieltäytyi ottamasta minua kotiin; 2) koskaan ei ole ilmaissut minulle rakkautta ja jos on muuten välittänyt minusta (hänen kieltäytymisensä minun yliopistoon menostani osoittaa, ensiksi, hänen typeryytensä, toiseksi, että on kiinnostunut ainoastaan rahasta – ei pojastaan huolehtimisesta), kyse on ollut kunniaista, sillä jo monta kertaa on sanonut: ”Tästä tulee poika tykistöön” jne., ym. [---] Kuitenkin, jaarittelen liian pitkään tästä toisesta kohdasta, sinähän tiedät hänen rakkautensa [---] hän ei halua tuntea minua.⁵⁴

Pjotr yritti välillä rakentaa sovintoa isänsä ja veljensä välille, jotta Aleksandr saisi enemmän taloudellista tukea elämiseensä. Hänkään ei silti pelännyt puolustaa veljeään vanhempiensa sanaa vastaan, mikäli koki heidän asenteensa puolueelliseksi:

Käytyäni pöytään oli kiivas välienselvittely Jeliz. Mark. kanssa [---] Tästä hyvästä minulle syydettiin kirouksia, he vertasivat minua sinuun, tietenkin haukkuivat sinua ym., minä kiivaasti ja terävästi vastasin ja lopetin lähes hävyttömästi [---] Isä oli koko ajan hiiskumatta; kun minua verrattiin sinuun, hän aloitti, sanoi: ”no, se on kokonaan mennyttä, häntä en päästä kynnyksen yli omaan kotiin” ja vaiken, sen jälkeen ei sanaakaan.⁵⁵

Aleksandr kyllä arvosti sitä, että Pjotr oli hänen puolellaan isän kanssa käydyissä kiistoissa, mutta huolehti samalla siitä, ettei nuorempi veli joutuisi samanlaiseen vaikeaan asemaan kuin hän:

---

⁵³ Ks. esim. A. Kropotkin 30.9.1861.

⁵⁴ *Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 3.5.1858* ”С отцом прервать всякую связь и не хочу его знать, подобно тому, как он не хочет меня знать, чему имеется много уже доказательств: 1) когда грозили меня выгнать, он отказался взять меня домой; 2) никогда ни в чем не выражал мне любви, а если заботится иной раз о мне (отказ его о поступлении моем в университет показывает, во-первых, его глупость, во-вторых, что едва лишь дело коснется денег - забота о сыне прочь), то из тщ славия, ибо уже много раз проговорился: ”Вот будешь сынок в артиллерии” и т. д., и т. п. [---] Впрочем, я слишком заболтался об этом втором пункте, ты и так знаешь его любовь [---] он не хочет меня знать.”

⁵⁵ *Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 30.6.1858* ”Нынче имел за столом жаркое объяснение с Елиз[аветой] Марк[овной] [---] За это меня осыпали упреками, сравнили с тобою, конечно, ругая тебя и пр., я сильно и резко отвечал и кончил почти дерзостью [---] Отец все молчал; когда меня сравнили с тобою, он встrepенулся, говоря: ”ну, тот уж совсем пропал, я его на порог не пушу в свой дом” и замолчал, на прочее ни слова.”

Annan vain yhden neuvon, en vallan määrää sinua: säilytä rauha isän kanssa niin kauan, kun et ole upseeri. Se on välttämätöntä sinulle, jos haluat pysyä erossa monista, monista ongelmista. Kaksi kuukautta valmistumisen jälkeen voit ilmoittaa erosta ja kenties yhdessä minun kanssani aloittaa yliopistolliset opinnot.⁵⁶

Pjotr onnistuikin säilyttämään isältään saamansa taloudellisen tuen, sillä kävi paašikoulun kunnialla loppuun saakka ja työskenteli kasakkarykmentissä ennen akateemisuu­delle antautumistaan. Pjotr jakoi osan rahoistaan veljensä kanssa, joka joutui ilman työpaikkaa elämään hyvin vaatimattomasti.⁵⁷ Isä oli jopa muuttanut testamenttiaan niin, ettei Aleksandrille jäisi perintöä, mutta Pjotr uskoi kuitenkin mahdollisuuteen löytää yhteisymmärrys perheenjäsenten välille.⁵⁸ Pjotr saattoi myös hankkia kirjallisuutta, johon Aleksandrilla itsellään ei ollut varaa ja lähettää sitä veljelleen. Aleksandr Kropotkin joutui ilmeisesti elämään Moskovassa vetoisissa ja huonokuntoisissa vuokrahuoneissa, mikä johti siihen, että hän alkoi kärsiä kroonisista vaivoista, kuten reumatismista.⁵⁹ Nuoruuden kokemukset ja mutkikkaat perhesuhteet muodostivat Aleksandrin ja Pjotrin välille koko elämänmittaisen tiiviin suhteen. Heistä tuli jo nuorina toistensa ensisijainen tuki ja turva, johon he saattoivat aina luottaa. Osittain veljesten suhtautuminen erityisesti äitipuoleensa oli jo lähtökohtaisesti vastustavaa. Vanhemmat eivät omalla toiminnallaan onnistuneet ainakaan lieventämään noita veljesten kokemia inhon ja etäisyyden tunteita. Tulkintani mukaan jatkuva kädestä suuhun eläminen ja fyysiset kivut vain lisäsivät Aleksandrin isäänsä kohtaan tuntemaa katkeruutta. Lopulta Aleksandrin täytyi nöyrytyä pyytämään isältään apua ja suostua ottamaan vastaan työpaikka armeijan palveluksessa. Se ei kuitenkaan merkinnyt välien lientymistä, vaan etäisyys isän ja poikien välillä säilyi aina Aleksei Kropotkinin kuolemaan saakka.

2.2 Yhteiskunnan epäkohdat keskustelun herättäjinä

Aleksandr ja Pjotr Kropotkin syntyivät varsin kaksijakoiseen yhteiskuntaan. 1800-luvun Venäjä pyrki olemaan kaikin puolin ajanmukainen suurvalta, mutta todellisuudessa

---

⁵⁶ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 11.9.1858 ”Одно только советую, чуть не приказываю тебе: хранить мир с отцом, пока ты не офицер. Это необходимо, для того чтобы избавиться от многих, многих бед. Месяца через два после выпуска ты можешь подать в отставку и, может быть, вместе со мною начать университетское образование.”

⁵⁷ Esim. Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 14.9.1862.

⁵⁸ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 11.1.1861.

⁵⁹ Esim. Perepiska tom vtoroi, A. Kropotkin 7.9.1862; Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 3.8.1862.

edellytykset tähän olivat heikot. Maan kehitystä voisi luonnehtia vastakohtien taisteluksi ja sen historiaa seurata tällaisten mallien kehityksenä ja vuorovaikutuksena. Venäjä oli talouden ja sivistyksen osalta ehdottomasti takapajuisin kaikista Euroopan suurvalloista ja myöskin köyhin. Ero rikkaan yläluokan ja köyhän talonpoikaiston välillä oli suurempi kuin missään muualla Euroopassa.⁶⁰ Vuonna 1858 45% prosenttia koko Venäjän miespuolisesta väestöstä oli maaorjia, jotka elivät täysin yläluokkaisten maanomistajien vallan alla. Maaorjajärjestelmä oli syntynyt jo 1500-luvulla, jolloin sen tarkoituksena oli ollut vapauttaa yläluokka työskentelemään maanviljelyn sijaan hallinnon puolesta. Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan erikoistuneen Geoffrey Hoskingin mielestä juuri maaorjajärjestelmässä kiteytyy hyvin koko venäläisen yhteiskunnan paradoksaalisuus. Talonpoikaisto muodosti valtaosan väestöstä ja vastasi sekä koko maan ravinnon tuottamisesta että armeijan miesvahvuuden ylläpitämisestä. Lisäksi he maksoivat suurimman osan valtion perimistä veroista. Maaorjien olemassaolo mahdollisti ylhäisen virkamiesluokan mukavan elämän kaupunkien salongeissa.⁶¹

Kaupunkiväestön lisääntyessä vuosisadan mittaan maaorjien suhteellinen osuus alkoi laskea, mikä kasvatti heidän jo ennestään suurta työtaakkaansa, sillä maatalouden oli tuotettava entistä enemmän myytävää kasvaville markkinoille. Aatelisto puolestaan oli suhteessa pienilukuinen, mutta säilyi edelleen yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti johtavassa asemassa. Venäjän aatelisto oli aina ollut taustoiltaan hyvin heterogeeninen joukko ja myös taloudellisesti huomattavan eriarvoinen. Hyvin pieni osa siitä kuului todelliseen ylhäisaateliin⁶², valtaosa omisti alle sata maaorjaa ja tuostakin joukosta lähes puolella oli heitä omistuksessaan alle 20. Myös köyhää aatelia, joka ei omistanut lainkaan maata tai maaorjia, oli paljon. Ajan myötä aateliston jakautuminen köyhiin ja rikkaisiin alkoi olla aiempaa selvempää, kun varakkaimmat suurmaanomistajat rikastuivat entisestään uusien tuotantomenetelmien kehittymisen myötä.⁶³

Kropotkinien perhe kuului ylhäisaateliin, joskaan ei sen varakkaimpaan huippuun, vaikka polveutuivatkin ikivanhasta Rurikien aatellisuvusta. Valtaosan lapsuudestaan ja nuoruudestaan Aleksandr ja Pjotr asuivat isänsä ja äitipuolensa kanssa, välillä kaupunkitalossa

---

⁶⁰ Pesonen 2007, 9–10; 50.

⁶¹ Hosking 1998, 198–199.

⁶² Yli tuhat miespuolista maaorjaa eli ”sielua” omistuksessa.

⁶³ Roosevelt 1995, 15, 33; Juntunen 2000, 168; Jussila 2000, 219–221.

Moskovassa ja kesäisin Nikolskojessa, yhdellä perheen maataloista Moskovon seudulla. Pjotr kirjoittaa muistelmateoksessaan, että isä Alekseilla oli sieluja omistuksessaan yli 1200 kolmessa eri kuvernementissa. Lisäksi hän omisti suuria tiluksia, tusinan verran hevosia ja kymmenet palvelijat työskentelivät perheelle sekä Moskovon kaupunkiasunnossa että maaseudun tiloilla. Aleksei Kropotkinin taloudessa järjestettiin paljon suuria kutsuja ja juhlia ja häntä pidettiin anteliaana isäntänä. Tällaisten sosiaalisten tapahtumien määrä oli myös yksi kriteeri, jolla aikalaiset arvottivat varakkuutta ja menestystä. Toisaalta Pjotr kertoo muistelmissaan isänsä olleen arkielämässä erittäin saita.⁶⁴ Yläluokan oli tärkeää pitää yllä tiettyä julkisuuskuvaa, varsinkin oman säätynsä keskuudessa, ja osoittaa elävänsä säädynmukaista elämää, vaikka todellisuudessa rahat olisivatkin olleet vähissä. Itse asiassa 1800-luvun loppupuolella venäläinen yläluokka oli lähes poikkeuksetta suurissa veloissa juurikin tuhlailevan elämäntyylinsä takia.⁶⁵ Niinpä Aleksei Kropotkin oli hyvin tyypillinen aatelismies. Hän, kuten Pjotrin mukaan myös kaikki heidän tuttavansa ja sukulaisensa, piti tiukasti yllä kuvaa ylellisestä elämästä talouden ulkopuolelle, mutta suljettujen ovien takana kukkaronnyörejä oli myös pakko kiristää, jotta hän pystyi kustantamaan sekä sosiaalisen ympäristön vaatiman elämäntavan että kolmen poikansa säädynmukaisen koulutuksen.

Venäjän keisarikunta oli monella tasolla monimuotoinen kokonaisuus. Sen alueella asui lukuisia eri etnisiä, uskonnollisia ja sosiokulttuurisia ryhmiä. Valtakunnan eri alueet olivat jakaantuneet selvästi keskuksiin ja reuna-alueisiin, joista ensimmäisissä vallitsi keisarillinen valta ja jälkimmäisissä paikalliset yhteisöt vastasivat pitkälti omista asioistaan. Hallinnolliset ja poliittiset rakenteet olivat epätasapainossa ja muuttoliikettä tapahtui jatkuvasti, kuitenkin niin, että maahanmuutto ylitti jatkuvasti poismuuton määrän. Moninaisten kansanosien väliset suhteet kirvoittivat 1800-luvulla laajaa keskustelua muun muassa kansallisuus- ja luokkakysymyksistä. Keisarikunnasta tuli nopeasti erilaisia kansallisuuskäsityksiä kannattaneiden ryhmien kilpailun kenttä.⁶⁶

Tutkielmani kohteena olevana ajanjaksona Venäjää hallitsi Aleksanteri II. Hänen hallituskautensa tunnetaan liberaalien ihanteiden ja monien uudistusten aikana ja tsaarin

---

⁶⁴ Kropotkin 1917, 17, 19, 39, 42–43; Miller 1979, 7.

⁶⁵ Mosse 1992, 38.

⁶⁶ Miller 2008, 2–4.

vaihtuminen merkitsikin uuden ajan alkua. Uusi hallitsija ja häneen kohdistetut toiveet yhteiskunnallisesta edistyksestä herättivät laajaa julkista keskustelua. Kaikkein eniten odotettiin maaorjuuden lakkauttamista. Aleksandr ja Pjotr seurasivat tarkkaan ajankoh-
taisia tapahtumia ja ottivat ainakin yksityisen kirjeenvaihtonsa tasolla osaa siihen laajaan keskusteluun, jonka uudistukset Venäjällä kirvoittivat. He pohtivat paljon aristokratian roolia ja käytöstä, sekä sitä, kuinka aatelisto toisaalta puolsi, toisaalta vastusti reformeja. Pjotr kirjoitti maaliskuussa 1858:

Seuraan ahnaasti kaikkia uudistuksia, odotan paljon Aleksanteri II:n hallitukselta, mutta monia, monia täytyy kitkeä pois ja sen jälkeen ryhtyä toimeen. Vanha järjestelmä sortuu, uutta ei ole vielä luotu; vapautus [maaorjien] on tuotu esille, mutta nyt itsevaltius on mahdotonta, sen täytyy muuttua, ja jos se ei poistunut vuonna 1825 [dekabristikapina], niin poistuu kyllä nyt lyhyen ajan sisällä, ja ehkä elämme siihen asti, että näemme Venäjän rivissä muiden eurooppalaisten valtioiden kanssa; paljon, paljon täytyy nyt muuttaa, jotta jotakin kelvollista syntyisi.⁶⁷

Pjotrin kirje kuvastaa mielestäni hyvin sitä toiveikasta ilmapiiriä, joka uuden hallitsijan valtaistuimelle nousuun liittyi laajasti koko yhteiskunnassa, vaikka hän samalla nostaakin esiin sen, että muutosten tulisi lähteä hallitsijasta itsestään. Jos itsevaltius ei kykene muuttamaan, niin Pjotr vihjaa sen kaatuvan piankin, jolloin Venäjällä olisi viimein uuden hallitusmuodon avulla mahdollisuus päästä samalle tasolle muiden Euroopan suurvaltojen kanssa.

Aleksandr esitti saman vuoden toukokuussa oman kantansa poliittiseen pohdintaan ja osoitti Pjotrin kanssa yhtenevän mielipiteensä siitä, kenen pitäisi laittaa uudistukset alulle:

Perustuslaillinen hallinto on hyödyllinen vain kehittyneessä maassa. Venäjä vasta alkaa edistyä: se saavuttaa kehityksen, kun kaikki sen väestön luokat ovat enemmän tai vähemmän sivistyneitä – mikä on mahdotonta kansalle ilman vapauksia [---] Hallituksella on oikeus suoraan vapauttaa ja päästää irti talonpojan yksilöys.⁶⁸

---

⁶⁷ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 26.–29.3.1858. ”Я с жадностью слежу за всеми нововведениями, я жду многого от царствования Александра II, но много, много нужно устранить и потом приниматься за дело. Старая система разрушается, новая не создана; ввели эмансипацию, но теперь самодержавие невозможно, оно должно измениться, и если не удалось в 1825 г., то удастся же теперь в скором времени, и авось мы доживем до того, что увидим Россию на ряду с прочими европейскими государствами; многое, многое нужно будет переменить теперь, чтоб вышло что-нибудь порядочное.”

⁶⁸ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 3.5.1858. ”Конституционное правление полезно только в стране развитой. Россия же только начинает развиваться; развития же она достигнет, когда все классы ее населения будут более или менее образованы – что без свободы для народа невозможно. [---] Личность крестьянина оно имеет право освободить и освобождает прямо.”

Talonpojan yksilöyden vapauttamisella Aleksandr viittaa juuri maaorjuuden lakkauttamiseen. Siitä oli keskusteltu koko 1800-luvun ajan, joten uudistuksella oli suuri propagandistinen merkitys uuden tsaarin hallinnolle. Prosessi kesti kuitenkin useita vuosia, sillä suurin osa yläluokasta vastusti talonpoikien vapautusta kiivaasti. Ainoastaan pieni joukko idealistisia nuoria aatelismiehiä ja lukumäärältään suppea älymystö ajoivat talonpoikien asiaa ylempien luokkien keskuudessa. Aleksanteri II olisi kaivannut aateliston tukea toimenpiteilleen, sillä aateliston vaikutusvalta oli erittäin laaja itsevaltiudesta huolimatta. Samaan aikaan hän kuitenkin tiedosti muutosten välttämättömyyden ja päätti lopulta toteuttaa uudistuksensa aateliston vastustuksesta huolimatta. Tsaarin ajatuksena oli, että järjestelmän lakkauttaminen olisi parempi aloittaa ylhäältä käsin sen sijaan, että jäätäisiin odottelemaan järjestelmän lakkauttavan itse itsensä.⁶⁹

Keskusteluillaan Kropotkin liittivät itsensä niin sanottuun radikaaliin älymystöön (*intelligentsija*). Kropotkin itse kokivat kuuluvansa nimenomaan nuoreen älymystöön, joka edusti radikaalien ajattelijoiden uutta sukupolvea: ”*Olemme eläneet intellektuellia elämää*”.⁷⁰ Älymystö on käsite, joka nousee poikkeuksesta esiin venäläisestä radikalismista puhuttaessa, mutta sanaa on vaikea määritellä ja sillä on monia merkityksiä⁷¹. Älymystön juuret ovat 1700-luvulla, jolloin valistunut itsevaltias koulutti itselleen sivistyneistöä. Näistä oli tarkoitus tulla hallitsijalle uskollisia virkamiehiä. Osan kohdalla tämä toteutuikin, mutta toisesta puolesta kehittyivät valtiovallan katkerimmat viholliset. Alkuun sivistyneistöä koulutettiin vain aateliston keskuudesta, mutta myöhemmin myös muiden säätyjen edustajia otettiin mukaan. Älymystö alkoi johtaa aatteellista keskustelua ja 1800-luvulla älymystöksi ryhdyttiin kutsumaan nimenomaan sitä koulutetun nuorison osaa, joka edusti radikaaleja aatteita. Puhujan omista lähtökohdista riippui se, käsitettiinkö älymystö arvostavana vai halveksuntaa osoittavana terminä. Hallitusvallan kannalta älymystö oli joka tapauksessa muuttunut potentiaalisesta käyttövarasta selkeäksi uhaksi.⁷²

---

⁶⁹ Mosse 1992, 27, 30–31.

⁷⁰ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 25.8.1860. ”Мы жили одной умственной жизнью”

⁷¹ Käsitteen tutkielmassani ainoastaan Venäjän älymystöä. Tietoa suomalaisesta älymystöstä ks. esim. Alapuro 1997 ja Karkama & Koivisto (toim.) 1997. Eurooppalaisen älymystön historiasta ks. esim. Stromberg 1990 ja McMahon (toim.) 2014.

⁷² Pesonen 2007, 63–64.

1800-luvun hallitsijoiden harjoittama taantumuksellinen politiikka oli eduksi juuri Kropotkinien kaltaisessa asemassa olleille perheille. 1700-luvun hallitsijat olivat kyllä yrittäneet aikanaan tuoda Venäjälle enemmän demokratiaa, mutta nämä tavoitteet jäivät erinäisistä syistä toteuttamatta. Kansainvälisten konfliktien aiheuttamat taloudelliset menetykset ja uusien radikaalien aatteiden virtaaminen maahan kiihdyttivät sen sijaan taantumuksellisuutta. Aatelismiehillä oli mahdollisuus opiskella Euroopan yliopistoissa ja sitä kautta uudet aatevirtaukset pääsivät kulkeutumaan myös Venäjän filosofisiin piireihin. Se synnytti seuroja ja keskusteluryhmiä, joiden opillinen anti ammennettiin eurooppalaisesta filosofiasta. Ranskan vallankumouksen myötä kunnolla esiin nousseet aatteet vaikuttivat monen muun valtion tapaan nyt myös Venäjällä siihen, miten maata hallittiin ja millaisia uusia ihanteita ylemmät luokat omaksuivat. Vapauden ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden arvot nousivat ensi kertaa samalle tasolle itsevaltiuden ja sivistyksen ihanteiden rinnalle. Eettisten pohdintojen ohella seurojen kokouksissa saatettiin luoda jopa poliittisia toimintasuunnitelmia. Venäjällä harjoitettiin tiukkaa sensuuria, joten näistä ryhmittymistä tuli nopeasti salaseuroja, joiden kiinni jääneitä jäseniä saatettiin vangita ja karkottaa Siperiaan. Valtaosa salaseurojen jäsenistä oli nuoria miehiä, opiskelijoita, kirjailijoita ja taiteilijoita.⁷³

Älymystö oli sekalainen joukko ihmisiä, mutta joitakin määrittelyn mahdollistavia yhteisiä piirteitä heilläkin oli. Elise Kimerling Wirschafterin mukaan niitä olivat muun muassa yleisesti kriittinen ajattelu, usko yksilön arvokkuuteen, sitoutuminen sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja moraalikäsitteet, jotka olivat pohjimmiltaan maallistuneita, eivätkä ortodoksiseen uskoon perustuvia. Älymystön jäsenen ei ollut pakollista olla radikaali, mutta kriittinen suhtautuminen muun muassa politiikkaan oli oleellista. Älymystön jäsenet taistelivat yhteiskunnan parantamisen puolesta, vastasi se sitten heidän, heidän perheidensä ja yhteisönsä välittömiin tarpeisiin tai ei.⁷⁴ Nämä määrittelyt pätevät myös Kropotkineihin, joten heidän voi todeta todella kuuluneen älymystöön.

Radikaalin älymystön noususta tunnetuin ja merkittävin esimerkki on dekabristikapina vuonna 1825, joka syttyi Nikolai I:n noustessa valtaistuimelle. Nuorten upseerien alun perin rauhanomainen kapinaliike äityi aseelliseksi konfliktiksi, jonka seurauksena

---

⁷³ Pesonen 2007, 50–52, 54–56.

⁷⁴ Kimerling Wirschafter 2008, 184.

kapinallisten johtajia rangaistiin joko karkotuksella tai teloituksella. Osanottajista tuli kapinaliikkeen marttyyrejä ja myöhempien aikojen vallankumouksellisten esikuvia, joiden nähtiin toteuttaneen ensimmäisinä radikalismien ihanteita.⁷⁵ 1830-1840-luvulta lähtien Venäjän kulttuurielämää hallitsivat kaksi suuntausta: ortodoksisista uskoa arvostavat isänmaalliset slavofilit ja eurooppalaisia vapauden ihanteita kannattavat *zapadnikit*⁷⁶. Heistä radikaaleimmat alkoivat tutkia utopiasosialismien oppeja jo 1840-luvulla, kun taas liberaaleimmat olivat enemmän kansallisromantiikkaan taipuvaisia.⁷⁷ Salaseurat jatkoivat elämäänsä tiukasta sensuurista ja kansalaisten tarkasta valvonnasta huolimatta. Lähinnä seurukset pysyivät piilossa, mutta sellaiset suuremmat poliittiset muuttokset, kuten Puolan kapina 1830 ja Euroopan ”hullu vuosi” 1848 saivat radikaalitkin ottamaan näkyvämmän kantaa hallinnon linjauksiin. Nikolai I koki, että hänen hallinnollaan oli nyt sekä ulkoisia että maan sisäisiä vihollisia, mikä ajoi hänet entistä tiukemman, sotilaallisen kurin kaltaisen tilan ylläpitämiseen kaikkialla yhteiskunnassa. Virallisesti kielletty, vainottu kulttuurin puolelmi tästä kaikesta vain entistä enemmän voimaa itselleen.⁷⁸ Yhteiskunnallinen radikalismi oli 1800-luvun Venäjällä niin yleistä, että filosofi Nikolai Berdjajev kirjoitti vuonna 1918 teoksessaan *Sud’ba Rossii* (”Venäjän kohtalo”):

Venäjä on anarkistisin, pahimmin valtiollista järjestystä vailla oleva maa maailmassa. [---] Kaikki tosi venäläiset kansalliset kirjailijat, ajattelijat, lehtimiehet, ovat olleet valtiovastaisia, eräänlaisia anarkisteja. Anarkismi on venäläinen henkinen ilmiö, se on ollut eri tavoin ominaista niin äärimmäiselle vasemmistolle kuin äärimmäiselle oikeistolle.⁷⁹

Aleksanteri II:n aikana poliittiset ja yhteiskunnalliset uudistukset nostivat älymystön uudelleen vahvasti mukaan keskusteluun. Tämä älymystön uusi sukupolvi muodostui niin sanottujen epäsäätyisten joukosta. Ryhmä oli vaikeasti rajattava, aateliston alapuolella ollut joukko. Siihen kuuluivat esimerkiksi pappien pojat, jotka eivät halunneet pappisuralle, itseoppineet, pikkuvirkamiesten jälkeläiset ja ikuiset ylioppilaat. Uuden radikaalien polven ajattelussa korostuivat materialismi ja luonnontieteet aiempien sukupolvien romantiikan sijaan. Kirjailija Ivan Turgenjev antoi heille romaaneissaan nimityksen nihilisti⁸⁰, koska he eivät palvoneet minkäänlaisia auktoriteetteja eivätkä noudattaneet

---

⁷⁵ Pesonen 2007, 56.

⁷⁶ *Zapad* (запад) tarkoittaa länttä.

⁷⁷ Oittinen 2007b, 35; Pesonen 2007, 61.

⁷⁸ Pesonen 2007, 57–58.

⁷⁹ Sit. Oittinen 2007a, 338–339.

⁸⁰ Nihil on latinaa ja tarkoittaa ”ei mitään”.

uskollisesti tiettyä toimintamallia, vaan muuttivat toimiaan aina sen mukaan, minkä kulloinkin kokivat hyödylliseksi.⁸¹

Edistyksellistä oli kaiken olemassa olevan tuhoaminen, koska nykyisyys kuului jo häviävään menneisyyteen. Toinen tätä ryhmää kuvaava nimitys on historioitsija Osmo Jussilan mukaan narodnikki⁸², vaikka piirit eivät olekaan täysin yhtenäiset. Narodnikien ajatusmaailmassa Venäjän kansa, eli talonpojat, olivat vallankumouksen potentiaalinen voima, joka pitäisi vain herättää toimintaan. Talonpoikien kyläyhteisössä nähtiin uuden sosialistisen yhteiskunnan perusta, jonka avulla Venäjä voisi siirtyä suoraan sosialismiin käymättä ensin läpi kapitalismin vaihetta. Narodnikien tärkeä toimintalinja oli valistus ja propaganda, minkä johdosta he alkoivat tehdä retkiä ”kansan luo”.⁸³ Myös Pjotr Kropotkin liittyi piireihin, joissa tutustuttiin ”tavallisen kansan” elämään menemällä fyysisesti heidän luokseen keskustelemaan. Käsittelen veljesten liittymistä mukaan vallankumoukselliseen toimintaan tarkemmin luvussa 3.2.

Aateliston vastustuksesta ja älymystön kritiikistä huolimatta Aleksanteri II onnistui toteuttamaan lukuisia uudistuksia. Sensuuria ja kansalaisiin kohdistettua kuria höllennettiin ja monet vähemmistöt, kuten pienemmät uskonnolliset ryhmät, saivat osakseen aiempaa suvaitsevampaa kohtelua. Nuoret aatelismiehet pääsivät jälleen opiskelemaan eurooppalaisiin yliopistoihin ja ulkomaille matkustaminen tuli muutoinkin uudelleen mahdolliseksi. Jo kruunajaismanifestissaan Aleksanteri II teki hyvin selväksi, että aikoi hallitsijana toteuttaa täysin erilaista politiikkaa kuin edeltäjänsä.⁸⁴ Uusi tsaari suunnitteli lukuisia uudistuksia, jotka olisivat tuoneet Venäjälle enemmän demokratiaa ja eri yhteiskuntaluokkien välistä tasa-arvoa. Hänen aikanaan uudistettiin muun muassa Venäjän paikallis- ja hallintoa, johon pyrittiin tuomaan kaikille säädyille yhtenäistä päätäntävaltaa. Käytännössä tämä ei kuitenkaan onnistunut. Myös korruptoitunutta oikeuslaitosta pyrittiin parantamaan julistamalla kaikki kansalaiset lain edessä samanarvoisiksi ja kaikille taattiin oikeus asianajajaan sekä valamiehistöön tekemään päätökseen. Opetuksen laatua ja laajuutta parannettiin perustamalla enemmän perustason kouluja maaseudulle ja toisen

---

⁸¹ Turoma 2015, 291.

⁸² Narod (народ) tarkoittaa kansaa ja liikkeen nimi johdettiin fraasista ”hoždenije v narod” eli ”meneminen kansan pariin”.

⁸³ Jussila 2000, 251, 254.

⁸⁴ Mosse 1992, 25–26.

asteen koulutukseen kaupungeissa ohjattiin huomattavasti aiempaa enemmän varoja. Myös armeija sai osansa uudistuksista ja käyttöön tuli yleinen asevelvollisuus. Talonpoikaisto oli kuitenkin jatkossakin se ryhmä, jota sotaväenotot koettelivat rankimmin.⁸⁵ Aleksanteri II:n hallinnon alkuvaihe loi maahan toiveikkaan ilmapiirin ja suuria toiveita kohdistettiin Venäjän tulevaisuuteen.

Kropotkinin olivat seuranneet maaorjuuden lakkauttamisen toimeenpanoa aktiivisesti, mutta kommentoivat sitä vain satunnaisesti sen valmisteluvuosien aikana. He palasivat aiheen pariin jälleen, kun uudistuksen toteutuminen todella oli käsillä. Pjotr kirjoitti veljelleen 6.2.1861:

Pian on helmikuun 19. päivä, tiedäthän, talonpoikamme ovat vapaita, mutta minua suututtaa meidän kansamme, että osapuolten henkilökohtaisten etujen takia he sallivat itsensä vahingoittaa tällaista asiaa, tšekäläinen aristokratia on pelkureita, harmi, ettemme ole yhdessä, – kirjeessä on hankala puhua siitä, katsokaamme, mitä tapahtuu.⁸⁶

Myöskään Aleksandr ei osannut ennustaa, mitä Venäjällä tulevaisuudessa tapahtuisi, vaan tarkkaili uudistuksen vaikutuksia hyvin filosofiselta kannalta. Hän kyllä näki, että Venäjällä seuraukset voisivat johtaa hyvään tilanteeseen, mutta Länsi-Euroopassa sen sijaan kasvava proletariaatti tulisi vielä vaatimaan itselleen parempaa elämää. Aleksandr näki tuon työväen nousun vaarallisena, koska sen jäsenet olisivat vallankumouksen tapahtuessa katkeroituneita ja enemmän tai vähemmän koulutettuja, mikä johtaisi heidät kauheisiin tekoihin.⁸⁷ Uudistukset herättivät Kropotkineissakin selvästi paljon tunteita, joista negatiivisimmat vaikuttavat kohdistuneen heidän omaan yhteiskuntaluokkaansa, joka pääsääntöisesti vastusti uudistuksia. Vaikka heillä oli selvästi suuri halu keskustella aiheesta, oli se ilmeisesti myös kirjeiden tasolla hankalaa, kuten Pjotr edellä olevassa sitaatissa mainitsee. Tulkitsen tuon vaikeuden liittyvän ennemmin ongelmiin ilmaista ajatuksiaan sanallisesti kuin pelkoon omien mielipiteiden päätyemisestä virkavallan tietoon. Aihe oli koko ajan laajan julkisen keskustelun kohteena, enkä usko Kropotkinien esittämien mielipiteiden olleen radikaaleimmasta päästä.

---

⁸⁵ Mosse 1962, 75–82; Pesonen 2007, 62.

⁸⁶ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 6.2.1861. "Скоро 19 февр., ты знаешь, что наши крестьяне свободны, но меня бесит наша публика, что из-за личных интересов партий позволяют себе вредить такому делу, аристократия здешняя трусит, жалко, что мы не вместе, – в письме говорить об этом неудобно, посмотрим, что будет."

⁸⁷ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 10.2.1861.

Mielestäni Kropotkinit keskustelevat poliittisista aiheista hyvin avoimesti. Kirjeenvaihtokokoelman toimittajan kirjoittamista alaviitteistä käy kuitenkin ilmi, että ainakin jossain vaiheessa Kropotkinit käyttivät jonkinlaista salaisemman kommunikoinnin tapaa. He lähettivät ilmeisesti toisilleen paperiarkkeja, joihin olivat leikanneet reikiä. Tuo arkki piti sitten asettaa tietyn kirjan tietyn sivun kohdalle, jolloin reikien kohdalta pystyi lukemaan sanoman, jota ei haluttu jostain syystä suoraan kirjeeseen kirjoittaa.⁸⁸ Mitään kirjeiden oheen liitettyjä kirjansivuja tai muitakaan mahdollisia liitteitä minulla ei ole ollut käytävissä tätä tutkielmaa tehdessä, joten en pysty niitä enempää kommentoimaan. Salaiset ilmaisun keinot ovat mielenkiintoinen huomio liittyen juuri kirjeiden näennäiseen avoimuuteen. Ovatko veljekset kokeneet oman nuoren ikänsä ja sen myötä merkityksettömän asemansa antaneen suojaa ja ajatelleet, etteivät heidän keskustelunsa kiinnosta sensuuri-
viranomaisia? Nuoruus on voinut tehdä heistä myös hieman naiiveja ja luottavaisia. He eivät ehkä täysin tajunneet riskejä, joita liian avoimella mielipiteenilmaisulla oli.

Maaorjien vapautus toteutui lopulta 19. helmikuuta⁸⁹ 1861. Pjotr kirjoitti 20.3. kuinka Pietarissa riemu uutisesta oli revennyt kaikkialla kaupungissa, teatterissa katsojat olivat vaatineet orkesteria soittamaan kansallislaulua tsaarin kunniaksi kerta toisensa jälkeen ja ihmiset kerääntyivät kaduille. Samalla uusi tilanne aiheutti hänen mukaansa myös paljon hämmennystä, sillä erityisesti talonpoikien oli vaikea ymmärtää vapautuksen todella tapahtuvan. Pjotrin mielestä yleisesti koko kansakunta piti uudistusta hyvänä asiana, ainoastaan korkeasta aristokratiasta löytyi sellaisia, jotka pahastuivat vapautuksen toimeenpanemisesta.⁹⁰ Vaikka uudistuksen ehdot kuulostivat teoriassa hyviltä, ei käytäntö kuitenkaan aivan onnistunut, vaan lopulta talonpoikien asema oli jopa huonompi kuin ennen vapautusta. Maiden lunastushinnat olivat niin korkeita, etteivät he kyenneet maksamaan niitä vaan velkaantuivat ja olivat edelleen sidoksissa maanomistajiin. Tämä lisäsi talonpoikien työtaakkaa huomattavasti ja toimeentuloa oli hankalampaa saada hankituksi kuin ennen uudistusta. Myös tilanomistajien asema muuttui, sillä he menettivät aiemmin säännölliset verotulonsa ja sen lisäksi sen työvoiman, joka oli huolehtinut myös heidän omien viljelymaidensa hoidosta. Katkeruus hallintoa kohtaan levisi lopulta kaikkiin yhteiskuntaluokkiin.⁹¹ Tämä näkyy myös Kropotkinien myöhemmissä kirjeissä, joissa tsaari ja

---

⁸⁸ Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 8.12.1862, alaviite.

⁸⁹ Juliaanisen kalenterin mukaan, gregoriaanisessa kalenterissa 3. maaliskuuta.

⁹⁰ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 20.3.1861.

⁹¹ Avrich 1967, 10; Mosse 1992, 39; Pesonen 2007, 62.

hänen hallintonsa eivät enää esiinny yhtä optimistisessä ja toiveiden täyttämässä valossa kuin Aleksanteri II:n noustessa valtaan.

Aleksanteri II:n kaudella Venäjän yhteiskuntarakenne alkoi muuttua, kun teollistuminen käynnistyi hiljalleen ja synnytti kokonaan uuden työväenluokan. Samalla maahan virtasi ulkomaista pääomaa ja yrittäjiä, jolloin kauppiasluokan ja itse hankitun varallisuuden merkitys nousi. Kaikki edellä mainitut asiat ovat luoneet Aleksanteri II:lle maineen eteenpäin pyrkivänä ja uudistusmielisenä tsaarina, mikä onkin totta ainakin hänen hallintonsa alkuvaiheen osalta. Hänen valtakaudelleen osui kuitenkin useita poliittisia selkkauksia, joihin tsaari puuttui kovalla kädellä. Se sai monet venäläiset ajattelijat sille kannalle, että Aleksanteri II oli todellisuudessa yhtä taantumuksellinen hallitsija kuin edeltäjänsäkin.⁹² Aleksanteri II oli kyllä reformaattori, muttei liberaali. Hän tiedosti saman muutoksen tarpeen, jonka jo aiemmat hallitsijat olivat tunnustaneet, muttei suostunut toteuttamaan niitä ilman, että ne vaikuttaisivat poliittisen järjestelmän perusteisiin. Yritys yhdistää uudistukset vanhaan hallintokoneistoon oli suuri syy siihen, miksi uudistukset lopulta jäivät puutteellisiksi, eikä tilanne ollut tyydyttävä uudistusten kannattajien eikä vastustajien näkökulmasta. Hallitsija oli hyvin vaikeassa tilanteessa yrittäessään pitää kaikki kansanosat kohtuullisen tyytyväisinä ja välttää samalla oman asemansa horjumisen. Venäläinen historioitsija Aleksandr Ahijezer on esittänyt, että epäonnistuneiden uudistusten myötä Venäjä pysyi edelleen ”välitilaan” jumittuneena sivilisaationa. Se ei edustanut enää historiallisesti traditionaalista yhteiskuntamallia, muttei ollut myöskään tullut länsimaisen liberaaliksi valtioksi. Välitilaan jäämisen seurauksena yhteiskunnassa vallitsi jatkossakin syvä juopa sen sijaan, että sen eri osien välillä olisi ollut tasapainoinen synteesi ja kommunikaatio.⁹³

Uuden tsaarin hallinnolta oltiin odotettu paljon sen alkaessa, mutta pikku hiljaa pettymys lupauksen puolittaiseen toteuttamiseen ja toisaalta tiukkaan hallintoon aiheuttivat sen, että radikalismi alkoi saada entistä jyrkempiä muotoja juuri 1860-luvulla.⁹⁴ Aleksandr ja Pjotr, jotka pääsivät seuraamaan yhteiskunnallista keskustelua ajantasaisesti, heräsivät tulkintani mukaan viimeistään tuolloin itsekkin miettimään talonpoikien epäreilua asemaa

---

⁹² Jussila 2000, 249–250; Pesonen 2007, 62–63.

⁹³ Mosse 1992, 51–52; Oittinen 2007b, 15, 38.

⁹⁴ Pesonen 2007, 63.

verrattuna siihen, millaisissa oloissa he itse olivat varttuneet. Kun talonpoikien asema ei lopulta juurikaan parantunut, alkoivat hekin nähdä aiemmin arvossa pitämänsä hallitsijan uudessa valossa ja ryhtyivät toden teolla kyseenalaistamaan itsevaltiutta hallintomuotona. Se ajoi heidät lukemaan yhä enemmän erilaisista vaihtoehtoisista yhteiskuntanäkemyksistä ja pohtimaan niiden toimivuutta. He ryhtyivät aktiivisesti miettimään, millainen yhteiskunta olisi Venäjän kansan kannalta paras vaihtoehto.

2.3 Kirjeet keskustelun ja ajattelun kehittymisen kanavana

Tarkoitukseni on tässä alaluvussa tarkastella Kropotkinien ajattelun kehittymistä, minkä myötä tärkeäksi metodiseksi pohjaksi kirjeiden tarkastelussa muodostuu aatehistoria ja johdannossa esittelemäni vaikuteanalyysi. Kropotkinien ajattelun selvästi vuorovaikutteinen kehittyminen tekee tärkeäksi tutkia Pjotrin ohella myös Aleksandria. Vaikka Pjotr oli se, jonka ajatukset ovat tulleet laajemmin tunnetuiksi, oli Aleksandrin ajattelulla nähdäkseen suuri vaikutus sen kehittymiselle lopulliseen muotoonsa. Aatehistoriassa keskitytään usein tutkimaan laajempia kehityskulkuja, mutta yksittäisenkin ihmisen ajattelulla voi olla niiden kannalta suuri merkitys, mikäli hänen muotoilemansa ajatusrakennelmat ovat jollain tapaa välittyneet eteenpäin.⁹⁵ Tämä mielestäni toteutuu Kropotkinien kohdalla, joskin Aleksandrin näkemykset ovat välittyneet lähinnä Pjotrin kautta. Ne kuitenkin vaikuttavat voimakkaasti Pjotrin myöhempien teorioiden taustalla.

Aleksandrin ja Pjotrin kirjeenvaihto on pitkälti vastavuoroista ajatusten vaihtoa ja keskustelua filosofiasta, uskonnosta ja politiikasta. He lähettivät toisilleen myös otteita lukemistaan kirjoista, jolloin pystyivät keskustelemaan teksteistä paremmin.⁹⁶ Kirjeenvaihdolla oli vahva vaikutus molempien ajattelun kehittymiseen. Vaikka he sinänsä omatoimisesti tahoillaan tutustuivat monenlaisiin kirjoituksiin ja muodostivat niiden perusteella omia näkemyksiään, olivat heidän keskinäiset ajatusten vaihtonsa selvästi merkityksellisiä monella tasolla. Toisaalta he saivat sitä kautta vahvistusta omille ajatuksilleen, mutta

---

⁹⁵ Myllykangas & Pietikäinen 2017, 9.

⁹⁶ Perepiska tom pervyi, esipuhe. Näitä pitkiäkin kirjaotteita on ilmeisesti ollut kirjeenvaihdon joukossa arkistossa, mutta toimitus on päättänyt jättää ne lisäämättä varsinaisen kirjejulkaisun joukkoon. Silloin tällöin kirjeissä saatetaan mainita jotakin sen suuntaista kuin ”lähetän sinulle osan kirjasta”, mutta useimmiten veljekset lähinnä keskustelevat kirjojen sisällöistä. Joissakin tapauksissa toimittaja on osoittanut alaviitteissä, että tietyn kirjeen mukana on lähetetty myös muuta materiaalia.

myös kriittistä näkökulmaa teorioihinsa, sillä kumpikaan ei arastellut haastaa toisen kirjoituksia.⁹⁷

Vaikutteiden leviämisen lisäksi vaikutemalliin liittyy kiinteästi myös kysymys siitä, miten vaikutteiden omaksuminen on ollut mahdollista. Vaikutteet eivät ole ympäristöstään irrallisia, joten niitä ei pitäisi myöskään tarkastella ainoastaan yksittäisinä tekijöinä. Jotta pelkän vaikutteiden analysoimisen jättämiä puutteita voisi tutkimuksessa paikata, täytyy esittää myös täydentäviä jatkokysymyksiä. Näistä kenties tärkein on se, miksi joku on ollut altis vaikutukselle tai kyennyt omaksumaan tiettyjä asioita muilta. Ihminen ei omaksu kaikkia ympärillään liikkuvia vaikutteita, joten miksi yksilö on omaksunut juuri tietyt asiat monien muiden joukosta? Kysymys on laaja, mutta yhtenä mahdollisena selityksenä Markku Hyrkkänen esittää sen, että ihminen omaksuu sellaisia vaikutteita, jotka hän tulkitsee vastauksiksi itseään askarruttaviin kysymyksiin. Vaikute käsitteenä antaa harhaanjohtavan mielikuvan passiivisesta vastaanottajasta ja aktiivisesta vaikuttajasta, kun todellisuudessa omaksuminen vaatii myös aktiivista toimintaa. Tärkeää on ottaa tutkimuksessa huomioon, että vaikutteita ei pidä tutkia vain ajatuksettomana siirtymisenä henkilöiden välillä. Omaksuminen vaatii aina enemmän tai vähemmän reflektiota.⁹⁸

Vahvasta keskinäisestä vaikutuksesta huolimatta Kropotkinin muokkasivat näkemyksistä omanlaisiaan. He tekivät paljon reflektiota esittämiensä ajatusten suhteen ja olivat valmiita kyseenalaistamaan toistensa näkemyksiä. Tämä kirjalliseen muotoon dokumentoitu ajatustyö osoittaa heidän aktiivisesti työstäneen ajatteluaan, eikä kyseessä suinkaan ole täysin passiivinen uusien ideoiden omaksuminen. Tässä suhteessa on erityisen tärkeää tarkastella Kropotkinien keskinäistä suhdetta. Oliko esimerkiksi Pjotr nuorempana veljenä alttiimpi omaksumaan vaikutteita Aleksandrilta, koska mahdollisesti katsoi tätä ylöspäin sisarussuhteen dynamiikan vuoksi? Oliko myös Aleksandr avoin omaksumaan vaikutteita Pjotrilta, vai pitikö tätä kenties vielä liian kehittymättömänä ajattelijana, koska Pjotr oli nuorempi ja kokemattomampi? Tätä kirjeenvaihdossa näkyvää dynamiikkaa avaan tässä käsittelyluvussa.

---

⁹⁷ Ks. esim. Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 19.4.1858; A. Kropotkin 3.5.1858; P. Kropotkin 23.2.–12.3.1859; A. Kropotkin 13.8.1859.

⁹⁸ Hyrkkänen 2002, 153–157.

Tutkimani kirjeenvaihdon alussa Aleksandr oli aloitteellisempi osapuoli siinä mielessä, että hän kertoi enemmän lukemastaan kirjallisuudesta ja uusista filosofisista ajatusmal- leista sekä luterilaisesta uskosta, joihin hänellä oli ollut mahdollisuus tutustua kotoa pois muutettuaan. Hän esitteli erinäisiä kirjailijoita ja ajattelijoita Pjotrille ja myös pohti luke- miaan tekstejä varsin laajasti kirjeissä. Hän kirjoitti syvällisiä analyysejä siitä, mitä mieltä itse oli toisten esittämistä ajatuksista ja toisaalta esitti mahdollisia vaihtoehtoja näille.⁹⁹ Aleksandr aloitti opinnot Moskovan kadettikoulussa jo 11-vuotiaana 1852, minkä jälkeen veljekset tapasivat toisiaan Pjotrin omien sanojen mukaan ”*vain lupa-aikoina ja joskus sunnuntaisin*”. Koulu ei ollut kaukana perheen Moskovan kodista ja heillä olisi ollut pal- jon hevosia kulkemiseen, mutta Pjotr kertoo muistelmissaan, ettei noita hevosia tuntunut koskaan olevan vapaina käytettäväksi silloin, kun Aleksandrilla olisi ollut mahdollisuus tulla vierailemaan kotonaan. Myös vanhemmat sisarukset kävivät kotona vain harvoin, joten Pjotr joutui viettämään paljon aikaa yksin tuossa nuoruutensa vaiheessa. Samalla Aleksandr pääsi kadettikoulussa nauttimaan suhteellisen suuresta vapaudesta ja tutustu- maan aivan uudenaikaiseen kirjallisuuden ja tieteen maailmaan. Pjotrin mukaan erityisesti koulussa olleet kirjallisuudenopettajat saivat Aleksandrissa aikaan hyvin nopeaa kehitty- mistä, minkä hän muistelmissaan mainitsee myös itselleen hyvin edullisena vaikutuksena. Pjotrin sai ensikosketuksensa yhteiskunnan tilaa arvosteleviin teksteihin, kun hänen ko- tiopettajansa välitti hänelle kopioita salaisista, kiertelevistä käsikirjoituksista. Noiden tekstien ja niiden kopioimistyön Pjotr kertoo myöhemmin saaneen hänessä lopullisesti aikaan halun kirjoittaa.¹⁰⁰

Veljesten välinen kirjeenvaihto alkaa vasta vuodesta 1857, jolloin 15-vuotias Pjotr oli itse juuri lähtenyt opiskelemaan Pietarin paašikouluun¹⁰¹. Vaikka he eivät olleet voineet olla Aleksandrin opiskelemaan lähdön jälkeen paljoakaan tekemisissä keskenään, eivät he myöskään voineet tuolloin kommunikoida vapaasti kirjeiden välityksellä. Pjotr kertoo muistelmissaan, että heidän isänsä piti oikeutenaan avata kaikki taloon tulevat kirjeet, eikä olisi sallinut muuta kuin arkisia asioita käsittelevää kirjeenvaihtoa. Kaikki muu kuin välttämätön kirjoittaminen oli mahdotonta isän pihiyden vuoksi. Sen sijaan Pjotrin Pieta- riin muuton jälkeen hän ja Aleksandr saattoivat vihdoinkin alkaa käsitellä kirjeissä kaikkia haluamiaan teemoja. Tuolloin hänelle avautuivat myös uudet mahdollisuudet laajentaa

---

⁹⁹ Ks. esim. Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin, lokakuu 1857; A. Kropotkin, joulukuu 1857; A. Kropotkin 19.4.1858; A. Kropotkin 25.6.1868.

¹⁰⁰ Kropotkin 1917, 60–61, 78–79.

¹⁰¹ Paaši eli hovipoika.

lukuharrastustaan. Hän ei niinkään löytänyt uutta näkökulmaa koulusta, vaan sisarensa miehen kirjastosta. Sieltä hän sai käsiinsä muun muassa ranskalaisen filosofin Voltairen tekstejä, jotka erityisesti kiehtoivat nuorta ajattelijaa. Luultavasti myös se, että Voltairen tekstit olivat tuohon aikaan Venäjällä kiellettyjä, on lisännyt kiinnostusta niitä kohtaan.¹⁰² Myös Pjotr alkoi hyvin pian esitellä lukemiaan uusia ajatuksia ja kirjallisuutta veljelleen.¹⁰³ Pjotrista tuli veljensä kanssa tasavertainen keskustelija ja ajatusten välittäjä. Käsitellen muutosta kirjeenvaihdon dynamiikassa myöhemmin tässä luvussa.

Aleksandr oli jo kouluaikanaan hyvin kiinnostunut filosofiasta, josta myös mielellään puhui paljon kirjeissään.¹⁰⁴ Vaikka filosofia oli hänelle tärkeä tieteenala, hän ilmeisesti koki myös menettäneensä tietyn mielikuvituksellisen aspektin elämästään sen opiskelun myötä. Niinpä hän kirjoitti Pjotrille joulukuussa 1857:

Filosofia ja muut tieteet vakaasti kuolettivat mielikuvituksen. Nyt minulla on jäljellä yksi ulospääsy: kirjoittaa kertomuksia Herzenin tapaan, siis sellaisia, joissa ratkoo joitakin filosofisia ja psykologisia ongelmia, tai kirjoittaa opillisia artikkeleita, tai kirjoittaa sen, mille on itse ollut todistajana. En ensimmäistä, enkä toista, tietenkään, voi tehdä, täten jäljelle jää kolmas, siis kirjoittaa siitä, mille on ollut itse silminnäkijänä, ja kääntää...

Ja siksi, neuvon sinua, Petja, kun nyt et ole menettänyt luovuutta, älä antaudu nyt ainoastaan spekulatiivisille tieteille. Opiskele filosofiaa, mutta jos tunnet viehtymystä siihen, älä omistaudu sille aiemmin, kuin 16-vuotiaana...¹⁰⁵

Edellä oleva sitaatti osoittaa hyvin, kuinka veljekset omien lukemistensa ja kirjoitustensa perusteella esittivät toisilleen huomioita siitä, mitä on kannattavaa tehdä ja miten. Aleksandr selvästi siteeraamassani kirjeessä huolehtii siitä, ettei Pjotr menettäisi omaa luovuuttaan liian nuorena, vaan keskittyisi filosofiaa kevyempiin teksteihin ennen kuin olisi tarpeeksi kypsä niitä käsittelemään. Tässä kuvastuu mielestäni Aleksandrin isoveljellinen rooli nuoremasta veljestään huolehtijana. Kirjeestä ei selviä, onko Aleksandr ollut mielestään liian nuori filosofisiin pohdintoihin, mutta tulkitsen, että kirjeestä näkyy jo hieman

---

¹⁰² Kropotkin 1917, 80–81, 109, 113.

¹⁰³ Ks. esim. Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 7.11.1857; P. Kropotkin toukokuu 1859.

¹⁰⁴ Ks. esim. Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin, lokakuu 1857.

¹⁰⁵ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin, joulukuu 1857. "Философия и прочие науки решительно убили фантазию. Теперь мне остается один выход: писать или повести вроде Герцена, т. е. такие, в которых решается какая-либо философская и психологическая задача, или писать статьи ученые, или писать то, чему сам был свидетелем. Ни первого, ни второго, конечно, я делать не могу, следовательно остается 3, т. е. писать то, чему был очевидцем, и переводить...

А потому, советую тебе, Петя, так как ты творчества не лишен, исключительно не предаваться теперь наукам умозрительным. Философию ты изучай, но если почувствуешь влечение к ней, исключительно предайся ей не раньше, как когда тебе минет 16 лет..."

se, että Aleksandr kyynistyi ajattelussaan nuorena aikuisena. Tässä kirjeessä hän puhuu mielikuvituksen kuolemista ja muissa yhteyksissä siitä, kuinka kaikki paitsi filosofia on turhaa. Toisaalta samainen filosofia sai hänet myös tuntemaan itsensä hyödyttömäksi yhteiskunnan jäseneksi, sillä kaikkien tulisi elämässään tuottaa jotakin hyödyllistä yhteisölle. Tuosta hyödyttömyyden tunteesta tuli hänelle myöhemmin merkittävä ongelma, sillä ajatus yksilön hyödyllisyydestä yhteiskunnalle nousi yhdeksi kantavaksi teemaksi Kropotkinien myöhemmissä filosofisissa pohdinnoissa.

Veljekset kävivät keskustelua mielestäni erittäin hyvässä hengessä ja yhteisymmärryksessä, vaikka olivatkin asioista myös eri mieltä ja osoittivat sen suoraan. Heidän ajattelunsa ei kehittynyt identtiseksi tiiviin keskustelun myötä, vaan heillä tuntui olevan lähes kaikista aiheista myös eroavia näkemyksiä. Joskus nuo eroavaisuudet vaikuttivat vahvasti veljesten tunnelmiin. Aleksandr kirjoitti kesällä 1860:

Me erosimme älyllisesti, sinä jäit minusta jälkeen siinä, mikä kerran askarrutti meitä molempia. – Ei ole mitään mistä kirjoittaa, lanka on katkennut; minä kenties joskus selostan sinulle lyhyesti nykyisen maailmankatsomukseni, ehkä se jälleen vaikuttaa sinuun, ehkä jälleen kuljemme käsikkäin.¹⁰⁶

Pääsääntöisesti he olivat kuitenkin samoilla linjoilla ja kokivat toisensa ajattelun tasolla erittäin läheisiksi. Pjotr ilmaisi tämän kirjeessään 18.9.1857: ”*Vannon, että alan olla samaa mieltä Poulainin lausahduksen kanssa, että olemme kuin ”kaksi päätä saman lakina”*”.¹⁰⁷

Hyvä esimerkki sovun säilymisestä veljesten välillä kiivaankin keskustelun tuoksinassa on mielestäni Pjotrin kirje vuoden 1861 lopulla, jolloin Pjotr ei enää halunnut vatvoa vanhaa erimielisyyttä veljensä kanssa: ”*Kirjeissä en sitä tee, eikä se ole tarpeen, me kuitenkin, toivoakseni, ymmärrämme toisiamme.*”¹⁰⁸ Toisinaan he saattoivat pahastua siitä, ettei veli ollut ymmärtänyt oikein tai että toinen tuntui ajattelevan itsestä sellaista, mitä ei voisi koskaan kuvitella olevansa. Tiukastakaan saamastaan kritiikistä he eivät yleensä olleet

---

¹⁰⁶ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 25.8.1860 ”Мы разошлись умственно, ты отстал от меня в том, что некогда занимало нас обоих. – Не о чем писать, нить порвана; я, может быть, когда-нибудь изложу тебе вкратце мое теперешнее мирозерцание, авось опять затронет тебя, авось опять пойдем мы рука об руку.”

¹⁰⁷ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 18.9.1857. ”Ей богу, начинаю соглашаться с изречением Poulain, что мы ”deux têtes sous un même bonnet”. Poulain oli veljesten ranskalainen kotiopettaja.

¹⁰⁸ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 7.12.1861. ”В письмах же не стану этого я делать, да и нет надобности, мы все-таки, надеюсь, пойдем друг друга”.

loukkaantuneita, ainakaan jos se koski heidän tapaansa kirjoittaa tai argumentoida omaa ajatteluaan. Kirjeenvaihdon perusteella sanoisin, että Aleksandr oli uskaliaampi antamaan suoraa palautetta veljensä ajatuksista ja myös innokas opastamaan tätä kohti parempaa ajattelun tasoa. Kenties hän Pjotria vanhempana ja pidempään opiskelleena koki olevansa taitavampi kriittisessä ajattelussa ja siihen liittyvässä kirjoittamisessa. Keväällä 1858 Pjotr oli juuri perustanut oman, yhteiskunnallisia kysymyksiä kriittisesti tarkastelevan pienimuotoisen lehtensä opiskellessaan paašikoulussa ja Aleksandr oli saanut luettavakseen sen ensimmäisen numeron:

Minusta vain vaikuttaa siltä, että sinun pitää olla harkitsevainen valitessasi tutkimuskohteita. Esimerkiksi, koskettelit itsevaltiutta, mutta, kuten ilmenee, et käsitellyt sen poliittista merkitystä valtiolle, yhteiskunnalle, sen suhdetta lakeihin jne. Ei ole riittävää olla kahta tai kolmea ajatusta ja sitten levittää ne useille sivuille. Sellaiset työt ovat aina kritiikin alapuolella, sillä asioita ei niissä tarkastella monilta, jos mahdollista, puolilta... [---] Outoa kuulla seuraavat sanat: ”Täytyy vähitellen rajata hallitsijan valta hänelle itselleen. Sinä sanot – Aleksanteri on ihminen, ja myös Aleksanteri I oli ihminen.” Tämä osoittaa, että olet nyt kokonaan sotkussa ja kaadut pinnallisuuksiin: – kiinnitä huomiota tähän huomautukseen ja koeta paremmin torjua itseltäsi ajatukset aiheista, jotka ovat ymmärryksesi yläpuolella: puhun jumaluudesta ja sielusta.¹⁰⁹

Kirjeenvaihto voi olla hyvin merkittävä väylä yksilön identiteetin rakentumiselle. Kirjeitä kirjoitetaan aina muille kuin itselle, jolloin muodostuu niin sanottu ”merkittävä toinen”. Tapa kertoa ja esittää itseään rakentuu osittain siitä, miten kirjeen lukeva toinen siihen reagoi. Niinpä kirjeet ovat varsin monimutkainen kommunikoinnin muoto, joka voi pitää sisällään monenlaista ilmaisua, representaatiota ja jopa petosta. Kirjeet heijastavat elämää olematta kuitenkaan suora totuus siitä. Kirjeet heijastavat kirjoittajan ja vastaanottajan välistä muuttuvaa suhdetta ja voivat siksi sisältää myös monia erilaisia minuuksia. Koska kirjeitä ovat kirjoittaneet todelliset ihmiset, voi niissä olla suoranaisia valheita, kirjallisen ilmaisun kokeiluja, hämmentäviä lausuntoja ja tarpeettoman oloisia tietoja. Tarpeettoman tuntuisetkin osat kuuluvat silti siihen kehikkoon, jota tarvitaan kontekstualisoimaan

---

¹⁰⁹ Perepiska tom pervyj, A. Kropotkin 3.5.1858. ”Мне кажется только, что тебе надо быть осторожным в выборе предметов для исследования. Например, ты коснулся самодержавия, но, сколько кажется, не коснулся его политического значения для государства, для общества, его отношения к законам и пр. Не довольно иметь две или три мысли да потом размазывать их на нескольких страницах. Подобные произведения всегда будут стоять ниже критики, ибо предмет в них не рассмотрен с многих, по возможности, сторон... [---] Странно слышать и следующие слова: ”Надо постепенно самому государю ограничить свою власть. Ты скажешь – Александр человек, да и Александр И тоже был человек.” Это показывает, что ты теперь во всем запутан и разливаешься по поверхности: – обрати на это внимание и старайся лучше отклонять от себя мысли о предметах, стоящих выше твоего разума: я говорю о божестве и душе.”

kirjeiden sisältöä. Tekstit voi kuitenkin ymmärtää vain niiden kirjoittajien kokemusten ja tietoisuuden puitteissa, mikä on jälleen kerran ulkopuolisen lukijan vaikeaa hahmottaa.¹¹⁰

Kirjeiden kenties tärkein motiivi on kuitenkin oman identiteetin muokkaaminen. Kirjeet ovat myös turvallinen ympäristö tehdä kokeiluja niin oman ajattelun, kirjoitus- ja ilmaisutavan kuin minuuden hahmottamisen suhteen. Tämä tuntuu olleen myös Kropotkinien kirjeenvaihdossa merkittävä motiivi. Identiteetin luomisen lisäksi kirjeillä oli toki myös sosiaalinen funktionsa, eli ylläpitää suhteita silloin, kun elettiin kaukana toisistaan. Kiintymyksen ja yhteenkuuluvuuden vahvistaminen on oleellinen osa kirjeenvaihtoa. Tästä johtuen varsinkaan 1800-luvun kirjeet eivät olleet kaikkein todennäköisin kana va suurten tunteiden ilmaisuun, sillä kirjallista kommunikointia määrittivät monet sosiaaliset normit. Kirjeet vaativat aina jonkin verran kohteliaisuutta, jotta kirjoitus tulee oikein ymmärretyksi. Parhaassa tapauksessa vanhat suhteet saattavat jopa laajentua kirjeenvaihdon kautta.¹¹¹ Tulkintani mukaan tällaista lähentymistä tapahtui myös Aleksandrin ja Pjotrin välillä kirjeenvaihdossa.

Pitkät ja intensiiviset kirjeenvaihtosuhteet olivat tyypillisiä 1800–1900-lukujen sivistyneistölle. Oli tavanomaista, että kirjeenvaihtosuhteita oli lukuisia samaan aikaan niin perheenjäsenten, ystävien kuin sukulaistenkin kanssa.¹¹² Myös Kropotkinin ovat olleet toistensa lisäksi säännöllisesti kirjeitse yhteydessä muun muassa äitipuolensa kanssa. Laajat ja monipuoliset kirjeenvaihtosuhteet olivat tärkeitä perhesuhteiden ylläpitämisessä ja läheisyyden tarjoajina. Kirjoittamisella omaa identiteettiä luotiin yhä uudelleen, näytettiin toiselle se, millaisia haluttiin olla. Tässä korostuu kirjeiden dialogisuus. Kirjeet muotoilivat aina uudelleen kirjoittajiensa välisiä suhteita, eivät ainoastaan heijastaneet niitä. Ihminen voi myös kokea tarvetta tulla toisen ihmisen kautta kerrotuksi, jolloin kirjeenvaihdossa haetaan myös toisen osapuolen kertomia tarinoita ja niiden kautta reflektiota omalle muotoutuvalle identiteetille. Kirjeiden merkitysisältö oli siis erittäin moninainen, mutta aina sosiaalisuuteen pohjaava.¹¹³

---

¹¹⁰ Leskelä-Kärki 2006, 70; Halldórsdóttir 2014, 173, 175–177, 181, 183.

¹¹¹ Keravuori 2011, 188; Vehkalahti 2011, 235.

¹¹² Leskelä-Kärki 2006, 64.

¹¹³ Leskelä-Kärki 2011, 244, 250, 254–255, 261.

Usein 1800-luvun kirjeenvaihdossa käsitellään arkipäiväisten toimien lisäksi hyvin intii-mejä asioita, varsinkin vuosisadan loppua kohden, jolloin kirjeenvaihdon luonne muuttui aiempaa yksityisemmäksi.¹¹⁴ Ei ollut lainkaan epätavallista, että miehet keskustelivat keskenään omista rakkaussuhteistaan tai pohtivat romanttisia tunteitaan. Kropotkinien kirjeenvaihdosta tämän tyyppinen keskustelu vaikuttaa puuttuvan lähes kokonaan. Kuten johdannossa totesin, kirjeenvaihto on toimitettu kokonaisuudeksi 1930-luvulla, joten en pysty sanomaan, mikä on syynä romanttisten suhteiden vähäiselle pohtimiselle. Ovatko ne todella puuttuneet kirjeistä vai onko toimittaja nähnyt ne tarpeettomana sisältönä, joka ei ole sopinut hänen rakentamaansa kokonaisuuteen? Toimittajan käsitys tärkeästä biografisesta tiedosta on voinut olla hyvin erilainen verrattuna nykytutkijan mielenkiinnon kohteisiin. Muutama kirjeenvaihdossa oleva kirje antaa osviittaa siitä, että Kropotkinet keskustelivat ainakin jonkin verran mahdollisista (ja mahdottomista) rakkaussuhteistaan. Nuo muutamat lyhyet maininnat ovat kuitenkin selvästi paitsiossa suhteessa muihin aiheisiin. Kropotkinet eivät muutenkaan keskustele kirjeenvaihdossaan kovin paljon ihmis-suhteistaan tai tuntemuksistaan. Ihmissuhteiden vähäinen kuvailu voi selittyä osaltaan sillä, että veljesten sosiaaliset piirit olivat pitkälti samanlaisia. Esimerkiksi perheenjäsenistä kertoessaan he ovat saattaneet todeta ”*tiedäthän sinä millainen hän on*” tai muuta samankaltaista, mikä osoittaa heidän kokeneen tarpeettomaksi enemmälti selittää suhteisiin liittyviä lausuntojaan. Pjotrin muutettua Siperiaan hän kirjoitti pitkiä kirjeitä, joissa kuvaili uusien työtovereidensa luonteenpiirteitä ja ominaisuuksia, mutta ei tuolloinkaan sivunnut omaa suhdettaan ympärillään oleviin ihmisiin. Vaikuttaa siltä, että Kropotki-neilla on ollut pyrkimys objektiiviseen kerrontaan kirjoittaessaan, vaikka kirjeistä samalla ilmeneekin heidän henkilökohtainen otteensa ja näkökulmansa.

Myöskään tunne-elämä ei tule juurikaan kirjeenvaihdossa esiin. Tunteiden sijaan Kropotkinet keskittyvät rationaalisuuteen ja tieteellisyyteen. Vaikka he saattavat mainita jonkin tapahtuman herättäneen heissä esimerkiksi vihaa, päätyvät he kuitenkin yleensä pohdinnoissaan siihen, mikä toimintatapa on järkevin, eikä suinkaan miten heidän tunteensa ohjaavat toimimaan. Tältä osin kirjeet vaikuttavat olleen merkityksellisiä enemmän itsestä kertomisen välineenä kuin omien tunteiden reflektoinnin apukeinona. On mahdollista, etteivät veljekset kokeneet tarpeelliseksi keskustella näistä aiheista toistensa kanssa, vaan

---

¹¹⁴ Leskelä-Kärki 2006, 65.

kirjoittivat niistä yksityisiin päiväkirjoihinsa¹¹⁵, joissa ajatusten ja tunteiden käsittely saattoi tuntua turvallisemmalta ja vapaammalta. Päiväkirjaan oli mahdollista purkaa tunteita ja ajatuksia ilman, että ne tulivat muiden tietoon.¹¹⁶ Mahdollisia syitä aiheiden puuttumiselle on lukuisia, mukaan lukien toimittajan tekemät valinnat, kirjeiden katoaminen tai Kropotkinien itse tekemä kirjeiden karsinta ja kokoaminen. Tässä palaan jo johdannossa esittämäni ajatukseen aineiston epätäydellisyydestä. Jotkin osa-alueet ihmisen elämästä jäävät väkisinkin tutkimuksellisen tarkastelun ulkopuolelle, usein sen vuoksi, että henkilö on halunnut säilyttää ne yksityisenä tietonaan. Tämä ei kuitenkaan poista mahdollisuutta tarkastella Kropotkineita siitä näkökulmasta, mikä tutkielmassani on. Vaikka en voi aineiston perusteella esittää täydellisen monisyistä kuvaa heidän elämästään, on kirjekokonaisuus tällaisenaankin kiehtova kokonaisuus ja katsaus kahden yksilön elämään.

Vaikka Aleksandr oli alkuun enemmän keskustelun johdattelijan roolissa, tuossa asetelmassa on nähtävissä muutos kirjeenvaihdon edetessä. Pjotr alkoi itse aktiivisemmin nostaa erilaisia aiheita esiin ja myös rohkeammin antoi neuvoja isoveljelleen, milloin koki tämän niitä tarvitsevan, esimerkiksi kun Aleksandr pohti koulun jälkeisiä uramahdollisuuksiaan ja katkaisi suhteet isäänsä. Tulkintani mukaan Pjotr on ottanut kirjeenvaihdon loppupuolelle siirryttäessä itse asiassa dominoivamman roolin juuri tässä suhteessa, kun taas Aleksandr on siirtynyt enemmän opastettavan asemaan. Saman havainnon on tehnyt myös Martin A. Miller tutkittuaan veljesten kirjeenvaihtoa. Miller esittää tuon muutoksen johtuneen osaltaan siitä, että Pjotr alkoi yhä paremmin ymmärtää vanhempiensa asenteita ja sitä, miten ne vaikuttivat heidän toimintaansa sekä sitä, miten veljesten itsensä oli parasta toimia, jotta he pystyisivät elämään jonkinlaisessa yhteisymmärryksessä perheensä kanssa¹¹⁷.

Aleksandr ja Pjotr kävivät kirjeenvaihtoa koko elämänsä ajan ja pelkästään tässä työssä tutkimani osuus siitä kattaa 10 vuoden ajanjakson. Kropotkinin ehdotus siis kirjeenvaihdon

---

¹¹⁵ Pjotr Kropotkinin päiväkirjamerkintöjä hänen asuessaan Siperiassa on julkaistu kirjamuodossa venäjäksi 2016 nimellä *Субурские мемуары (1862–1866)*. Myös Aleksandr Kropotkin kirjoitti todistettavasti päiväkirjaa, sillä kirjejulkaisun toimittaja Lebedjev on käyttänyt sitä lähteenä kirjoittaessaan huomioita julkaisun alaviitteisiin. Aleksandr Kropotkinin päiväkirjaa säilytetään luultavasti Pjotr Kropotkinin arkistokokoelmissa Moskovassa.

¹¹⁶ Leskelä-Kärki 2006, 423–426.

¹¹⁷ Miller 1979, 39–40.

aikana kasvaa nuorista koulupojista aikuisuuteen. Tämä näkyy kirjeissä siinä, että heidän roolinsa keskustelijoina muuttuvat ajan myötä. Ikä ja elämäkokemus muuttivat veljesuhteen dynamiikkaa. Kirjeiden sisältö ja tyyli pysyvät sen sijaan mielestäni yllättävän samanlaisina koko pitkän ajanjakson läpi. Toki käsiteltävät aiheet vaihtuvat sen mukaan, mikä kulloinkin on ollut ajankohtaista veljesten elämässä. Tapa käsitellä yhteiskunnallisia asioita ja syvällisiä kysymyksiä pysyy kuitenkin samankaltaisena. Kenties tietynlaista henkistä kypsymistä voi havaita kirjeissä siinä, että alkuun molemmat veljekset tuntuvat olevan ehdottomampia mielipiteissään ja tekevät tulkintani mukaan varsin nopeita johtopäätöksiä asioista. Myöhemmässä kirjeenvaihdossa he käyttävät hieman enemmän aikaa erilaisten mahdollisuuksien ja näkökulmien pohtimiseen ja perustelevat vielä aiempaakin tarkemmin omat näkemyksensä.

Kirjeenvaihto toimi Kropotkineille ainutlaatuisena keskustelun kanavana heidän asuunsaan kaukana toisistaan. Keskustelut lähensivät heidän suhdettaan ja tarjosivat mahdollisuuden reflektoida omaa ajattelua. Vaikka kirjeenvaihto sisältää paljon poliittista ja yhteiskunnallista pohdintaa, oli sillä tärkeä merkitys myös veljesten identiteettien muodostumiselle. Yhteiset keskustelut muovasivat käsityksiä itsestä, keskustelukumppanista ja ympäröivästä maailmasta. Pitkän kirjeenvaihdon aikana heidän ajattelunsa ja keskinäinen suhteensa ehti muuttua ja muovautua useaan kertaan. Kirjeenvaihdon aikana Pjotr näki vanhemman veljensä ajautuvan ongelmiin ja halusi kovasti auttaa tätä pääsemään parempaan elämäntilanteeseen. Pjotr alkoi ottaa aloitteellisemman roolin veljesten keskusteluissa ja nousi tasavertaiseksi keskustelijaksi veljensä rinnalle. Pjotr ei ollut enää vain neuvoja kaipaava pikkuveli. Mielestäni Pjotrin henkinen kypsyminen ja iän myötä karttunut elämäkokemus ovat merkittävimpiä syitä sille, miksi hänen ja Aleksandrin välinen dynamiikka alkoi hiljalleen muuttua.

3. ”Ei ole ketään, jolla olisi samoja taipumuksia kuin minulla”

3.1 Systeemiä vastaan – lehdistö ja yhteisö identiteetin muovaajina

Tässä luvussa keskityn käsittelemään Kropotkinin veljesten ajattelun, kiinnostuksen kohteiden ja harrastusten tyypillisyyttä muiden toisinajattelijoiden, anarkistien ja heidän omien ikätovereidensa joukossa. Perehdyn myös siihen, missä suhteessa he erosivat ajattelultaan edellä mainituista ryhmistä. Kokivatko he olevansa ulkopuolisia esimerkiksi koulutovereidensa joukossa vai löysivätkö he muita, joilla oli samanlaisia kiinnostuksen kohteita ja halua pohdiskella yhteiskunnallisia asioita kuin heilläkin? Miten he suhteuttivat ajatteluaan ajan radikaalin lehdistön käsittelemiin aiheisiin?

Pietarin paašikoulu, jossa Pjotr aloitti opiskelun 14-vuotiaana 1857, oli tyypillinen aatelispoikia sotilasuralle valmistava oppilaitos, jonka oppilaista osa toimi myös keisarillisen perheen henkilökohtaisessa palveluksessa. Paašikoulusta valmistuneilla oli siis mitä parhaat mahdollisuudet edetä joko armeijauralla tai virkamiehinä. Samankaltainen oli myös Aleksandrin opinahjo, Moskovan kadettikoulu, joskaan sen opintoihin ei maantieteellisen etäisyyden vuoksi kuulunut hovipalvelusta. Aleksandr oli aloittanut opintonsa jo 1852 ollessaan vasta 11-vuotias. Molempien koulujen opetusohjelmassa käsiteltiin laajasti eri aiheita, kuten sotaoppia, matematiikkaa, luonnontieteitä, kieliä, piirustusta ja aatelismiehille sopivaa käytöstä.¹¹⁸ Pjotrin oli alusta asti hankala sopeutua kouluelämään, sillä aiempien kotiolojensa vuoksi hänellä oli taipumusta kapinoida auktoriteetteja, tässä tapauksessa koulun opettajia, vastaan. Martin A. Millerin mukaan Pjotrin kapinointi koulussa oli erityisen terävää siksi, ettei hänellä enää ollut sitäkään vähää mahdollisuutta nauttia lukemisesta, kirjoittamisesta ja vaeltelusta, kuin mitä hänellä oli ollut kotitilalla Nikolskojessa.¹¹⁹

Kaikkein vaikeimmaksi Pjotr kuitenkin koki sen, etteivät hänen koulutoverinsa olleet lainkaan samanhenkisiä. Pjotr kuvaili Aleksandrille tunnelmiaan koulusta pian sinne siirtymisensä jälkeen seuraavasti:

---

¹¹⁸ Krapotkin 1917, 85, 97–106.

¹¹⁹ Miller 1979, 22, 53.

Viihdyn armeijassa joka päivä huonommin. Et oikein ymmärtänyt sanojani ”ei ole ketään, jolle avata sieluaan”, ei siinä mielessä, etteikö olisi ystäviä, vaan että ei ole ketään, jolla olisi samoja taipumuksia kuin minulla [---] minun on vaikea hyväksyä sitä, että taipumukseni olisivat typeriä [---] Sinä aikana, kun olen ollut täällä (melkein kuukauden), en ole löytänyt yhtäkään kirjaa luettavaksi. Piru tietää, miksei kirjastosta anneta kirjoja, tylsyyttä, sellaista tylsyyttä, että voisi vaikka kuolla, kuten sanotaan [---] etkä tuota itsellesi mitään hyötyä, oleilet vain, etkä elä, odotat sunnuntaita kuin siunausta, vain siellä voit antaa kirjojen johdattaa sielua.¹²⁰

Muita oppilaita eivät kiinnostaneet kirjat eivätkä muut Pjotrin ihannoimat henkiset harrastukset, vaan sen sijaan he kuluttivat aikaansa Pjotrin näkökulmasta turhien puuhien ja totaalisen joutilaisuuden parissa. Pjotr kertoi kirjeissään veljelleen, kuinka yksinäiseksi ja tylsistyneeksi hän tunsu itsensä muiden joukossa ja kuinka turhautui siitä, ettei voinut viettää vapaa-aikaansa omasta mielestään hyödyllisesti eli sivistämällä itseään kirjallisuuden avulla. Ajan kuluessa Pjotrin kokemus ulkopuolisuudesta muiden oppilaiden joukossa vain kasvoi ja hän päätyi vetäytymään entistä enemmän kirjojen ja kirjoittamisen pariin. Pjotrin edellä olevassa lainauksessa mainitsemat siunatut sunnuntait tarkoittavat vierailuja hänen Pietarissa asuneen sisarensa luokse, jolloin hänellä oli mahdollisuus uppoutua lankonsa Nikolai Kravtšenkon kirjaston monipuoliseen antiin. Sieltä hän löysi jo luvussa 2.3 mainitsemiani Voltairen tekstejä. Niiden lisäksi Pjotria kiinnostivat erityisesti ulkomaalaisten kirjoittajien esitykset Venäjän historiasta, jotka poikkesivat huomattavasti Venäjällä hyväksytyistä virallisista versioista.¹²¹

Aleksandrin kanssa käydyn kirjeenvaihdon merkitys Pjotrille oli suuri myös yksinäisyyden kokemuksen purkamisessa. Kirjeenvaihdossa hän saattoi olla oma, filosofinen itsensä ja kokea merkityksellisyyttä, toisin kuin arkielämässä, jossa koki suuren osan toiminnasta turhanpäiväiseksi, eikä oikein löytänyt saman henkisiä tovereita rinnalleen. Aleksandrille kirjeenvaihto on varmastikin antanut samanlaista kokemusta läheisestä toveruudesta. Ulkopuolisuuden tunne kouluyhteisöissä varmasti vain vahvisti heidän jo ennestäänkin tiivistä suhdettaan ja kirjeenvaihdon merkitys kasvoi sen myötä, mitä yksinäisemmiksi Kropotkinin itsensä tahoillaan tunsivat.

---

¹²⁰ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 18.9.1857. ”С каждым днем ненавижу я все более Корпус. Ты не так понял мои слова: ”не с кем душу отвести”, не в том смысле, что нет друга, а нет никого с одинаковыми мне наклонностями [---] что мои наклонности глупы – трудно согласиться [---] С тех пор как я здесь (скоро месяц), ни одной книги еще не нашел прочесть. Из библиотеки черт знает почему не дают книг, скука, скука такая, что хоть умри, как говорят [---] и себе никакой пользы не приносишь, прозябаешь просто, а не живешь, ждешь воскресенья как блага, там только можешь душу отвести книгами.”

¹²¹ Perepiska tom pervyi, ks. esim. P. Kropotkin 7.11.1857; 26.–29.3.1858; Miller 1979, 25.

Aatehistoriallisen tutkimusnäkökulman kannalta Pjotrin kokema ulkopuolisuuden ja erilaisuuden tunne on myös tärkeä indikaattori hänen omasta ajattelustaan. Ottamalla huomioon yksilön elinympäristön, lähipiirin ja arkielämän, siis sen kokonaisuuden, joka häntä ympäröi, on mahdollista löytää vallitsevan kulttuurin yleiset piirteet. Vastakaisuuksien kautta puolestaan voi päästä syvemmin käsiksi yksilön ajatteluun.¹²² Tässä tapauksessa se, että Pjotr kokee nimenomaan etäisyyttä muista nuorista, jotka lukivat mielellään ranskalaista romaanikirjallisuutta, kertoo jotakin siitä, mitä asioita Pjotr itse arvosti ja millaiseen ihmisjoukkoon hän ennemmin koki yhteenkuuluvuutta. Hänelle saksalainen ajattelu tuntui ranskalaisten tyyliä läheisemmältä ja filosofinen ote kirjallisuudessa kiinnosti häntä enemmän kuin kevyt tarinallisuus. Nämä ovat kirjeissä piilossa olevia vihjeitä Kropotkinien ajattelusta, sillä heidän ei tarvinnut keskinäisissä keskusteluissaan selittää näkökantojaan samalla tavalla auki, kuin jos keskustelukumppani olisi ollut heille täysin vieras. Tässä palaan jo johdannossa esittämiini kirjetutkimuksen haasteisiin, kuinka ulkopuolisena lukijana usein tarvitsisi enemmän selityksiä ja kontekstia kirjeiden sisällölle kuin varsinaiseen kirjevaihtosuhteeseen kuulunut lukija. Näitä ongelmakohtia olen täydentänyt kontekstoimalla veljesten elämää ja vallitsevia yhteiskunnallisia oloja.

Pjotrin kirjeestä nousee esiin ajatus yksilön hyödyllisyydestä, joka oli molemmille veljille tärkeä osa sekä henkilökohtaista elämää että ajatuksia oikeanlaisesta yhteiskunnasta. Hyödyllisyyteen liittyi, kuten edellä on nähtävissä, vapaa-ajan käyttäminen johonkin itseään kehittävään toimintaan. Hyödyllistä oli myös jonkin sellaisen ammatin tai toimen harjoittaminen, joka hyödyttäisi yhteiskuntaa laajemmin. Kropotkinit näkivät myös kirjeenvaihtonsa hyödyllisenä toimintana siinä mielessä, että sen kautta heillä oli mahdollisuus jäsenellä omaa ajatteluaan, mikä puolestaan auttoi heitä kehittämään itseään. Lisäksi he tiedostivat ajatustensa avaamisen kirjeissä hyödyttävän myös toista osapuolta, joka saattoi saada siitä pontta omille pohdinnoilleen.¹²³

Useimmat heidän ikätovereistaan, jotka myös ylhäisestä syntyperästään johtuen opiskelivat sotilasopistoissa, eivät kouluttautuneet enää pidemmälle perustutkinnon jälkeen.

---

¹²² Helo & Pietikäinen 2017, 22–23.

¹²³ Ks. esim. Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin, heinäkuu 1859; P. Kropotkin 5.2.1860; A. Kropotkin 26.2.1860.

Nekin jotka näin tekivät, jäivät usein ensisijaisesti armeijan palvelukseen. Kropotkinin sen sijaan näkivät nimenomaan akateemiset opinnot yhteiskuntaa hyödyttävinä, sillä niiden avulla oli mahdollisuus suuntautua muihinkin ammatteihin kuin vain sotilaaksi. He eivät lopulta uskoneet armeijauran olevan kansan laajempaa hyvinvointia hyödyttävä valinta. Ilman akateemisiin opintoihin jatkamista Pjotr ei omien sanojensa mukaan ”*tietäisi mitään mistään koulusta lähtemisen jälkeen*”¹²⁴.

Seuraavaksi jokaisen täytyy tulla hyödylliseksi yhteiskunnan jäseneksi, – ei tietenkään vaadita, että hän uhraisi itsensä niin, että kulkisi avojaloin, - vaan täytyisi voimiansa mukaan pyrkiä tyydyttämään yhteiskunnan tarpeet, joskin olisi esim. hyödyllistä työskennellä jossakin ammatissa, muttei niin, että se hyödyttää despotismia [---] Ei, häneltä ei vaadita, minun mielestäni, enempää kuin velvollisuuksiensa kunniallinen toimeenpaneminen, eli mukailla enemmistön vaatimuksia, eikä omia henkilökohtaisia vakaumuksiaan, silloin olisit lahjusten ottaja, ryöväri jne. ja, toistan jälleen, sellainen yhteiskunta olisi hyvä!¹²⁵

Pjotrin mukaan kaikkein oleellisinta oli siis pyrkiä elämässään hyödyttämään laajempaa yhteisöä ja edesauttaa kansan hyvinvointia, eikä pyrkiä ainoastaan olemaan itse sivistynyt. Hänen mielestään kaikilla oli velvollisuus olla hyödyksi suuremmalle hyvälle, eikä keneltäkään niin ollen odotettu sen enempää kuin muiltakaan. Ainoa vaatimus ihmisille oli oikeastaan vain ajatella muitakin kuin itseään ja toimia sen mukaan. Kropotkineille se tarkoitti ensisijaisesti elämistä niin, ettei omilla toimillaan tukenut itsevaltiuden säilymistä, vaan edesauttaisi kansan parempaa tulevaisuutta. Tällä ajattelutavalla Pjotr erotti itsensä useimmista koulutovereistaan, sillä he, ainakin Pjotrin omien näkemysten mukaan, käyttivät aikansa nimenomaan joutaviin harrasteisiin, kuten kevyen kirjallisuuden lukemiseen ja ystäviensä kanssa pelleilyyn, eivätkä olleet kiinnostuneita koko kansaa koskevista asioista.¹²⁶

Kropotkinin saivat paljon ajattelun ja keskustelun aihetta tiiviisti seuraamastaan lehdistöstä, joka pureutui toisaalta ajankohtaisiin aiheisiin, toisaalta käsitteli laajasti kirjallisuutta. Venäjällä oli tyypillistä lähes koko 1800-luvun ajan, että romaaneja julkaistiin

---

¹²⁴ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 28.3.1860.

¹²⁵ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 28.3.1860 ”Потом всякий должен быть полезным членом обществу, – конечно, не требуется, чтоб он так собою пожертвовал, чтоб ходил босиком, – а должен по мере сил стараться удовлетворить потребностям общества, хоть бы напр. полезно трудиться на каком-нибудь поприще, а не то, что ему кажется полезным деспотизм [---] Нет, от него требуется, по моему, не более как честное исполнение своих обязанностей, т. е. сообразоваться с требованиями большинства, а не с своими собственными убеждениями, тогда ты был бы взяточником, грабителем и т. п. и, повторяю опять, хорошо было бы такое общество!”

¹²⁶ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 27.4.1858.

ensin jatkokertomuksina kirjallisuuslehdissä ja vasta tämän jälkeen yhteen nidottuina teoksina, koska lehtien laajemman levikin takia oli mahdollista saavuttaa myös laajempi lukijakunta. Alkuun kirjallisuuslehdet olivat lähinnä kapean kirjallisen eliitin ja niitä lukeneen yläluokan pelikenttä, mutta tutkimaani ajanjaksoon mennessä lehtien lukijakunta oli jo laajentunut alempiin luokkiin ja myös lehtien toimitukseen oli tullut mukaan enemmän eri yhteiskuntaluokkien edustajia.¹²⁷ Lukijakunnan laajentuminen talouskehityksen ja sen mukanaan tuoman porvariston kasvun myötä oli tyypillistä koko Euroopassa. Eri-tyisesti romaanit kasvattivat menekkiään, sillä ne olivat varsinkin porvariston suosiossa ja siksi niitä julkaistiin erityisen mielellään jatkokertomuksina.¹²⁸ 1860-luvulle tultaessa kirjailijoiden ammattikunnasta olikin muodostunut huomattava yhteiskunnallinen tekijä. Fiktiivinen kertomakirjallisuus sisälsi väittelyitä sen hetken polttavimmista kysymyksistä, kuten kansallisesta identiteetistä ja laajan imperiumin yhteiskuntaoloista. Tarinoissa sekä tuotiin esiin ongelmia että etsittiin niille ratkaisuja.¹²⁹ Kirjallisuuslehdet julkaisivat lisäksi paljon sekä kirjailijoiden itsensä että poliittisten vaikuttajien mielipidekirjoituksia, joilla oli toisinaan hyvinkin vahva merkitys uusien aatteiden kanavana.¹³⁰

Kropotkinien aktiivisesti seuraamista lehdistä tunnetuimpiin kuului muun muassa *Russki vestnik* (”Venäjän sanansaattaja”).¹³¹ Se oli konservatiivisia yhteiskuntanäkemyksiä edustava aikakauslehti, jonka kannattajiin kuuluivat muun muassa radikaaleja linjoja vie-roksuneet Fjodor Dostojevski ja Ivan Turgenjev.¹³² Kirjeessään 13.1.1860 Pjotr mainitsee myös lehden *Sovremennik* (”Aikalainen”). Pjotr sanoo kääntäneensä runoilija Nekrasovin runoja, jotka olivat ilmestyneet *Sovremennikin* 1850-luvun lehdissä, mutta epäselväksi jää, kuinka tarkkaan Kropotkinit tätä lehteä seurasivat.¹³³ Joitakin muita mainintoja lehdestä kyllä löytyy myöhemminkin kirjeenvaihdossa. *Sovremennik* oli aikanaan Aleksandr Puškinin perustama kirjallisuuslehti, jossa muun muassa Leo Tolstoin varhaistuotantoa julkaistiin, vaikka hän myöhemmällä iällä siirtyi enemmän konservatiivien leiriin. Lehti nousi suosioon erityisesti 1860-luvulla, kun Nikolai Tšernyševski alkoi toimittaa sitä. Tšernyševskistä muotoutui radikaalinuorison johtaja, joka ei pelännyt tuoda lehdessä

---

¹²⁷ Suni 2015, 179, 182.

¹²⁸ Salmi 2002, 31; Turoma 2015, 257.

¹²⁹ Turoma 2015, 283.

¹³⁰ Suni 2015, 182.

¹³¹ Ks. esim. *Perepiska tom pervyi*, A. Kropotkin, helmikuu 1858; P. Kropotkin toukokuu 1859; P. Kropotkin 26.7.1859.

¹³² Turoma 2015, 285.

¹³³ *Perepiska tom pervyi*, P. Kropotkin 13.1.1860.

esiin kumouksellisia mielipiteitään. *Sovremennik* edustikin avoimesti radikaalia ja liberaalia uudistuspoliittista suuntausta. *Sovremennikissa* julkaistiin esimerkiksi Tšernyševskin oma teos *Tšto delat?* ("Mitä tulisi tehdä"). Romaanissaan Tšernyševski loi uuden ideaalien ihmiskuvan ja piilotti kirjaan ajatuksiaan tulevaisuuden ideaaliyhteiskunnasta. Nämä utopiat saivat valtavan merkityksen radikaalinuorison keskuudessa ja romaania luettiin tavallaan ohjekirjana ajatteluun ja käyttäytymiseen. Romaanin esittämistä uusista yhteisasumisen muodoista ja myös yhteiskunnallisesti aktiivisen naispäähenkilön lyhyestä hiustyylistä tuli muodikkaita ilmiöitä nuoren älymystön keskuudessa.¹³⁴

Erityisesti tämän romaaninsa johdosta Tšernyševskiä voidaan pitää yhtenä suurimmista vaikuttajista sosialismin ensimmäisen aallon nousulle Venäjällä. Muun muassa Geoffrey Hoskingin mielestä romaani on ollut erityisen merkityksellinen nuorten radikaalien kahdelle sukupolvelle, aikanaan myös Leninille.¹³⁵ Poliittisen avoimuutensa ja toisaalta pitkäikäisyytensä ansiosta *Sovremennik* oli 1800-luvun kirjallisuuslehdistä maineikkaimpia. Kulttuurin- ja kirjallisuudentutkija Sanna Turoman mielestä nimenomaan *Sovremennikin* toiminnassa konkretisoitui 1860-luvun älymystön jakautuminen radikaaleihin ja liberaaleihin.¹³⁶ Vastakkaisista näkemyksistään huolimatta sekä *Sovremennikia* että *Russki Vestnik* voidaan pitää aikansa edistyneimpiin kuuluvina julkaisuina.¹³⁷ Näiden lisäksi veljekset lukivat muun muassa historiaa ja taloutta käsitelleitä lehtiä, mikä osoittaa heidän perehtyneen laajasti ajankohtaiseen kulttuurin ja yhteiskunnallisen keskustelun kenttään.¹³⁸

Muita aikakauden tärkeitä ajattelijoita, jotka nousevat esiin Kropotkinien lukemissa lehdissä ovat Aleksandr Herzen ja Mihail Bakunin. Herzen vaikutti 1800-luvun alkupuolella dekabristikapinan jälkeen ja edusti näkemyksiltään länsimielisiä *zapadnikkeja*.¹³⁹ Bakunin puolestaan tunnetaan yhtenä anarkismin oppi-isistä, vaikkei hän ollutkaan ajatuksen ensimmäinen esiin nostaja. Molempien vaikuttajien kohdalla ajattelun pohjana oli saksalainen metafyyminen filosofia, josta eri suuntaukset pystyivät ammentamaan itselleen

---

¹³⁴ Suni 2015, 180; Turoma 2015, 285, 293–295, 334, 336.

¹³⁵ Hosking 1998, 345–346.

¹³⁶ Suni 2015, 180; Turoma 2015, 285.

¹³⁷ Miller 1979, 26.

¹³⁸ Peregiska tom pervyi, A. Kropotkin helmikuu 1858.

¹³⁹ Copleston 1986, 84; Jussila 2000, 225.

sopivia näkökulmia.¹⁴⁰ Mielenkiintoista on, että Mihail Bakunin ja Aleksandr Herzen kuuluivat Kropotkinien tapaan syntyperältään yläluokkaan. Erityisesti Bakuninin lähtökohdat olivat Kropotkinien kanssa samankaltaiset. Hän oli maanomistajan poika, joka opiskeli kadettikoulussa Pietarissa ja nimitettiin upseeriksi. Hän kuitenkin luopui armeijaurasta voidakseen keskittyä filosofiaan, josta löysi korvaajan uskonnolle.¹⁴¹ Bakuninin opeissa korostuu ajatus luonnonlaeista, jotka pätevät ihmisyyhteisöissä samalla tavoin kuin eläimilläkin ja joiden kautta on mahdollista tarkastella logiikkaa, joka ohjasi yhteiskuntaa ja historiaa.¹⁴² Kiinnostus luonnontieteitä kohtaan ja tieteen harrastus muodostuivat 1800-luvulla kiinteäksi osaksi koulutettujen yhteiskuntaluokkien vapaa-aikaa.¹⁴³

Myös Kropotkinin veljekset olivat tältä osin tyypillisiä nuoren älymystön jäseniä, sillä he kiinnostuivat jo sotilaskouluissa ollessaan erityisen paljon sekä filosofiasta että luonnontieteistä.¹⁴⁴ Luonnontieteet löytyvät myös Pjotr Kropotkinin myöhemmällä aikuisiällä hahmottelemien teorioiden perusteista. Kropotkinin teorioissa ihmisten luontainen halu toimia yhteistyössä ja auttaa toisiaan selviytyäkseen hengissä on perustana utopistiselle yhteiskunnalle. Keskinäiseen avunantoon perustuvassa yhteisössä ei tarvita hallintoa, koska moraalit ja etiikka syntyvät luonnostaan ihmisten toteuttaessa kaikkein luonnollisinta elämänmuotoaan. Kropotkinin lopullinen suuntautuminen anarkismiin tapahtuikin mitä ilmeisimmin juuri Bakuninin oppeihin tutustumalla.¹⁴⁵ Hänen lopullisia teorioitaan on kuitenkin pidetty Bakuninin vastakohtina. Niissä on havaittavissa myös nuoruudessa luetuttujen muiden tekstien tuottama vaikutus ajattelulle.

Kropotkinit keskustelevat varsinkin kirjeenvaihdon alkupuolella paljon uskonnollisista kysymyksistä ja erityisesti uskonnottomuudesta. Aleksandr puhuu paljon luterilaisuudesta ja kokee olevansa tuon uskonnon kannattaja sen sijaan, että pysyisi ortodoksisuudessa, johon oli syntynyt ja lapsuudessaan tottunut: ”*Sanon lyhyesti, että uskon Lutherin oppeihin ja uskaliaasti kiistan sinun edessäsi ja kielsin meidän [---] pastorimme edessä*

---

¹⁴⁰ Sutinen 2009, 98.

¹⁴¹ Copleston 1986, 81.

¹⁴² Hirvonen 2007, 34–35; Newman 2009, 213.

¹⁴³ Salmi 2002, 9; Tuoma 2015, 256–257.

¹⁴⁴ Ks. esim. Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin helmikuu1858; P. Kropotkin 26.–29.3.1858; A. Kropotkin 25.6.1858; P. Kropotkin 23.2.–12.3.1859; A. Kropotkin 26.2.1860.

¹⁴⁵ Newman 2009, 213; Sutinen 2009, 147; Kinna 2017, 197–198.

*kirkkomme viimeaikaiset opetukset siinä, missä ne eivät mukaile luterilaisuutta.*¹⁴⁶ Kropotkinien kotikasvatus ei ollut ollut erityisen uskonnollista, eikä veljeksistä kumpikaan ollut sitä myöhemmässäkään elämässään. Aleksandr piti pidempään kiinni kristinuskosta kuin Pjotr, vaikka tämä kyllä antoi Aleksandrinkin ihannoimalle luterilaisuudelle mahdollisuuden:

Olen muuttanut hieman vakaumustani ja alan uskoa ei mihinkään. [...] Olin äskettäin luterilaisessa kirkossa, jumalanpalvelus miellytti minua kovasti: saksalaiset ovat niin auttavaista kansaa, että vierustoverini tarjosi minulle kirjaansa ja luin siitä, mitä lauloivat. Kaikki on niin hiljaista, ilman turhaa konstailua, vain joitakin ihmisiä kokoontuneena ylistämään ihmistä, joka teki heille paljon hyvää.¹⁴⁷

Pjotr antaa toisaalta mahdollisuuden erilaisille vaihtoehdoille ja pohtii samassa kirjeessä myös sitä, kuinka jonkinlainen luomisvoima voi hyvin olla olemassa, mutta sen ei tarvitse liittyä mitenkään uskontoon. Monet erilaiset vaihtoehdot myös hämmensivät Pjotria: ”*Uskonnosta sanon sinulle, että kaikki, mitä olen ajatellut siitä, on sotkeentunut päässäni niin, etten varmasti enää tiedä, mihin uskoa.*”¹⁴⁸ Varsin pian Pjotr päätyi kuitenkin päätelemään, ettei uskonto ollut lainkaan häntä varten.¹⁴⁹ Aleksandrkin pohti monia erilaisia uskonnollisia mahdollisuuksia ja koki hänkin vaikeaksi löytää sellaista ajatusmallia, johon pystyisi täysin uskomaan. Hän totesi veljensä kanssa käymiensä laajojen keskustelujen jälkeen: ”*Me koemme, Petja, todella huomattavaa hengellistä kriisiä, kuinka pääsemme siitä pois – en tiedä.*” Lopulta myös Aleksandr päätyi kuitenkin kieltämään kristinuskon ja turvaamaan ennemmin järkeen ja tieteeseen kuin Jumalaan.¹⁵⁰

Ateismi oli tyypillistä Venäjän radikaalipiireille luonnontieteellisen kiinnostuksen ohella. Innostus uskonnolliseen pohdintaan liittyy osaltaan kiinnostukseen saksalaista filosofiaa kohtaan. Venäjällä 1820-luvulla vaikuttanut salaseura ”Viisauden rakastajat” sai sieltä inspiraationsa yrittää ymmärtää kokonaisvaltaisesti maailman perustavanlaatuisia

---

¹⁴⁶ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin lokakuu 1857. ”Скажу, одним словом, что я в учение Лютера верю и смело отвергаю перед тобою теперь и отвергал перед нашим [...] священником недавно учение нашей церкви там, где оно не согласно с лютеранством.”

¹⁴⁷ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 27.4.1858 ”Я немного переменял свои убеждения и начинаю ни во что не верить. [...] Я был недавно в лютеранской церкви, служба очень мне понравилась; немцы такой услужливый народ, что сосед мой предложил мне свою книгу, и я читал по ней то, что пели. Все так тихо, без излишних затей, точно несколько людей собрались хвалить человека, который делал им много добро.”

¹⁴⁸ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 23.8.1858 ”О религии скажу тебе, что все, что я думал о ней, так спуталось в моей голове, что я решительно не знаю, чему верить.”

¹⁴⁹ Miller 1979, 27–28; Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 31.3.1858.

¹⁵⁰ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 25.6.1858 ”Мы переживаем, Петя, очень важный духовный кризис, как выйдем из него – не знаю.”; Miller 1979, 28.

totuuksia. Ateismi nousi esiin ajankohtaisissa lehtikirjoituksissa ja kirjallisuuskritiikeissä sekä tunnetuissa keskustelupiireissä. Pelkkä ateismin kannattaminen ei välttämättä ajanut näitä piirejä vastustamaan tsaarin valtaa tai edes itse ortodoksista kirkkoa, vaan he asetuivat ensi sijassa sitä vastaan, että edellä mainitut tahot pyrkivät heidän mielestään käyttämään omaa valtaansa sekaantuakseen intellektuellien piirien toimintaan. Keskustelijat alkoivat korostaa nimenomaan epäilyksen merkitystä ja tärkeyttä. Tuohon epäilykseen sisältyi myös tarve suhtautua epäillen omiin kykyihinsä ymmärtää maailmaa kokonaisvaltaisesti.¹⁵¹

Vielä 1840-luvulla harva kuitenkaan radikaaleissakaan piireissä uskaltautui ääneen lausumaan sitä, ettei uskonut minkäänlaisen jumalallisuuden olemassaoloon. Jumalallisuus kyllä kyseenalaistettiin ja sen mahdollisesta olemuksesta keskusteltiin ahkerasti, mutta sen lisäksi, että Jumalan kieltäminen oli viranomaisten silmissä kiellettyä, oli se myös sosiaalisten normien mukaan yläluokkaisille sopimatonta puhetta. Ensimmäiset julkisesti ateistisia mielipiteitään esille tuoneet olivatkin alemmista yhteiskuntaluokista. Niissä tsaariin kohdistuvaa ”jumalallisuuden” ajatusta vastaan oli helpompaa ja luontevampaa nousta. Kiinnostavinta tässä varhaisessa ateismissä on mielestäni kuitenkin se, ettei ortodoksinen kirkko lopulta ollut kritiikin pääasiallisena kohteena. Kirkko nähtiin ongelmana lähinnä siinä suhteessa, että se edesauttoi vallinnutta poliittista ja sosiaalista pysähtyneisyyden tilaa.¹⁵² Ateismi nousi 1850–1860-luvuilla *Sovremennikin* sivujen kautta suuremman yleisön keskustelun kohteeksi. En pysty kirjeenvaihdon pohjalta sanomaan, oliko juuri kyseinen lehti ensimmäinen lähde, jonka perusteella Aleksandr ja Pjotr ryhtyivät keskustelemaan ateismista ja uskonnollisuudesta. Ottaen huomioon heidän taipumuksensa seurata laajasti ajankohtaista kirjoittelua, se on hyvinkin mahdollista. Aihe oli toki varmasti esillä myös muissa heidän seuraamissaan julkaisuissa. Ateismi linkittyi pian niin vahvasti radikaalin nuorison aatteisiin, että aihetta tutkineen historioitsija Victoria Freden mukaan tuohon ryhmään ei oikeastaan voinut kuulua ilman, että koki olevansa ateisti.¹⁵³

Jumalan olemassaolon kieltäminen teki Kropotkineista tyypillisiä aikansa nuoren, koulutetun väestön ja radikaalien edustajia. Aleksandr kuitenkin osoitti tiettyä

---

¹⁵¹ Frede 2011, 22–23.

¹⁵² Frede 2011, 92, 104, 110.

¹⁵³ Frede 2011, 120–121, 179.

poikkeuksellisuutta antaessaan uskonnolle mahdollisuuden olla osana hänen omaa yhteiskunta-ajatteluaan, vaikka päätyikin lopulta samaan lopputulokseen älymystön valtavirran kanssa. Ateismi liittyi radikaalien ajatteluun niin kiinteästi, että sen kannattaminen oli lähestulkoon välttämättömyys. Kropotkinien keskusteluissa uskonto nousee kuitenkin esiin kiinnostavana aihepiirinä ja Jumalan olemassaolon mahdottomuus ajatuksena tulee mukaan keskusteluun jo varhaisessa vaiheessa. Tämä mielestäni osoittaa, etteivät he ainoastaan seuranneet massaa ajatuksissaan ateismista, vaan olivat jo alkuun itsenäisesti kiinnostuneita aihepiiristä.

3.2 Sanoista tekoihin – osallistuminen konkreettiseen toimintaan

Tässä luvussa käsittelem aluksi sitä, millaisia merkkejä valmiudesta ryhtyä konkreettiseen, mielenosoitukselliseen ja hallintoa vastustavaan toimintaan Kropotkineissa näkyi jo heidän kouluaikanaan. Perehdyn siihen, miten he päätyivät osallisiksi konflikteihin oppilaitostensa johdon kanssa ja millaisilla tavoilla he lopulta asettuivat vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä vastaan ja siirtyivät teorioiden tasolta toimintaan. Tämän jälkeen käsittelem aikakautta, jolloin Pjotr oli valmistunut paašikoulusta ja siirtynyt työskentelemään paikallishallinnon leivissä Siperiaan vuonna 1862, kun taas Aleksandr jatkoi akateemisia pyrkimyksiään lännempänä. He olivat tuolloin jo nuoria aikuisia, Pjotr 20-vuotias ja Aleksandr puolestaan 21. Miten Siperiassa vietetty aika ja kertyneet elämäkokemukset vaikuttivat Kropotkinien ajatteluun pidemmällä aikavälillä?

Aleksandr Kropotkin oli mukana useammassakin opiskelijalevottomuuksissa kadettikoulussa opiskellessaan vuonna 1858. Noissa välikohtauksissa oli mukana paljon koulun oppilaita, jotka eivät olleet tyytyväisiä koulun hallintoon ja kapinoivat muun muassa liian tiukkaa kurinpitoa vastaan.¹⁵⁴ Elokuussa Aleksandr kertoi tapauksesta, jossa oli vahvasti osallisena:

Heinäkuussa meillä oli pieni kapina, jonka sankari ja aiheuttaja olin minä. – Se alkoi siitä, että riitaannuin pikkuasioista meidän komppanianpäällikkömme, esikuntakapteeni Maksimovin kanssa. [---] Rangaistuksena hän käski minut eristysseleihin, en mennyt. [---] Hän kertoi Pitšuginille, ettei voi pitää minua leirissä, että pidän kiihottavia puheita (totta), että vahingoitan kadetteja uskonnollisilla väittelyillä jne. –

---

¹⁵⁴ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 19.4.1858.

Keskustelu jatkui, en kuvaile sitä sinulle, sanon vain, että kiivastuin [---] Uhosin, pauhasin, löin nyrkkiä pöytään, pistelin sanoilla jne., jne.¹⁵⁵

Aleksandr oltaisiin haluttu viedä rangaistusselliin kolmeksi viikoksi episodin jälkeen, mutta hän kieltäytyi itsepintaisesti lähtemästä sinne. Aleksandrin kurittomasta käytöksestä ilmoitettiin esikuntaan, minkä odotettiin hyvin todennäköisesti johtavan hänen erottamiseensa koulusta. Tuo uhka sai Aleksandrin levottomaksi: ”*Aloin huolestua ja ajattelin, hyvästi yliopisto, ja aloin valmistella lähtöä, suunnittelin kirjoittavani sinulle kirjeen, kunhan minun juttuni tulisi päätökseensä.*”¹⁵⁶

Tulkitsen kirjeiden perusteella Aleksandrilla olleen kaksi erilaista motiivia rettelöidä oppilaitoksessaan. Toisaalta hän oli muiden mukana tavoittelemassa parempaa johtoporasta ja järkevämpää kuria oppilaita kohtaan, mikä olisi parantanut heidän kaikkien yhteistä opiskelumukavuuttaan. Hän ei myöskään lainkaan viihtynyt opistossa, jossa kuri oli tiukkaa ja opetus käsitteli hänen mielestään merkityksettömiä aiheita. Tämä saattoi olla toinen syy kapinointiin. Vaikka hän kovasti halusi pois kadettikoulusta, hän myös pelkäsi erottamista, vaikka hänellä olisi silloin saattanut olla mahdollisuus toteuttaa itseään mielekkäämmällä tavalla. Erottamisen myötä hän olisi kuitenkin menettänyt viimeisenkin mahdollisuutensa saada isältään taloudellista tukea. Sen vuoksi myöskään Pjotr ei ymmärtänyt veljensä toimintaa, sillä mahdollinen erottaminen olisi tehnyt tämän elämästä vain entistä hankalampaa:

En voi ymmärtää, mitä ajat takaa ottamalla yhteen armeijan johtokunnan kanssa, varsinkaan kun en näe sille minkäänlaista aihetta. Näen sinussa vain yhtäläisyyksiä koulupoikaan. Koulupoika tekee koulutyötä rakkaudesta siihen, tottumukseen. Sinä, varmastikin – rakkaudesta hävyttömyyteen [---] minkä pirun takia alistaisi itsensä uhalle tulla passitetuksi junkkerikouluun!¹⁵⁷

---

¹⁵⁵ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 19.8.1858 ”В июле у нас был небольшой бунт, героем и причиной которого был я. – Началось с того, что я из пустяков повздорил с нашим ротным командиром, шт.-капитаном Максимовым. [---] В наказание он велел мне итти в карцер, я не пошел. [---] Он сказал Пичугину, что не может меня держать в лагере, что я говорю возмутительные речи (правда), что я порчу кадет религиозными спорами и пр. – Завязался разговор, я не буду описывать тебе его, скажу только, что я разгорячился [---] Я грозил, ругал, бил кулаком по столу, колот словами и пр., и пр.”

¹⁵⁶ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 19.8.1858 ”Я стал беспокоиться, прощай, думал я, университет, и стал готовиться к отъезду, намереваясь написать тебе письмо, как только мое дело решится окончательно.”

¹⁵⁷ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 23.8.1858 ”Я не могу понять, что тебе за охота связываться с корпусным начальством, тем более что я не вижу решительно никакой причины. Тут я вижу в тебе сходство с школьником. Школьник делает школьничества по любви к ним, привычке. Ты, должно быть – то же по любви к дерзостям [---] из-за какого чорта подвергать себя опасности быть выгнанным в юнкера!”

Pjotr osallistui enimmäkseen leikilliseen kepposteluun opettajien kustannuksella¹⁵⁸, mutta asettui myös joitakin kertoja toden teolla koulun hallintoa ja henkilökuntaa vastaan. Esimerkiksi vuonna 1861 hän oli rohjennut huomauttaa koulun uudelle apulaisjohtajalle tämän toiminnasta, minkä vuoksi Pjotr asetettiin useiksi viikoiksi selliin.¹⁵⁹ Tuo välikoh-
taus oli Pjotrin ensimmäinen kosketus siihen, miltä tuntui menettää vapautensa ja oikeu-
tensa. Tulkitsen sen vaikuttaneen hänen tulevaan toimintaansa tavallisten kansalaisten oi-
keuksien ajamisessa. Suurempaan mellakointiin Pjotr ei osallistunut vielä kouluaikana, vaikkakaan olikin tietoinen opiskelijoiden järjestämistä mielenosoituksista Pietarissa ja Mos-
kovassa ja myös seurasi niitä suurella mielenkiinnolla. Pjotr itse eli Pietarissa varsin pien-
ten piirien keskellä, sillä hänen sosiaalinen verkostonsa rajoittui lähinnä koulutovereihin, eikä kaupungissa asunut juurikaan hänen sukulaisiaankaan. Radikaalit aatteet onnistuivat kuitenkin jollain tapaa ujuttautumaan jopa aatelistoikien sotilaskoulujen kaltaisiin insti-
tuutioihin.¹⁶⁰

1860-luvulla nimenomaan opiskelijaliikehdintä oli vilkasta, sillä muun muassa yliopisto-
opiskelijoiden vapauksien kaventaminen johti lukuisten radikaalisluonteisten ryhmien
syntyyn Pietarin ja Moskovan yliopistoissa. Muutenkin yliopistot olivat kriittiselle nuo-
risolle luonnollinen paikka tavata ja vaihtaa ajatuksia.¹⁶¹ Pjotr kirjoitti syksyllä 1861, mitä
oli kuullut mellakoiden syttymisestä ja kuinka siihen hallinnon taholta reagoitiin:

Yliopisto on suljettu, opiskelijat kerääntyivät, oli kokoontuminen, neuvoteltiin toi-
menpiteistä, joihin pitäisi ryhtyä. Koko päällystö saapui, [suuriruhtinaat] Nik[olai]
Nikol[ajevitš], Mihail Nikolajevitš [---] Vaativat joukkoja, nostivat suomalaisen ja
hatšinalaisen osaston hälytystilaan jne. [---] Yliopisto on suljettu siksi, että lukivat
(sanotaan) julistuksen yliopistossa, siellä suljettiin kamareita, joissa tupakoivat ja
joissa oli kokoontumisia, sitoivat, ahdistelivat invalideja jne. Harrastivat mautto-
muuksia. Lopulta, kaiken jälkeen suljettiin. Sen johdosta alkoivat ”katumella-
kat”.¹⁶²

Veljekset seurasivat kiinnostuneina levottomuuksien etenemistä ja Pjotr kuvaili kirjees-
sänsä Aleksandrille hyvin pitkästi sitä, millaisia armeijan ja poliisin ryhmittymiä Pietarin

¹⁵⁸ Ks. esim. Krapotkin 1917, 107–109.

¹⁵⁹ Peregiska tom pervyi, P. Krapotkin 20.3.1861; Krapotkin 1917, 125.

¹⁶⁰ Krapotkin 1917, 143.

¹⁶¹ Peregiska tom pervyi, toimituksen lisäys, P. Krapotkin 4.10.1861; Hosking 1998, 267.

¹⁶² Peregiska tom pervyi, P. Krapotkin 4.10.1861 ”Университет закрыт, студенты собрались, была сходка, совещались о мерах, которые нужно принять. Приехало все начальство, Ник. Никол., Михаил Николаевич [---] Потребовали войска, подняли Финляндский и Гатчинский полки по тревоге и т. п. [---] Университет закрыт за то, что читали (говорят) прокламации в университете, там закрыли комнаты, где курили и где были сходки, запечатали, приставили инвалидов и т. п. Делали пошлости. Наконец, после всего закрыли. За это и начались ”уличные беспорядки”.”

kaduilla liikkui ja mitä tapahtui noiden ryhmien ottaessa yhteen mellakoivien opiskelijoiden kanssa:

Viime viikon maanantaina ollut kokoontuminen oli tärkeämpi, ”mielenosoitus” kiihkeämpi, sotajoukkoja vaadittiin. Partion (poliisista) opiskelijat ottivat vastaan irvailen, kirouksin, sen täytyi perääntyä. Huolimatta sotajoukoista ja muista, kokoontuminen jatkui, he puhuivat rauhallisesti, neuvottelivat [---] Salaisen poliisin agentit alkoivat kaapata opiskelijoita, napaten kaikki, jotka halusivat. Kaikkialla kaupungissa kulkee partioita, vartiomiehiä, joukko-osastot seisovat komennossa, joukot ovat valmiudessa, vartiostoja vahvistetaan. [---] Monia on pidätetty, kuulemma jopa 300. [---] Mutta he eivät lannistu alkuunkaan, kohtaavat heistä jokaisen iloisella mielellä.¹⁶³

Kirjeenvaihdon ja Pjotrin muistelmien perusteella opiskelijoiden osoittama sitkeys ja mielenlujuus vaikuttaa tehneen Pjotriin vaikutuksen ja antaneen esimerkkiä sitkeästä taistelusta oman asian puolesta. Opiskelijat eivät pidätyksistä ja virkavallan väkivallan käytöstä huolimatta lannistuneet, vaan yrittivät väsymättömästi edistää omaa asiaansa. Lisäksi Pjotrin tekemät havainnot siitä, miten virkavalta kohteli mielenosoittajia, vaikuttivat siihen, miten hän suhtautui jatkossa esivaltaan. Myöhemmin joutuessaan itse tekemisiin santarmien ja salaisen poliisin kanssa hän totesi, että itsevaltiuden kyseenalaistavasta toiminnasta epäiltyjä kohdeltiin vähintäänkin yhtä julmasti, jos ei jopa julmemmin, kuin mieltään osoittaneita opiskelijoita hänen kouluaihanaan.

Samankaltaisia levottomuuksia syttyi myös Moskovassa ja Aleksandr Kropotkin otti siellä niihin aktiivisesti osaa. Moskovassakin mielenosoituksen seurauksena lukuisia osanottajia piestiin ja pidätettiin, Aleksandr heidän mukanaan. Hän pääsi kuitenkin pian vapaaksi, sillä hänen ei todettu osallistuneen mielenosoituksen järjestämiseen mitenkään, hän oli ainoastaan ollut suuren joukon mukana.¹⁶⁴ Pjotr oli ollut huolissaan veljensä tilanteesta ja kirjoitti marraskuussa juuri vapautuneelle Aleksandrille:

Miksi sinä et kirjoita? Onhan sinut jo vapautettu (minulle kertoi Pjotr Nikolajevitš) [---] Vasilkovskin kirje ei yllättänyt minua lainkaan, olin varma, että sinä ottaisit ahkerasti osaa ja että olisit päättäväinen, olin niin varma, että keskusteltuani yhden

¹⁶³ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 4.10.1861 ”В понедельник на прошлой неделе сходка была важнее, ”демонстрация” сильнее, потребовали войска. Патруль (от полиции) студенты приняли насмешками, ругательствами, он должен был уехать. Несмотря на войска и прочее, сходка продолжалась, говорили спокойно, совещались [---] Начали хватать студентов, ловить всех, кого вздумается агентам тайной полиции. По всему городу ходят патрули, разъезды, в частях стоят команды, полки в готовности выступить, караулы усилены. [---] Арестованных много, до 300 по слухам. [---] Но они не унывают нисколько, всякого встречаешь с веселой физиономией.”

¹⁶⁴ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 3.11.1861, alaviite 2.

toverin kanssa täkäläisistä inhottavuuksista, kerroin hänelle sinusta ja täysin varmasti sanoin, että sinä tulet istumaan jossakin. Päinvastoin, Vasilkovskin kirje rauhoitti minua. Eräs herra, kertoessaan minulle siitä, mitä oli Moskovassa, Moskovasta tullessa kirjeessä, joka oli hänelle luettu, sanoi, että kärsineiden joukossa oli, ilmeisesti, joku Kropotkin, ja sanoi, että siinä kerrottiin, että hän oli lähes haavoittunut.¹⁶⁵

Aleksandrin osallisuus levottomuuksiin osoittaa, kuinka veljesten kouluaikainen toiminta erosi jonkin verran toisistaan. Siinä missä Aleksandr osallistui tuolloin aktivismiin nuoruuden innolla, aloitti Pjotr tällaisen toiminnan pääasiassa vasta vuosia myöhemmin. Tuolloin Aleksandr puolestaan oli jo menettänyt intonsa vallankumoukselliseen toimintaan, sillä ei enää samalla tavoin uskonut olevan mahdollista saavuttaa muutosta sen myötä. Veljesten kehityskulku toisinajattelun ja anarkismin tiellä oli siis ristikkäinen. Aleksandr omistautui lähes täydellisesti kirjalliselletyölle: ”*Olen ajatusten, en toiminnan mies, siksi elämäni on täysin vailla mielenkiintoa*”.¹⁶⁶

Aleksandr pohdiskeli tätä kehitystä kirjeessään helmikuussa 1861 ja haikaili menneitä nuoruuden päiviä. Hänkin oli huomannut veljesten luonteiden alkaneen aiempaa enemmän erottua toisistaan, eikä uskonut heidän enää koskaan nousevan barrikadeille, vaikka olivat aiemmin olleet siitä niin innostuneita.¹⁶⁷ Pjotria vaivasi noihin aikoihin jonkinlainen apatia ja väsymys, jonka syitä he myös pohdiskelivat kirjeenvaihdossaan.¹⁶⁸ Aleksandrin mielestä hänen veljensä ei kannattanut vielä huolestua turhan paljon saamattomasta olostaan:

Se on aikamme muodikas sairaus. Ymmärrä kuitenkin minua: sanan muodikas merkitys ei ole huono: haluan vain ilmaista, että alakuloisuudelle ovat enemmän tai vähemmän alttiita kaikki kuolevaiset meidän ajassamme [---] Alakuloisuudesta ja epäonnesta en minäkään ole vapaa, kuitenkin, se on luonnollista.¹⁶⁹

---

¹⁶⁵ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 3.11.1861 ”А ты отчего не пишешь? Ведь тебя выпустили (мне говорил Петр Николаевич) [---] Письмо Васильковского меня несколько не удивило, я был уверен, что ты примешь деятельное участие и что тебя упрячут, был до того уверен, что разговорившись с одним товарищем о здешних мерзостях, я сказал ему и про тебя и вполне уверенно говорил, что ты будешь сидеть где-нибудь. Напротив, письмо Васильковского меня успокоило. Один господин, рассказывая мне о том, что было в Москве, по письму из Москвы, которое ему читали, сказал, что в числе пострадавших есть, кажется, какой-то Кропоткин, и говорил, что там сказано, что чуть ли он не ранен.”

¹⁶⁶ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 25.8.1860 ”Я человек мысли, но не дела, потому моя жизнь решительно лишена всякого интереса.”

¹⁶⁷ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 10.2.1861.

¹⁶⁸ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin 6.2.1861.

¹⁶⁹ Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 10.2.1861 ”Это модная болезнь нашего века. Впрочем, пойми меня: слово модная не имеет для дурного значения: я хочу только то выразить, что хандре более или менее подвержены в нашем веке все смертные [---] От хандры, к несчастью, и я не свободен, Впрочем это естественно.”

Tässä vaiheessa hyödyttömyyden tunne ja pessimismi eivät siis olleet vielä saaneet Aleksandria valtaansa. Sen sijaan hän suhtautui satunnaisesti itseäänkin vaivanneeseen väsymykseen rationaalisesti ja hyväksyvästi.

Tuo suhtautuminen kuitenkin muuttui ajan kuluessa ja Aleksandrin ajatukset itsestään ja elämästään saivat huomattavan negatiivisen sävyn. Monien epäonnisten elämäkokemustensa myötä Aleksandr ei enää uskonut täysin siihen, että rationaalisuudella voisi saavuttaa suurta yhteiskunnallista kehitystä. Hän alkoi myös epäillä vallankumouksen mahdollisuuksia muuttaa yhteiskunnan tilaa. Hän palasi vallankumoukselliselle kannalle hetkellisesti vuonna 1872, kun oli vierailut Zürichissä tunnetun vallankumouksellisen Pjotr Lavrovin luona ja ystäväystynyt tämän kanssa. Vallankumouksen tavoitteesta ei siltikään tullut hänelle sellaista ihannetta kuin Pjotrille. Ystävyydellä Lavrovin kanssa oli kuitenkin pysyvä vaikutus hänen ajatteluunsa ja he jatkoivat yhteydenpitoa kirjeenvaihdon kautta sen jälkeen, kun Aleksandr joutui palaamaan Venäjälle auttaakseen pidätetyksi joutunutta veljeään 1874. Kirjeenvaihdossa Aleksandr pohdiskeli edelleen vallankumouksen mahdollisuutta ja sitä, kuinka konflikti radikaalinuorison ja valtion hallinnon välillä saattaisi vaikuttaa sen toteutumiseen.¹⁷⁰ Lopullisen uskonsa siihen hän oli kuitenkin jo menettänyt.

Molemmat veljekset hakeutuivat mieluusti kirjoittamisen pariin. Koulussa kapinoinnin jälkeen Aleksandr jatkoi poliittista toimintaansa suunnittelemalla liberaalin, erilaisia poliittisia järjestelmiä ja kansalaisten oikeuksia käsitteleviä artikkeleita arvostelevan lehden perustamista.¹⁷¹ Pjotr oli aloittanut oman salaisen lehtisensä, jolle hän antoi nimen *Kaijuja armeijakunnasta*, toimittamisen koulussa jo huhtikuussa 1858. Omien sanojensa mukaan Pjotrin tavoitteena oli herättää tietoisuutta siitä hallinnon väärästä suunnasta, joka heitä ohjasi koulussa. Sen mukaan uskottiin itsevaltiuden olevan paras mahdollinen hallintomuoto ja että sotapalvelus oli parhaimman laatuista työtä.¹⁷² Hän ilahtui löytäessään

---

¹⁷⁰ Miller 1979, 262.

¹⁷¹ Miller 1979, 35.

¹⁷² Peregiska tom pervyi, P. Kropotkin 27.4.1858. Kirje, jossa Pjotr kertoo lehden perustamisesta veljelleen, on päivätty 27.4.1858. Muistelmateoksessaan hän kuitenkin kertoo lehden toimittamisen tapahtuneen vuonna 1859 tai alkuvuodesta 1860. Muistelmien kuvausten perusteella tulkitsen, että tässä on kuitenkin kyse yhdestä ja samasta tapahtumasta, jonka ajankohta on vain vuosien saatossa mennyt monien muistojen joukossa hieman sekaisin. Myös Miller on elämäkertateoksessaan käyttämiensä lähteiden perusteella ajoittanut tämän lehtisen synnyn vuoteen 1858, kuten alkuperäisten kirjeiden perusteella on tulkittavissa.

koulusta muutaman muun oppilaan, jotka olivat samaa mieltä hänen lehtisessään esittämistään näkemyksistä. Pjotrin toverit kuitenkin pelkäsivät jäävänsä kiinni näiden aiheiden puimista ja kehottivat Pjotria lopettamaan lehden toimittamisen. Sen sijaan he päättivät perustaa pienimuotoisen liiton, jossa vain suullisesti jakoivat ajatuksiaan näistä varsin tulenaroista aiheista.¹⁷³

Kirjoittaminen oli molemmille veljeksille ominainen aktivismin muoto ja he muodostivat jo varhain kontakteja yhteiskuntakriittisiä sanomalehtiä toimittaneeseen väkeen. Pjotr esimerkiksi kertoi toukokuussa 1859 lähettäneensä kantaottavan kertomuksen *Moskovski Vedomosti* -lehteen: ”Lähetin tarinan eilen hitaassa postissa ja se on todennäköisesti perillä parin kolmen päivän päästä. Jos sinulla on aikaa, kävisitkö toimituksessa kysymässä, onko se tullut perille [---] ja julkaisevatko sitä vai eivät. Palkkiota en siitä tietenkään pyytänyt.”¹⁷⁴ Palkkion pyytämättä jättäminen osoittaa mielestäni kirjoittamisen olleen Pjotrille ennen kaikkea harrastus, josta hän nautti, eikä niinkään elantoa tavoittelevaa toimintaa. Hän kirjoitti samaiseen lehteen myöhemmin Siperiassa työskennellessään artikkeleita havainnoistaan alueellisesta hallinnosta ja elinoloista.¹⁷⁵ Varsinaisten hallintokriittisten tekstien tuottaja hänestä kuitenkin muovautui vasta Siperiasta paluun jälkeen, jolloin hän astui mukaan radikaaleihin piireihin. Varhaiset kontaktit lehtien toimituksiin osoittavat kuitenkin hänellä olleen jo nuorena innostusta kirjoittamiseen ja sanomalehtialaan. Tuo kiinnostus säilyi koko hänen loppuelämänsä ajan.

Koulusta valmistuminen aiheutti molemmille veljeksille päänvaivaa, sillä heillä oli vaikeuksia päättää, millaiselle uralle haluaisivat lähteä. Aleksandr arvosti kirjallista työtä ja halusi ajatella ja viettää sivistynyttä elämää. Toisaalta hän ei enää arvostanut yliopistokoulutusta samalla tavoin kuin oli vielä joitakin vuosia aiemmin tehnyt. Hän kävi kyllä jo ennen valmistumistaan kuuntelemassa vapaita luentoja yliopistolla ja niiden sisältö miellytti häntä. Aleksandr ihaili kuitenkin enemmän aiempien aikojen suuria ajatteliijoita, kuten Vissarion Belinskiä ja Mihail Bakuninia, jotka eivät olleet käyneet korkeakoulua, vaan olivat pohjanneet uransa omaan harrastuneisuuteensa ja muita reittejä hankittuun

---

¹⁷³ Kropotkin 1917, 145–146.

¹⁷⁴ Perepiska tom pervyi, P. Kropotkin toukokuu 1859 ”Я послал его вчера по тяжелой почте и его получат вероятно дня, через два, три. Если тебе будет время, зайти понаведаться в редакцию, получили ли ее [---] и напечатают ли или нет; вознаграждения я, само собой, не просил.”

¹⁷⁵ Esim. Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 10.2.1864.

sivistykseensä. Aleksandr oli umpikujassa, sillä hän ei nähnyt mahdollisuutta elää vapaana kansalaisena ennen isänsä kuolemaa, mutta toisaalta inhosi ajatusta noudattaa isänsä toiveita armeijassa jatkamisesta.¹⁷⁶ Pjotr puolestaan haikaili nimenomaan yliopisto-opintoihin, sillä hänkään ei kokenut uran hallinnon tai armeijan parissa olevan itseään varten. Hän oli kuitenkin Aleksandria valmiimpi miettimään kompromissiratkaisua, jossa voisi hyödyntää tieteellistä osaamistaan esimerkiksi maatalouden parantamiseksi, mikäli työskentelisi hallinnollisessa toimessa.

Koska Pjotrilla oli myös suuri tarve olla hyödyllinen yhteiskunnan jäsen, hän ei kokenut järkeväksi siirtyä suoraan paašikoulusta yliopistoon, vaan päätti jatkaa opiskelua tykistöakatemiassa. Siellä hän voisi opiskella korkeamman tason matematiikkaa ja kemiaa. Hänellä olisi lisäksi mahdollisuus matkustella ja saada oppilaitoksen puolesta varma taloudellinen toimeentulo. Viimeisenä kouluvuotenaan Pjotr palveli Aleksanteri II:n hovissa kamaripaašina, jolloin pääsi näkemään hovin yltäkylläisen ja jatkuvien seremonioiden ja juhlallisuuksien täyttämän elämän. Hänellä olisi ollut mahdollisuus jatkaa tsaarin palvelamista, sillä hän oli oman vuosikurssinsa priimus ja toimensaan menestynyt, mutta vastoin kaikkien ympärillään olevien odotuksia, hän kieltäytyi jäämästä sotilaalliseen palvelukseen Pietariin. Sen sijaan hän anoi paikkaa Amurin kasakkarykmentistä, missä hänellä oli mahdollisuus paeta sitä yläluokkaista ympäristöä, jossa oli kasvanut ja työskennellyt. Hän voisi päästä tekemään ”oikeaa työtä”, jolla olisi todellinen merkitys kaukaisen alueen hallinnon parantamiselle. Kesällä 1862 hän matkusti Siperiaan, jossa työskenteli seuraavien vuosien aikana pääasiassa Tšitan ja Irkutskin kaupunkien alueella.¹⁷⁷

Pjotrilla oli Siperiaan muuttaessaan suuria toiveita siitä, kuinka hän edistäisi hallinnon tilaa ja auttaisi paikallisia asukkaita heidän elämänlaatunsa parantamisessa. Pian hän kuitenkin huomasi, että vaikka paikallisetkin yrittivät aktiivisesti ehdottaa parannuksia asiointilaan, kaatuivat ehdotukset aina. Pjotr esittää muistelmissaan tämän johtuneen siitä, että paikalliset viranomaiset olivat vain osa pyramidin kaltaista keskitettyä hallintoa. He olivat pieni oksa suuressa puussa, jonka juuret olivat tiukasti kaukaisessa pääkaupungissa. Hallintojärjestelmä pakotti heidät tarkastelemaan paikallisia asioita ensi sijassa viranomaisnäkökulmasta. Heitä huolestutti se, miten heidän esimiehensä ja näiden esimiehet

---

¹⁷⁶ Ks. esim. Perepiska tom pervyi, A. Kropotkin 10.2.1861; 15.6.1861.

¹⁷⁷ Miller 1979, 40–42, 46–49.

suhtautuisivat paikallishallinnon toimiin. Maan paras oli heille aina vasta toissijainen kysymys.¹⁷⁸ Tämä suhtautuminen teki koko Venäjän kattavasta hallintojärjestelmästä erittäin jäykän ja toimimattoman, mikä oli osasyynä siihen, että maa jäi muita suurvaltoja takapajuisemmaksi. Aleksanteri II:n uudistuksista huolimatta hallinto oli edelleen lähes yhtä toimimatonta kuin aiemmilla vuosikymmenillä.¹⁷⁹

Huolimatta pettymyksistään hallinnollisten pyrkimystensä osalta Pjotr koki aikansa Siperiassa hyvin merkitykselliseksi. Siellä hän oppi paljon sellaista, mitä tuskin olisi muualla saanut tietoonsa. Aika Siperiassa vakuutti Pjotrin siitä, että laajan ja voimakkaan hallituskoneiston avulla ei voinut tehdä mitään hyödyllistä kansan hyväksi. Sen lisäksi, että hän alkoi ymmärtää paremmin erilaisia ihmisluonteita, hän alkoi myös käsittää yhteiskunnassa vaikuttaneita näkymättömiä motivaatioita. Matkoillaan ympäri Siperian kaukaisia kolkkia hän ehti myös tutustua monenlaisiin ihmisyhteisöihin, jotka saattoivat viettää eri tavalla järjestettyä elämää kuin valtaväestö. Erityisesti ryhmä, joka eli puolikommunistisessa yhteiskuntajärjestyksessä jäi hänen mieleensä positiivisena. Pienet, oman mielensä mukaan elämänsä järjestäneet ryhmät saavuttivat hänen nähdäkseen huomattavia etuja ratkaistessaan asiat muulla kuin keskushallinnollisella tavalla. Nämä kokemukset jäivät Pjotrin muistiin varastoon ja myöhemmin antropologiaan laajemmin perehtyessään hän yhdisti oppimaansa vanhoihin havaintoihinsa, jotka osaltaan johdattivat häntä myöhemmin syntyneisiin teorioihin.¹⁸⁰

Aleksandr oli elänyt koulusta valmistumisensa jälkeen köyhyydessä ja kurjuudessa ja velkaantunut tuona aikana pahasti, sillä hän ei saanut isältään minkäänlaista taloudellista tukea. Hän ei ollut myöskään löytänyt itselleen mielekästä työtä. Kun hänen lopulta oli mahdollista enää lainata rahaa sukulaisilta ja tuttavilta, hän nöyrtyi pyytämään isältään apua saadakseen paikan armeijan palveluksesta. Isä oli tietenkin tyytyväinen, että hänen toinenkin poikansa viimein päätti ryhtyä aatellisille sopivalle uralle, joten hän käytti sukulaisuussuhteitaan ja muita kontaktejaan hyväksi saadakseen Aleksandrille järjestettyä paikan Irkutskin kasakkarykmentissä. Loppukesällä 1864 Aleksandr matkusti veljensä jalan jäljissä Siperiaan.¹⁸¹ Mahdollisuus jälleen olla tiiviimmin tekemisissä toistensa

---

¹⁷⁸ Pereginska tom vtoroi, P. Krapotkin 7.9.1862; Krapotkin 1917, 232.

¹⁷⁹ Kimerling Wirtschafter 2008, 212–214.

¹⁸⁰ Krapotkin 1917, 234; Sutinen 2009, 147.

¹⁸¹ Miller 1979, 65.

kanssa oli molemmille veljille hyvin tärkeää. Pjotr, joka oli ajoittain tuntenut olevansa vailla keskustelukumppania kirjoitti: ”*Lyhyesti sanottuna olen odottanut sinua enemmän kuin koskaan.*”¹⁸² Aleksandr odotti jälleennäkemistä kenties vielä enemmän. Päiväkirjaansa hän kirjoitti: ”*Viimein yksi suurimmista toiveistamme käy toteen. Tulemme asumaan yhdessä, kuljemme elämässä käsikkäin vielä pitkään... kauan tulemme kulkemaan niin... Tunnen jonkinlaista sisäistä rauhaa jo etukäteen.*”¹⁸³ Veljesten suuri onni jälleennäkemisestä osoittaa mielestäni erityisen hyvin heidän keskinäisen suhteensa merkityksen. Molemmat kokivat tahoillaan tiettyä erilaisuutta suhteessa muihin. Oma veli saattoi olla ainoa henkilö, joka todella tuntui ajatusten tasolla läheiseltä, joten säännöllisestä kirjeenvaihdosta huolimatta elämä kävi molemmilla varmasti yksinäiseksi. Samalla seudulla asuminen tarjosi heille pitkästä ajasta kaivattua läheisyyttä.

Siinä missä Siperiassa vietetty aika teki Aleksandrilla vallankumouksen voimaa epäilevän ja elämään kyynisesti suhtautuvan, Pjotrissa Siperian elinolot aiheuttivat entistä suuremman tarpeen tehdä jotakin asiointilan muuttamiseksi. Tarkistusmatkoillaan eri paikkakunnilla hän pääsi näkemään pienten maalaiskylien köyhyyden, raskaan työn ihmisten terveydeltä vaatimat verot ja miten korruptio ulottui pientenkin alueellisten hallintokeskusten toimintaan.¹⁸⁴ Se mikä kiinnitti erityisesti Pjotrin huomion oli, että siperialaiset vaikuttivat hänestä luonteenpiirteiltään erikoisen hienoilta ihmisiltä; he olivat Pjotrin havaintojen mukaan ahkeria, iloisia, työteliäitä ja katsoivat keskustelukumppaniaan suoraan silmiin.¹⁸⁵ Pjotr ihaili siperialaisten luonnetta ja sinnikkyyttä erityisesti siksi, että he eivät olleet menettäneet optimistisuuttaan vaikeissa oloissa, he olivat avuliaita sekä vähävaraisia kerjäläisiä että Siperiaan karkotettuja poliittisia vankeja kohtaan ja olivat säilyttäneet perinteiset, maanläheiset elämänmuotonsa.¹⁸⁶ Elämä oli kaikin tavoin erilaista kuin Venäjän läntisissä osissa, mutta Pjotrin mielestä juuri se teki siitä arvostettavaa: ”*[Elämä] täällä on paljon kursailemattomampaa, yksinkertaisempaa kuin Venäjällä, ja ehdottomasti vapaammin sallivat ilmaista itseään*”.¹⁸⁷ Matkat Siperiassa ja alueen erikoiset

---

¹⁸² Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 2.7.1864. ”Одним словом я ждал тебя более, чем когда-либо. [--] Ну, да скоро свидимся.”

¹⁸³ Perepiska tom vtoroi, toimituksen lisäys, P. Kropotkin 30.7.1864. ”Наконец-то исполнится одно из самых главных желаний наших. Мы будем жить вместе, мы пойдем в жизни рука об руку, и долго... долго будем так идти... Я заранее ощущаю какое-то внутреннее спокойствие.”

¹⁸⁴ Kropotkin 1917, 231–235; Sutinen 2009, 147.

¹⁸⁵ Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 19.8.1862. Silmiin katsominen liittyyne ajatukseen ihmisen rehellisyydestä.

¹⁸⁶ Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 7.9.1862.

¹⁸⁷ Perepiska tom vtoroi, P. Kropotkin 7.9.1862 ”здесь гораздо бесцеремоннее, проще, чем на Руси, и несравненно вольнее позволяют себе выражаться”.

luonnonolot nostivat luonnontieteet, erityisesti maantieteen, Pjotrin kiinnostuksen keskiöön. Tuolloin Pjotr myös tutustui ensi kertaa Charles Darwinin *Lajien syntyyn*, mutta huomasi, että Darwinin johtopäätökset poikkesivat hänen Siperiasta tekemistään havainnoista.¹⁸⁸ Nämä havainnot vaikuttivat voimakkaasti siihen, miksi Pjotrin myöhempien yhteiskunnallisten teorioiden keskiöön nousi sekä talonpoikaiston luontainen hyveellisyys että luonnontieteet.

Pjotr vietti Siperiassa lopulta yhteensä viisi vuotta, Aleksandr kolme. Kumpikaan heistä ei kuitenkaan tuntenut oloaan kotoisaksi Siperiassa ja he ymmärsivät yhä selvemmin nurinkurisen asemansa armeijan palveluksessa. Pjotr turhautui hallinnon tehottomuuteen ja siihen, ettei pystynytkään parantamaan loputtomasti korruptoituneiden yksiköiden toimintaa. Niinpä he päätyivät palaamaan takaisin Pietariin. Veljesten mukana muutti myös Aleksandrin vaimo Vera, jonka tämä oli tavannut Siperiassa. Pietarissa Pjotr aloitti viimein yliopisto-opinnot keskittyen erityisesti maantieteeseen. Aleksandr puolestaan siirtyi palvelukseen sotilaskorkeakoulun lainopilliseen osastoon. Pjotrin akateemisten opintojen myötä isä Aleksei katkaisi viimeisenkin rahoituksen pojilleen, sillä ei pystynyt hyväksymään Pjotrin ei-sotilaallista uravalintaa.¹⁸⁹ Opintojensa ohella Pjotr työskenteli Maantieteelliselle seuralle sekä kirjoittaen artikkeleita että suorittaen kokonaisia tutkimusmatkoja. Hän kiinnostui muun muassa Suomen alueen maaperästä ja jääkauden aikaisista harjumuodostelmista, joita kävi paikan päällä tarkastelemassa vuonna 1872. Samalla Pjotr teki havaintoja suomalaisten talonpoikien luonteenlaadusta ja elinoloista. Sen myötä hän totesi haluavansa työskennellä ensisijaisesti ihmisten hyväksi ja jättää maantieteen jatkossa vähemmälle huomiolle.¹⁹⁰

Pietarin kulttuurielämä oli muuttunut sinä aikana, kun Aleksandr ja Pjotr olivat asuneet muualla. Aleksandr oli havainnut kasvaneen pelon ilmapiriin jo ennen Siperiaan lähtöään.¹⁹¹ Heidän palattuaan tuo kauhu jatkuvista ja yllättävistä pidätyksistä oli entistäkin voimakkaampaa. Aiemmin kaikki ääriryhmiin kuuluneet kirjailijat olivat olleet jollain tapaa yhteydessä vangittujen ja karkotettujen toisinajattelijoiden kanssa tai vähintäänkin pitivät yllä suhteita salaisiin yhdistyksiin. Mitä jyrkempiä nuo toisinajattelijat olivat olleet

---

¹⁸⁸ Rautiainen 1999, 106; Sutinen 2009, 147.

¹⁸⁹ Krapotkin 1917, 236, 242, 251; Capouya ja Tompkins 1975, 295.

¹⁹⁰ Krapotkin 1917, 262–265.

¹⁹¹ Perepiska tom vtoroi, A. Krapotkin 7.9.1862.

1850-luvulla, sitä enemmän peloissaan he nyt olivat. Aleksandr ja Pjotr olivat odottaneet innolla paluuta pääkaupungin kriittisten keskustelujen ytimeen. Kirjalliset piirit tyytyivät kuitenkin Kropotkinien pettymykseksi pinnalliseen keskusteluun pelätessään liikaa vankeuteen ja kidutukseen joutumista. Jotkin aikakauslehdet uskalsivat vielä kertoa talonpoikien asemasta ja maassa kasvavasta kurjuudesta, mutta niissäkin viestit olivat hyvin piilotettuja sensuurin pelossa. Lehtien kirjoittajat eivät rohjenneet keskustella siitä, mitä tilanteen parantamiseksi tulisi tehdä, vaan tyytyivät pintapuoliseen asioiden tarkasteluun.¹⁹²

Vanhojen edistysmielisten sukupolvien vetäytyminen aiheutti nuoremmissa radikaaleissa vastareaktion ja he ryhtyivät organisoimaan jopa terroristisia ryhmiä. Niiden toimintaan kuuluivat esimerkiksi Aleksanteri II:n salamurhayritykset. Näiden ryhmien toiminta johti toisinajattelijat entistäkin suurempaan pelon tilaan. Nyt ihmisiä alettiin pidättää ja kuulustella pienistäkin tuttavuuksista epäilyttäviksi katsottujen henkilöiden kanssa. Nuori radikaalien polvi oli kuitenkin valmiina aloittamaan taistelun ja tarvittaessa uhraamaan kaikkensa vallankumouksen puolesta.¹⁹³ Tämä vanhemman polven ”luovuttaminen” muutoksen suhteen jäi mahdollisesti kytemään Pjotrin mieleen ja myöhemmin palatesaan Pietarin kirjallisiin ja radikaaleihin piireihin hän oli entistä valmiimpi konkreettiseen toimintaan. Hän kenties koki, että hänen tuli nyt muun nuoren polven mukana ottaa ohjat omiin käsiinsä valtion tulevaisuuden puolesta. Konkreettinen toiminta löytyy myös Pjotrin sosialistisista teorioista. Hän ei varsinaisesti kannattanut väkivallan käyttöä, mutta vallankumouksen saattamiseksi loppuun saakka hän oli valmis hyväksymään sen.¹⁹⁴

Palattuaan matkoiltaan Suomesta ja Euroopasta Pjotr liittyi ryhmään, jota kutsuttiin Tšaikovskin piiriksi. Ryhmä oli perustettu, samoin kuin lukuisat muut salaiset ryhmittymät Pietarissa, alun perin itseopiskelun ja itsensä kehittämisen vuoksi. Monet nuoret naiset halusivat kouluttautua, mutta heillä ei ollut vielä mahdollisuutta akateemisiin opintoihin, joten opintopiirit olivat heidän tapansa aloittaa taistelu koulutuksen puolesta. Tšaikovskin piirin tarkoituksena oli, että sivistyneet yksilöt voisivat joskus asettua johtamaan toimintaa itsevaltiutta vastaan. Ennen vallankumoukselliseen toimintaan ryhtymistä ryhmä

---

¹⁹² Krapotkin 1917, 271–272; Hosking 1998, 345.

¹⁹³ Krapotkin 1917, 272–274.

¹⁹⁴ Vihavainen 2007, 84.

toteutti pienempiä itselleen asettamia tavoitteita ja tehtäviä, kuten jakoivat työväenliikkeen asiaa ajavia teoksia maaseutukuntien ylioppilaille ja levittivät sanomaansa myös työläisten joukossa. Osa liikkeen jäsenistä asettui asumaan työläiskaupunkeihin ja hankki elantonsa omin avuin, hyläten vanhempansa ja ylhäisen syntyperänsä suomat mukavuudet.¹⁹⁵ Poliittisten ideologioiden historiaa ja Pjotr Kropotkinia tutkineen Ruth Kinnan mielestä Tšaikovskin piirissä toimiminen vaikutti pysyvästi Pjotrin ajatteluun erityisesti suhteessa vallankumoukseen.¹⁹⁶ Pjotr on kuvannut aikaansa Tšaikovskin piirissä hyvin laajasti muistelmissaan ja kuvaukset ovat mielestäni myös sävyltään lämpimiä. Tuo aika on siis selvästi ollut Pjotrille merkityksellistä, koska hän on kokenut sen tarkan muistelemisen arvoiseksi.

Aleksandr vietti elämänsä loppuvaiheet karkotettuna Siperiassa. Perusteina karkotukselle olivat hänen ystävytensä tunnetun maanpakolaisen kanssa ja veljessuhde radikaaliryhmittymän johtajaan. Hän myös tunnusti kuulusteluissa sympatisoivansa virallista hallintoa vastustavia tahoja. Siperiassa eläessään Aleksandr omistautui entistä enemmän ajattelulle ja kirjoittamiselle ja hänet tunnettiin muiden karkotettujen joukossa nimenomaan yksinäisyydessä viihtyvänä pohdiskelijana. Hän ei luonut vakavia ystävyysuhteita, eikä täysin sulautunut muiden joukkoon syntyperänsä takia, koska halusi pitää itsellään palvelusväkeä. Yksinäisyys tuotti kuitenkin tuloksenaan Aleksandrin ainoan varsinaisen vallankumouksellisen julkaisun, *Programma revolutsionnoi propagandyn* (”Vallankumouksellisen propagandan ohjelma”). Siinä hän painotti nimenomaan älymystön velvollisuutta järjestää vallankumouksen toteutuminen ja tehdä uhrauksia sen puolesta. Tämä erosi Pjotrin teorioista, joissa nimenomaan talonpoikainen kansa on yhteiskuntaluokista ylevin ja myös vallankumouksen toteutumisen merkittävin voima. Martin A. Millerin mukaan tätä Aleksandrin kirjoitusta on virheellisesti pidetty vuosikymmenien ajan Pjotrin tuottamana, minkä käsityksen hän on halunnut omissa teoksessaan erityisesti oikaista.¹⁹⁷

Pjotr Kropotkin kirjoitti myöhemmän elämänsä aikana monilla eri kielillä huomattavan määrän kirjallisuutta, jossa esitteli ajatuksiaan yhteiskunnasta ja sosialismista. Hänen tekstejään käännettiin myös lukuisille muille kielille. Pjotrilla tuli noiden tekstien sekä

---

¹⁹⁵ Kropotkin 1917, 279–280, 323–327; Hosking 1998, 351–352; Sutinen 2009, 147.

¹⁹⁶ Kinna 2017, 49.

¹⁹⁷ Miller 1979, 263–266.

pitkän ja aktiivisen kansainvälisen toimintansa kautta tunnettu anarkismin edustaja ympäri Eurooppaa ja myös sen ulkopuolella. Hän sai arvostusta vuosikymmeniä kestäneestä kirjoitus- ja ajattelutyöstään, mutta sai osakseen myös kritiikkiä muun muassa valikoivasta tieteen hyödyntämisestä teorioissaan ja siitä, että jatkuvasti täydensi aiempia kirjoituksiaan. Pjotrin teoriat muuttuivat ja täydentyivät koko hänen elämänsä ajan, eikä hän saanut niistä koottua yhtä ”valmista” versiota.¹⁹⁸ Kritiikistä huolimatta Pjotr Kropotkinin merkitys anarkistiselle liikkeelle oli suuri.

Aleksandr Kropotkinilla olisi ollut monien Siperiassa vietettyjen vuosien jälkeen mahdollisuus muuttaa sukutilalleen Harkovan kuvernementissa, nykyisen Koillis-Ukrainan alueella, yhdessä vaimonsa ja lastensa kanssa. Aleksandrin pitkään jatkunut masennus, riittämättömyyden tunteet ja pelko kykenemättömyydestä elättää perheensä normaalissa elämässä ajoivat hänet 45-vuotiaana itsemurhaan 1886.¹⁹⁹ Pjotr eli vuoteen 1917 asti maanpaossa Euroopassa, kunnes pääsi Venäjän helmikuun vallankumouksen jälkeen palaamaan Pietariin vaimonsa Sofia Ananjevan kanssa. Pjotr kuoli 78-vuotiaana 1921 Dmitrovin pikkukaupungissa Moskovan seudulla. Hänen hautajaisensa kokosivat jäljellä olevat anarkistisen liikkeen edustajat yhteen ja niiden yhteydessä anarkistien mustaa lippua käytettiin viimeisen kerran julkisessa tilaisuudessa Venäjällä.²⁰⁰

Kropotkinit osoittivat siis valmiutta konkreettiseen toimintaan yhteiskunnallisten asioiden edistämiseksi jo kouluaikana. He eivät kuitenkaan olleet toistensa kopioita, vaan erosivat sekä ajatuksiltaan että toiminnaltaan. Aleksandr oli nimenomaan nuoruudessaan innokas ja tunteen palolla osoitti rohkeasti mieltään asioista, jotka koki vääriksi. Pjotr oli tuolloin vielä hillitympi ja astui mukaan näkyvämpään toimintaan vasta hieman myöhemmällä iällä, jolloin hänen veljensä oli omalta osaltaan jo luopunut aktivistisesta toiminnasta lähes kokonaan. Siinä missä Aleksandr menetti uskonsa vallankumoukseen ja elämänsä merkityksellisyyteen, Pjotr säilytti luottamuksensa muutoksen mahdollisuuteen. Hän jatkoi toimintaansa Tšaikovskin piirissä, vietti useita vuosia vankeudessa Pietarissa ja Pariisissa ja jatkoi myöhemmin propagandistista työtään ympäri Eurooppaa. Hän levitti vallankumouksen ja anarkismin sanomaa aina kuolemaansa saakka.

---

¹⁹⁸ Rautiainen 199, 105–106, 120.

¹⁹⁹ Miller 1976, 267.

²⁰⁰ Miller 1976, 234, 247; Vihavainen 2007, 82; Sutinen 2009, 149.

4. Yhteenveto

Pjotr Kropotkinia on tutkittu monilla tieteenaloilla ja hänestä on kirjoitettu paljon erilaista kirjallisuutta ympäri maailman. Myös Suomessa on julkaistu häneen liittyvää kirjallisuutta ja joitakin opinnäytetöitä. Sekä kansainvälisestä että kotimaisesta kirjallisuudesta suurin osa kuitenkin käsittelee hänen myöhempien elinvuosiensa aikana muodostamiaan sosialistisia ja yhteiskunnallisia teorioita, jotka omasta tutkimuksestani ovat jääneet nimenomaan ulkopuolelle. Noiden teorioiden tutkiminen vaatisi laajuudessaan kokonaan oman tutkimuksen tekemisen. Päätin sen sijaan tässä työssä keskittyä ainoastaan Pjotrin ja Aleksandrin ajattelun varhaisempaan kehitykseen, niin mielenkiintoisia kuin heidän myöhemmät elämänvaiheensa olivatkin.

Martin A. Millerin elämäkertateos *Kropotkin* on ainoa löytämäni tutkimus, joka laajemmin käsittelee Pjotr Kropotkinin lapsuutta ja nuoruutta ja nostaa selkeästi esiin hänen eri elämänvaiheittensa vaikutuksen myöhemmille teorioille. Miller käsittelee teoksessaan myös Aleksandr Kropotkinia, mutta hän jää teoksessa sivurooliin ja Miller tuo hänet esiin lähinnä Pjotr Kropotkinin veljenä. Teos valottaa Pjotrin elämää, johon läheinen suhde veljen kanssa kyllä kuuluu, mutta joka on tietyllä tavalla sivuseikka tiellä kohti kuuluisan anarkismin oppi-isän elämää. Pääpaino Millerinkin teoksessa on elämänvaiheessa, jolloin Pjotr aktiivisesti loi ja kirjoitti teorioitaan ja niille myös annetaan teoksessa huomattavasti enemmän tilaa kuin elämän alkuvaiheille.

Tutkielmassani olen aiemmista tutkimuksista poiketen halunnut nostaa Aleksandrin Pjotrin rinnalle tasavertaisena tarkastelun kohteena siksi, että hänellä on kiistatta ollut suuri merkitys Pjotrin ajattelun kehittymiseen nuoruudessa. Aleksandr ei kirjoittanut samalla tavalla lukuisia sosialistisia teoksia kuin veljensä, mutta oli yhtä lailla kiinnostunut politiikasta ja yhteiskunnallisista asioista. Mielestäni Aleksandr Kropotkin on elämäntarinaltaan ja henkilöahmoltaan yhtä kiinnostava tutkimuskohde kuin Pjotr Kropotkin ja ansaitsi sen vuoksi tulla tarkastelluksi tutkimuksessa omana itsenään, ei ainoastaan tunnetun anarkistin vanhempana veljenä. Olen työssäni tuonut hänen merkitystään esiin esimerkiksi aatehistorian avulla. Aatteiden historiassakin on tärkeää tutkia sekä suurempia kehityslinjoja että yksittäisiä ihmisiä, joilla on myös ollut omalta osaltaan vaikutusta

ajatusten leviämiseen, on se sitten tapahtunut hyvin näkyvällä tavalla tai pienimuotoisesti. Juuri tämän ajatuksen kautta Aleksandr Kropotkin nousee tärkeään asemaan, sillä hänellä oli vaikutusta sekä oman että veljensä ajattelun kehitykseen. Se ei kenties näkynyt selkeästi muille, mutta Kropotkinien kirjeenvaihdon perusteella tämä vaikutus on tulkintani mukaan ollut selvää. Nostamalla veljessuhteen kehityksen ja merkityksen tarkastelun keskiöön olen luonut uutta näkökulmaa aihepiiriin.

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni oli selvittää syyt ja edellytykset Kropotkinien ajattelun kehittymiselle. Tarkastelin tätä luvussa 2, jossa pohdin perhesuhteiden ja muiden ulkopuolisten tekijöiden vaikutusta Aleksandr ja Pjotr Kropotkinin vahvan ja läheisen veljessuhteen kehittymiselle. Esitin suurena syynä olleen perheen monimutkaiset keskinäiset suhteet ja erityisesti veljesten ongelmat ankaran isänsä ja etäiseksi jääneen äitipuolensa kanssa. Lisäksi suurehko ikäero muihin sisaruksiin vaikutti siihen, että Aleksandr ja Pjotr turvasivat tiiviisti toisiinsa nuoruuden aikaisissa identiteetikriiseissään ja elämän vastamäissä. Suuri kiinnostus filosofiaa kohtaan saattoi johtua monesta eri seikasta. Yhtenä syynä oli varmasti henkilökohtainen innostus aihepiiriin. Myös halu hakea etäisyyttä vanhempaa sukupolvea edustaneisiin vanhempiin ja teini-iän kapinointi ovat voineet olla syinä halulle perehtyä teksteihin, joita vanhemmat tuskin olisivat hyväksyneet. Vaikeasta isäsuhteesta muodostui heille yhteinen, jaettu kokemus. Kirjeenvaihdossa he pystyivät käsittelemään siihen liittyneitä omia tuntemuksiaan ja tukemaan toisiaan vaikeina hetkinä. Kirjeenvaihdosta käy ilmi, kuinka Aleksandr ja Pjotr lähenivät myös tämän vastakkainasettelun kautta. Heistä muodostui parivaljakko, joka seiso i yhdessä muuta maailmaa vastaan ja turvasi toisiinsa.

Aineiston perusteella päädyin siihen, että syyt Kropotkinien kiinnostumiselle yhteiskunnan epäkohdista ovat olleet moninaisia. Yhtenä syynä on voinut olla etäisyyden kokeminen oman isän arvomaailmaan. Ajankohtaisen politiikan tapahtumat ovat samanaikaisesti olleet paljon esillä julkisessa keskustelussa, jota käytiin myös yläluokkaisten perheiden keskuudessa. Kropotkinien nuoruuden parhaassa kehitysvaiheessa on siis ollut erinomaisia ajankohtaisia tapahtumia, jotka ovat olleet omiaan herättämään heidät yhteiskunnalliseen ajatteluun ja keskusteluun. Toisaalta he myös itse pyrkivät aktiivisesti perehtymään yhteiskunnallisiin teorioihin ja erilaisiin vaihtoehtoihin löytääkseen omasta mielestään sopivan ratkaisun. Tässä perehtymisessä heitä auttoivat sekä kotiopettajat että sukulaiset,

jotka olivat hankkineet sensuurin hampaisiin joutunutta kirjallisuutta ja levittivät sitä eteenpäin.

Tärkein tekijä Kropotkinien ajattelun kehitykselle oli tulkintani mukaan kuitenkin heidän keskenään käymänsä laaja aatteellinen keskustelu erityisesti kirjeenvaihdon kautta. Olen tuonut tässä tutkielmassa esille, kuinka he kävivät vastavuoroista ajatusten vaihtoa koko pitkän kirjeenvaihtonsa ajan. Heidän tapansa keskustella oli hyvin analyttinen ja syvälinen, eivätkä he kaihtaneet antaa toisilleen tiukkaakaan palautetta kirjoitusten sisällöstä. Kirjeet toimivat Kropotkineille sekä oman ajattelun reflektoinnin ja testaamisen kanavana että sosiaalisten suhteiden ylläpidon muotona. Tässä mielessä, ja aiempaan kirjetutkimukseen peilaten, Kropotkinien kirjeenvaihdon merkitykset vaikuttavat hyvin tyypillisiltä.

Toisilleen hyvin läheiset veljekset asuivat suurimman osan elämästään kaukana toisistaan tavaten vain harvakseltaan, joten heidän ensisijaiseksi kommunikointitavakseen muodostuivat kirjeet. Kropotkininit ehtivät kirjeenvaihtonsa aikana kasvaa niin fyysisesti kuin henkisesti, mikä mielestäni näkyy myös kirjeissä. Heidän mielipiteensä ehtivät muuttua tutkimani ajanjakson aikana useasti ja heidän tapansa argumentoida mielipiteitään sekä tehdä johtopäätöksiä kypsyi ja syveni ajan myötä. Samalla tavoin tulkintani mukaan myös heidän veljessuhteensa jopa syveni kirjeenvaihdon aikana, vaikka he eivät olleetkaan muuten paljon tekemisissä toistensa kanssa. Toisaalta havaintojeni perusteella veljessuhteen dynamiikka muuttui. Samaan tulokseen on aiemmin tullut myös Martin A. Miller. Ensisijaisina syinä dynamiikan muutokselle näen Pjotrin kasvamisen isoveljensä kanssa tasavertaiseksi keskustelijaksi ja hänen karttuneen elämäkokemuksensa. Kirjeenvaihdon loppupuolella hän ei ollut enää samalla tavalla pikkuveli kuin aivan kirjeenvaihdon alussa. Kirjeenvaihto oli tärkein kanava heidän identiteettinsä rakentumiselle ja myös veljessuhteen kehittymiselle. Vahvasta yhteistyöstä huolimatta Aleksandr ja Pjotr eivät kehittyneet ajatuksiltaan identtisiksi, vaan muodostivat keskusteluissa oman ainutlaatuisen minuutensa.

Luvussa 3 keskityin tutkielmani toiseen pääkysymykseen, eli Kropotkinien suhteeseen ympäröivään aatteelliseen maailmaan. Tähän liittyvät sekä Kropotkinien suhteet muihin toisinajattelijoihin että ikätovereihinsa. Kouluaikana he kokivat ulkopuolisuutta

muiden oppilaiden joukossa, vaikka löysivätkin oppilaitoksistaan myös ystäviä. He eivät vielä tuossa elämänsä vaiheessa täysin eristäytyneet muista, mutta kokivat olevansa erilaisia luonteenpiirteiltään ja kiinnostuksen kohteiltaan kuin muut ikäisensä. Erityisesti Pjotr puhui näistä kokemuksistaan kirjeenvaihdossa. Tutkimuskirjallisuuden avulla pystyin kuitenkin tekemään päätelmän, että Kropotkinin eivät todellisuudessa olleet ikätovereidensa joukossa niin erikoislaatuisia kuin kirjeenvaihdon perusteella voisi päätellä. Suurin osa radikaalista älymystöstä oli tosiasiaa lähtöisin ylemmistä yhteiskuntaluokista, kuten Kropotkinin. Monet olivat myös saaneet samanlaisen kasvatuksen ja koulutuksen ja päätyneet samankaltaisiin työpaikkoihin. Koulussa Kropotkinin eivät vielä muihin radikaaleihin juuri päässeet tutustumaan, lukuun ottamatta muutamia samanhenkisiä koulutovereita. Sen sijaan opiskelujensa jälkeen he pääsivät lähemmin tutustumaan muihin nuoren älymystön jäseniin.

Kropotkinin, kuten muukin radikaali älymystö, saivat vaikutteita aiemmilta sukupolvilta, jotka olivat asettuneet tsaarillista hallintoa vastaan. He ovat varmastikin perehtyneet venäläisessä (ja kansainvälisessä) anarkismissa merkittävien toimijoiden teksteihin, vaikka kaikkia näitä en pystynytäkään kirjeenvaihdon kautta todentamaan. Kirjeaineiston perusteella kiistatonta on, että he seurasivat tiiviisti ajan lehdistöä, jossa keskusteltiin yhteiskunnallisista asioista ja tuotiin esiin muun muassa sosialistisia näkökulmia. Tyypillisiä piirteitä radikaaleille olivat kiinnostus luonnontieteisiin ja ateismi, jotka toistuivat myös Kropotkinien ajattelussa. He eivät tulkintojeni perusteella suoraan kopioineet näitä ajatuksia aiemmilta kirjoittajilta, vaan pohtivat myös itse syvällisesti suhdettaan niihin.

Viimeisessä käsittelyluvussa perehdyin Kropotkinien valmiuteen osallistua konkreettiseen toimintaan auktoriteetteja, erityisesti heidän oppilaitostensa ja myöhemmin valtion hallintoa vastaan. He olivat tahoillaan mukana levottomuuksissa jo koulupoikina ja osallistuivat kapinointiin, mikä johti heidät pitkäaikaisiin vaikeuksiin. Vaikka he joutuivat kurinpitotoimien kohteiksi ja kärsivät rangaistuksia toiminnastaan, eivät Aleksandr ja Pjotr tuntuneet lainkaan lannistuvan sen myötä. Sen sijaan he saivat tuolloin vain lisää pontta asettua vastustamaan kokemaansa vääryyttä ja pitivät koulujen hallinnon toimintaa aiempaakin epäoikeudenmukaisempana. Pjotrin havainnot Siperiassa vakuuttivat hänet lopullisesti yhteiskunnallisen taistelun välttämättömyydestä. Pjotrin kohdalla tämä valmius nousta auktoriteetteja vastaan näkyi myös hänen myöhemmässä elämässään,

erityisesti hänen liittyessään radikaaliin Tšaikovskin piiriin, minkä takia joutui myös vankeuteen.

Aleksandr sen sijaan muuttui ajan myötä pessimistisemmäksi, eikä enää uskonut vallankumouksen ja kapinoinnin tuottavan toivottua parannusta yhteiskunnan tilaan. Myös tämä osoittaa, kuinka Kropotkinit eivät tiiviistä kanssakäymisestään ja ahkerasta ajatusten vaihdostaan huolimatta kehittyneet samoin ajatteleviksi yksilöiksi, vaan he säilyttivät koko elämänsä ajan omat näkemyksensä. He kykenivät keskustelemaan lukuisista aiheista hyvässä hengessä ollen kuitenkin samaan aikaan eri mieltä. Erilaiset kehityskulut näkyvät mielestäni myös heidän elämänsä loppuvaiheissa. Pjotr säilytti uskonsa muutoksen mahdollisuuteen ja eli pitkän elämän ajaen omia aatteitaan. Aleksandr sen sijaan ei kyennyt pääsemään yli siitä turhuuden ja epätoivon tunteesta, joka häntä alkoi vaivata jo tutkimani kirjeenvaihdon aikana ja päätyi päättämään oman elämänsä.

Tutkielmaa tehdessäni yllätyin siitä, miten syvällisesti Aleksandr ja Pjotr keskustelivat kirjeissään. Kyseessä olivat kuitenkin kirjeenvaihdon alussa vasta 15- ja 16-vuotiaat veljekset. He osoittivat mielestäni poikkeuksellisen nuorina kiinnostusta sellaisiin aiheisiin kuin talonpoikien asema, yläluokkien epäoikeudenmukaiset etuoikeudet ja yhteiskunnan järjestyminen. Toki täytyy muistaa, että aikakausi oli hyvin erilainen kuin se, missä nykyään elämme ja osa tästä ihmettelyn tunteestani voi johtua suoraan siitä, että tarkastelen väkisinkin menneisyyttä oman aikani lähtökohdista käsin. Vaikka muikin nuori älymystö pohti samoja kysymyksiä kuin Kropotkinit, vaikuttavat he olleen myös noissa piireissä varsin nuoria. Toisaalta Aleksandr aloitti opinnot kadettikoulussa jo 11-vuotiaana, joten hän pääsi hyvin nuorena vapaampiin olosuhteisiin ja perehtymään maailmaan kodin ulkopuolella. Pjotrille taas kotiopettajat tarjosivat virikkeitä ja tekstejä yhteiskunnallisiin asioihin liittyen. Kotiopettajia oli usein aatelistiperheissä ja heillä, ainakin venäläisillä ylioppilailla, oli Pjotrin muistelmien mukaan taipumusta sensuurin kieltämien tekstien kopioimiseen ja levittämiseen. Tuntuisi silti kyseenalaiselta väittää, että kaikki aatelisten kotiopettajat olisivat antaneet näitä tekstejä opetettaviensa luettaviksi. Enemmän uskon, että Kropotkineille sattuman oikusta osui juuri oikeanlaisia mahdollisuuksia ja kimmokkeita kohdalle nuorella iällä, jolloin heidän oli mahdollista päästä mukaan aatteelliseen keskusteluun jo varhain. Uskon myös, että Pjotr on osoittanut sopivaa mielenlaatua tällaisten aiheiden käsittelylle jo nuorena, tuskin hänen opettajansa olisi

muuten uskaltanut tuoda kyseenalaisia tekstejä vapaasti hänen luettavakseen. Hän olisi voinut jäädä kiinni ja menettää työnsä, mikäli Pjotr olisikin ollut vahvasti isänsä arvo-maailmaan identifioitunut.

Toinen mielestäni hieman yllättävä piirre Kropotkinien kirjeenvaihdossa on se avoimuus, jolla he keskustelivat aroistakin aihepiireistä. He puhuvat avoimesti muun muassa hovin liian tuhlailevasta elämäntyylistä, kun sen todellisuudessa pitäisi kohdistaa varoja muiden kansanosien elämän kohentamiseen. Kropotkinin tuovat suoraan esiin epäilynsä uskontoa ja vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä kohtaan. Aleksandr jopa kutsuu Aleksanteri II:sta ja tämän neuvonantajia hirviöiksi, joilta ei voi odottaa mitään hyvää. Kropotkinien keskustelut ovat varsin avoimia jopa silloin, kun Pjotr asui jo Siperiassa, mutta Aleksandr oleskeli yhä Moskovassa. Kirjeet kulkivat tuolloin todella pitkiä matkoja ja varmasti monien välikäsien kautta. Vain muutaman kerran tutkimani kirjeenvaihdon aikana jompikumpi heistä ilmaisee huolta kirjeenvaihdon turvallisuudesta. Tuolloinkin he ovat saattaneet kommentoida jotakin ajankohtaista asiaa ennen kuin toteavat, että aiheesta on hankala puhua kirjeessä ja heidän täytyy odottaa henkilökohtaista tapaamista keskustelun jatkamiseksi. Kropotkinin käyttivät kuitenkin jossain kirjeenvaihtonsa vaiheessa myös salaisempia ilmaisun keinoja. Kenties Kropotkinin ovat salakeinojen avulla esittäneet vielä jyrkempiäkin mielipiteitä, jotka ovat valitettavasti jääneet varsinaisten kirjeiden ulkopuolelle. Itse säilyneet kirjeetkin ovat mielestäni sisällöltään sellaisia, että heikompihermoiselle kirjoittajalle olisi voinut iskeä tarve sensuroida itseään kirjeiden vääriin käsiin joutumisen pelossa. Olisi mielenkiintoista tietää, millaisten mielipiteiden kohdalla he ovat kokeneet tarvetta salailuun. Uskon että salaisempien kirjeiden sisällön on täytynyt olla joko erittäin radikaalia tai vaihtoehtoisesti hyvin yksityistä. Yksityisimpien asioiden suojaaminen selittäisi myös miksi ne puuttuvat kirjeenvaihdosta lähes kokonaan.

Kirjeenvaihtokokonaisuus, jota tässä työssä tutkin, on todellisuudessa vain pieni osa Kropotkinien lähettämistä kirjeistä. Pelkästään käyttämäni painettu julkaisu on tutkielmassa käyttämäni osaa pidempi, joten siitä riittäisi enemmänkin materiaalia tutkimuskäyttöön. Näiden lisäksi Kropotkinin kirjoittivat myöhemmässäkään elämässään kirjeitä toisilleen. Noita kirjeitä säilytetään Pjotr Kropotkinin arkistokokoelmissa Moskovassa. Kropotkinien myöhempi kirjeenvaihto olisi mielestäni erittäin mielenkiintoinen tutkimuskohde, joka valottaisi vielä paremmin veljesten kehitystä teini-ikäisistä pojista aikuisiksi

miehiksi. Molemmat menivät tahoillaan naimisiin ja Aleksandr sai vaimonsa kanssa myös lapsia. Myöhemmän ajan kirjeistä saisi mielenkiintoista näkökulmaa myös siihen, vaikuttiko perheen perustaminen Kropotkinien ajattelutapoihin.

Kiinnostava tutkimuskohde olisivat myös Pjotrin kirjeet Aleksandrille ajalta, jolloin hän matkusti Suomessa. Nuo kirjeet löytyvät käyttämästäni julkaisusta, mutta jouduin jättämään ne käsittelyn ulkopuolelle ajankäyttöisten resurssien ja työn laajuuden vuoksi. Aiheesta on kirjoitettu suomeksi lyhyitä artikkeleita, mutta tietääkseni varsinaisista matkalta lähetetyistä kirjeistä ei ole tehty vielä tutkimusta. Noiden kirjejulkaisun viimeisten vuosien ajalta säilyneiden kirjeiden sisältö on niin laaja, että niistä voisi varmasti tulevaisuudessa kirjoittaa helposti kokonaan erillisen tutkimuksen. Olen tässä työssä pystynyt raappaisemaan vain pintaa siitä kiehtovasta kokonaisuudesta, jonka Aleksandr ja Pjotr Kropotkinin elämät ja kirjeenvaihto kätkevät sisälleen. Aihepiiristä olisi varmasti mahdollisuus löytää tulevaisuudessa vielä lukuisia uusia näkökulmia ja keskustelun aiheita.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Perepiska Pjotra i Aleksandra Kropotkinyh. Perepiska tom pervyi, 1857–1862. Redakt-sija N. K. Lebedjev. Academia, Moskva-Leningrad 1932.

Perepiska Pjotra i Aleksandra Kropotkinyh. Perepiska tom vtoroi, 1862–1871. Redakt-sija N. K. Lebedjev. Academia, Moskva-Leningrad 1933.

Krapotkin, Pjotr: *Vallankumouksen ruhtinas. P. Krapotkinin muistelmia.* Suom. Eemil Suasmaa. Alkuteos: *Memoirs of a Revolutionist*, 1899. Kustannusosakeyhtiö Kirja, Helsinki 1917.

Tutkimuskirjallisuus

Alapuro, Risto: *Suomen älymystö Venäjän varjossa.* Hanki ja jää. Tammi, Helsinki 1997.

Avrich, Paul: *Russian Anarchists.* Princeton Legacy Library. Princeton University Press, Princeton 1967.

Blum, Jerome: *Lord and Peasant in Russia. From the Ninth to the Nineteenth Century.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1961.

Capouya, Emile & Tompkins, Keitha: *The essential Kropotkin.* Liveright cop., New York 1975.

Copleston, Frederik C.: *Philosophy in Russia. From Herzen to Lenin and Berdyaev.* University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 1986.

Elomaa, Hanna: Porvariston hyveet. *Familia: Eurooppalaisen perheen historia. 5, Lap-sen vuosisata, 1800-luku.* Toim. Kaari Utrio. Tammi, Helsinki 1997, s. 173–213.

Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutki-mukseen.* Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Tietolipas 175, SKS, Helsinki 2001, s.59–74.

Frede, Victoria: *Doubt, Atheism, and the Nineteenth-Century Russian Intelligentsia.* Madison, The University of Wisconsin Press, 2011.

Halldórsdóttir, Erla Hulda: Elämä kirjeissä. Miten representoida jo representoitua elämää. *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*. Toim. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila, Heidi Kurvinen. SKS, Helsinki 2014, s. 172–185.

Harviainen, Tapani ja Kahla, Martti: Jevgeni vai Yevgeniy? – Kyrillisen kirjaimiston siirrekirjainnus Suomessa. *Kielikello* 2/2003.

<https://www.kielikello.fi/-/jevgeni-vai-yevgeniy-kyrillisen-kirjaimiston-siirrekirjainnus-suomessa> [haettu 13.3.2018]

Helo, Ari ja Pietikäinen, Petteri: Aatehistorian merkitys ja välineet. *Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa*. Toim. Mikko Myllykangas ja Petteri Pietikäinen. Gaudeamus, Helsinki 2017, s. 21–26.

Hirvonen, Ari: Anarkismi: valtion ja lain tuolle puolen? *Anarkismi, avantgarde, terrorismi. Muutamia strategioita järjestyksen sotkemiseksi*. Toim. Marja Härmänmaa & Markku Mattila. Gaudeamus, Helsinki 2007, s.17–63.

Hosking, Geoffrey: *Russia: People and Empire 1552–1917*. Fontana Press, London 1998.

Hynninen, Anna; Lindfors, Antti & Opas, Minna: Valta ja toimijuus. *Askel kulttuurien tutkimukseen*. Toim. Jaana Kouri. Turun yliopisto, Turku 2015, s.173–187.

Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere, 2002.

Juntunen, Alpo: Suurvallan vakiintumisen kausi. *Venäjän historia*. Toim. Heikki Kirkinen. Otava, Helsinki 2000, s.156–204.

Jussila, Osmo: Konservatiivinen imperiumi. *Venäjän historia*. Toim. Heikki Kirkinen. Otava, Helsinki 2000, s.205–260.

Kaartinen, Marjo: *Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-lukujen Euroopassa*. Tammi, Helsinki 2006.

Kalela, Jorma: Muistitiedon näkökulma historiaan. *Muistitietotutkimus. Metodologiaa kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214, SKS, Helsinki 2006, s.67–92.

Karkama, Pertti & Koivisto, Hanne (toim.): *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Tietolipas 151, SKS, Helsinki 1997.

Keravuori, Kirsi: Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristossa. *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, s. 163–191.

Kimerling Wirschafter, Elise: *Russia's Age of Serfdom 1649–1861*. Blackwell Publishing, Oxford 2008.

Kinna, Ruth: *Kropotkin. Reviewing the Classical Anarchist Tradition*. Edinburgh University Press, Edinburgh 2016.

Kivimäki, Ville: Traumaperäinen stressihäiriö ja historia – diagnoosista historiantutkimuksen käsitteeksi. *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Toim. Matti O. Hannikainen, Mirikka Danielsbacka ja Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2018, s.94–115.

Kurvinen, Heidi: Muistelmat lähteenä. Toimittaja Anni Voipion *Lehtimatka. Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen. SKS, Helsinki 2014, s.132–150.

Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.

Leskelä-Kärki, Maarit; Lahtinen, Anu; Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa: Kirjeiden uusi tuleminen. *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, s.9–27.

Leskelä-Kärki, Maarit: Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyys, 1906–1936. *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, s. 242–271.

Lieven, Dominic: *The Aristocracy in Europe 1815–1914*. Macmillan, Basingstoke 1992.

McMahon, Darrin & Moyn, Samuel (edit.): *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press, New York 2014.

Meretoja, Hanna: Itseymmärryksen kulttuuris-historiallinen välittyneisyys Gadamerin ja Ricoeurin hermeneutiikassa. *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka, Timo Väntsi. Cultural History — Kulttuurihistoria 3, Turun yliopisto, Turku 2003. s. 58–83

- Miller, Alexei: *The Romanov Empire and Nationalism: Essays in the Methodology of Historical Research*. Central European University Press, New York 2008.
- Miller, Martin A.: *Kropotkin*. University of Chicago Press, Chicago 1979.
- Mosse, Werner Eugen: *Alexander II and the Modernization of Russia*. Collier Books, New York 1962.
- Mosse, Werner Eugen: *Perestroika under the Tsars*. Tauris, London 1992.
- Newman, Saul: Anarchism, utopianism and the politics of emancipation. *Anarchism and utopianism*. Ed. Laurence Davis and Ruth Kinna. Manchester University Press, Manchester and New York 2009, s. 207–240.
- Oittinen, Vesa (toim.): *Venäjä ja Eurooppa: Venäjän idea 1800-luvulla*. Aleksanteri-instituutti, Vastapaino, Tampere 2007a.
- Oittinen, Vesa: Venäjän ideaa etsimässä. *Venäjä ja Eurooppa: Venäjän idea 1800-luvulla*. Toim. Vesa Oittinen. Aleksanteri-instituutti, Vastapaino, Tampere 2007b, s.9–51.
- Pesonen, Pekka: *Venäjän kulttuurihistoria*. Palmenia-sarja. Helsinki University Press, Helsinki 2007.
- Pöysä, Jyrki: *Lähiluvun tieto: näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2015.
- Raami, Mari: Kerrotut ja kertomattomat elämät: Neuvostokirjailija omaelämäkerrallisen kirjoittamisen tutkimuskohteena. *Suuri ja mahtava metodologia? Lähestymistapoja Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimukseen*. Toim. Elina Viljanen, Kaarina Aitamurto, Jussi Lassila ja Anna-Maria Salmi. Kleio, Edita, Helsinki 2010, s.160–178.
- Rautiainen, Matti: Profeetta ja tiedemies. *Aatteiden kamppailu elintilasta. Viktoriaanisen ajan näkemyksiä ihmisestä ja yhteiskunnasta*. Toim. Anssi Halmesvirta & Reijo Valta. Yleisen historian tutkimuksia 10, Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja 48. Kampus Kustannus, Jyväskylä 1999.
- Roosevelt, Priscilla: *Life on the Russian Country Estate. A Social and Cultural History*. Yale University Press, New Haven 1995.
- Rossi, Leena: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. Cultural History — Kulttuurihistoria 10, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2012, s.49–81.

Saarelainen, Juhana: Konteksti ja kontekstualisoiminen. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. Cultural History — Kulttuurihistoria 10, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2013, s. 244–268.

Salmi, Hannu: *Vuosisadan lapset. 1800-luvun kulttuurihistoria*. Turun yliopisto, Turku 2002.

Stromberg, Roland N.: *European Intellectual History Since 1789*. Englewood Cliffs, Prentice Hall 1990.

Suni, Timo: Romantiikan kuohuissa kansalliseen omaleimaisuuteen: 1800–1840. *Venäläisen kirjallisuuden historia*. Toim. Kirsti Ekonen & Sanna Turoma. Gaudeamus, Helsinki 2015.

Suomen kielen lautakunta: Suhuäänteiden š ja ž merkintä vierasnimissä. *Kielikello* 3/2005.

<https://www.kielikello.fi/-/suhuaanteiden-s-ja-z-merkinta-vierasnimissa> [haettu 13.3.2018]

Sutinen, Ville-Juhani (toim.): *Utopiasosialistit*. Suom. Timo Hännikäinen, Juha Kulmala, Antti Nylén, Mika Rassi ja Ville-Juhani Sutinen. Savukeidas, Turku 2009.

Teräs, Kari: Epäilystä vuoropuheluun. Muistelmateokset historian tutkimuksen aineistona. *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Toim. Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén. SKS, Helsinki 2011, s. 181–201.

Tuohela, Kirsi: Lapsen vuosisata. *Familia: Eurooppalaisen perheen historia. 5, Lapsen vuosisata, 1800-luku*. Toim. Kaari Utrio. Tammi, Helsinki 1997, s. 215–249.

Turoma, Sanna: Suuret kertojat: 1840–1890. *Venäläisen kirjallisuuden historia*. Toim. Kirsti Ekonen & Sanna Turoma. Gaudeamus, Helsinki 2015.

Utrio, Kaari: *Familia: Eurooppalaisen perheen historia. 5, Lapsen vuosisata, 1800-luku*. Tammi, Helsinki 1997.

Vehkalahti, Kaisa: Opitut tunteet, kerronnan kaavat. Kirjeet 1900-luvun alun koulukotikasvatuksessa. *Kirjeet ja historian tutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, s. 220–237.

Vihavainen, Timo: Anarkismi Venäjällä. *Anarkismi, avantgarde, terrorismi. Muutamia strategioita järjestyksen sotkemiseksi*. Toim. Marja Härmänmaa & Markku Mattila. Gaudeamus, Helsinki 2007, s. 64–97.